

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Ekonomikas un vadības fakultāte
Tautsaimniecības institūts

LUDMILA JADČENKO ✧

VALSTS EKONOMISKĀS DROŠĪBAS INDIKATORU PROGNOZĒŠANAS MATEMĀTISKAIS MODELIS

Promocijas darbs
Dr. oec. zinātniskā grāda iegūšanai

Nozare: **Ekonomika**
Apakšnozare: **Latvijas tautsaimniecība**

Zinātniskais vadītājs

Dr.habil.oec., profesors Edgars Vasermanis

Rīga 2006

Saturs

Anotācija.....	3
Ievads.....	7
1. Valsts nacionālās ekonomiskās drošības būtība.....	10
1.1. Ekonomiskās drošības loma valsts pārvaldes sistēmā.....	10
1.2. Valsts regulēšana kā ekonomiskās drošības nodrošināšanas mehānisms.....	21
1.3. Ekonomiskās drošības draudu klasifikācija.....	34
1.4. Latvijas Republikas ekonomiskās drošības stratēģijas pamati.....	41
1.5. Globālo organizāciju loma Latvijas valsts ekonomiskās drošības nodrošināšanā.....	58
2. Valsts drošības līmeņa analīze ar indikatoriem.....	77
2.1. Indikatoru analīzes instrumentu metodoloģiskā bāze.....	77
2.2. Ekonomisko indikatoru aprēķins.....	83
2.3. Sociālo indikatoru aprēķins.....	90
2.4. Finanšu indikatoru aprēķins.....	97
2.5. Riski Latvijas tautsaimniecībā, kas apdraud valsts ekonomisko drošību.....	102
3. Valsts ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšana.....	119
3.1. Prognozēšanas galvenie jēdzieni un metodoloģiskie aspekti.....	119
3.2. Matemātiskā modelēšana ekonomiskās drošības indikatoru sistēmā.....	130
3.3. Labākā modeļa izvēle ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšanai.....	133
3.4. Ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšana, izmantojot izvēlēto modeli.....	151
Secinājumi un priekšlikumi.....	155
Izmantotās literatūras un avotu saraksts.....	163
Pielikumi.....	169

Anotācija

Promocijas darbs ir uzrakstīts par tēmu „Valsts ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšanas matemātiskais modelis”. Tas ir veltīts valsts ekonomiskās drošības pārvaldīšanas kvalitātes paaugstināšanas problēmai, izmantojot matemātiskās un statistiskās metodes.

Ekonomiskā drošība ir nacionālās drošības pamats un līdz ar to ekonomiskās drošības nodrošināšana ietilpst valsts svarīgāko funkciju sastāvā. Ekonomiskās drošības būtība definējama kā tāds ekonomikas un varas institūtu stāvoklis, kad tiek nodrošināti nacionālo interešu garantēta aizsardzība, politikas sociāla ievirze un virkne citu aspektu pat iekšējo un ārējo procesu attīstības nelabvēlīgos apstākļos.

Valsts ekonomiskās drošības problēma Latvijas ekonomistu pētījumos gandrīz nav apgaismota; līdz ar skaidra priekšstata neesamību par valsts ekonomiskās drošības jēdziena saturu šobrīd Latvijas Republikā pastāv arī likumdošanas nepilnības, kas kopumā neļauj īstenot sistēmas pieeju ekonomiskās drošības pārvaldīšanai valsts līmenī. Turklāt šāda vienota pieeja ir nepieciešama, lai valsts varas orgānu spēkiem nodrošinātu nacionālās ekonomikas ilgtspējīgu attīstību, novēršot iespējamus iekšējos un ārējos apdraudējumus.

Promocijas darbā izstrādāta vienota pieeja ekonomiskās drošības līmeņa novērtēšanai un prognozēšanai Latvijas Republikā, izpētot un apkopojot starptautisko pieredzi, kā arī ņemot vērā Latvijas nacionālās ekonomikas specifiku, tās attīstības tendences pēc neatkarības atgūšanas un prioritātes sakarā ar iestāšanos Eiropas Savienībā. Tā ir balstīta uz trim indikatoru grupām – ekonomiskie indikatori, sociālie indikatori un finanšu indikatori. Katram no šiem indikatoriem ir sava robežvērtība, kas nosaka robežu starp drošu un bīstamu zonu nacionālajā ekonomikā. Ekonomiskās drošības augstākais iespējamais līmenis tiek sasniegts, ja viss indikatoru komplekss nepārsniedz robežvērtības, bet to vērtības, savukārt, tiek sasniegtas, nekaitējot pārējiem indikatoriem.

Promocijas darba ietvaros tiek prognozēti daži svarīgākie Latvijas ekonomiskās drošības indikatori, kā arī balstoties uz izdarītajām prognozēm un izpētīto normatīvi tiesisko bāzi izdarīti secinājumi un izstrādāti priekšlikumi LR ekonomiskās drošības paaugstināšanai valsts līmenī.

Darbs sastāv no 3 daļām. Tas satur 42 tabulas, 31 attēlu un 10 pielikumus.

Аннотация

Данная работа выполнена на тему «Математическая модель прогнозирования индикаторов экономической безопасности государства». Она посвящена проблеме повышения качества управления экономической безопасностью государства при помощи статистических и математических методов.

Экономическая безопасность является основой национальной безопасности, и тем самым обеспечение экономической безопасности входит в состав важнейших функций государства. Сущность экономической безопасности можно определить как состояние экономики и институтов власти, при котором обеспечены гарантированная защита национальных интересов, социальная направленность политики и ряд других аспектов даже в условиях неблагоприятного развития внутренних и внешних процессов.

Проблема экономической безопасности государства в исследованиях латвийских экономистов практически не освещена; наряду с отсутствием четкого представления о содержании понятия экономической безопасности государства в Латвийской Республике также имеют место недостатки законодательной базы, что в целом не позволяет осуществить системный подход к управлению экономической безопасностью на государственном уровне. При этом единый подход необходим для обеспечения развития национальной экономики в долгосрочной перспективе и устранения возможных внутренних и внешних угроз силами органов государственной власти.

В работе разработан единый подход к оценке и прогнозированию уровня экономической безопасности в Латвийской Республике на основании исследования и обобщения зарубежного опыта, а также с учетом специфики национальной экономики Латвии, тенденций ее развития после восстановления независимости и приоритетов в связи со вступлением в Европейский Союз. Он основан на трех группах индикаторов – экономические, социальные и финансовые. Каждый из индикаторов имеет свое пороговое значение, которое проводит границу между опасной и безопасной зонами функционирования национальной экономики. Максимально возможный уровень экономической безопасности достигается при условии, что весь комплекс индикаторов не выходит за рамки пороговых значений, а их значения, в свою очередь, достигаются не в ущерб остальным индикаторам.

В рамках данной работы осуществлен прогноз важнейших индикаторов экономической безопасности Латвии, а также на основании сделанных прогнозов и анализа нормативно-правовой базы сделаны заключения и разработаны предложения для повышения экономической безопасности ЛР на государственном уровне.

В работе 3 главы, 42 таблицы, 31 рисунок, 10 приложений.

Annotation

The subject of the doctoral research is “The Mathematical Model of Forecasting of State Economic Security Indicators”. It is devoted to the problem of the improving of state economic security regulation quality with the help of statistic and mathematical methods.

Economic security is the base of national security, thus the providing of economic security is one of the most important governmental functions. The essence of economic security can be determined as the state of national economy and governmental institutions, when a guaranteed protection of national interests, social direction of policy and a range of other aspects are provided even in the conditions of unfavourable development of internal and external processes.

The problem of state economic security is almost not covered in the researches of Latvian economists; the absence of a precise understanding of the content of economic security concept as well as legal base defects in the Republic of Latvia do not enable to apply a system approach to economic security regulation on governmental level. However, a unified approach is necessary in order to provide national economy sustainable development and the control of possible internal and external threats by governmental institutions.

A unified approach to the evaluation and forecasting of economic security level in the Republic of Latvia is worked out in the doctoral research, based on the investigation and synthesis of international experience as well as taking into account the specifics of Latvia’s national economy, its development tendencies after regaining independence and its priorities due to integration with the European Union. It is based on three groups of indicators – economic, financial and social. Each indicator has its marginal value that makes a border between danger and safe zones of national economy functioning. The maximum possible level of economic security is achieved on condition that all complex of indicators does not exceed the frames of marginal values, but their values, in turn, are achieved not to the prejudice of the other indicators.

In the frames of doctoral research the most important indicators of Latvia’s economic security are forecasted as well as conclusions are made and suggestions are worked out on the base of the forecasts and the analysis of legal base, aimed at the increase of economic security in the Republic of Latvia at governmental level.

The paper consists of 3 chapters and contains 42 tables, 31 figure and 10 appendixes.

Ievads

Ekonomisko attiecību mūsdienu stadija raksturojama ar sociālekonomiskās un politiskās attīstības faktoru globalizāciju. Globālo spēku ietekmes mērogs un dziļums, kuri radušies zinātniski tehniskā progresa paātrināšanās, tā rakstura izmaiņas uz jaunu virzienu rašanās rezultātā zinātnē un ražošanā, no vienas puses, nosacījušas starptautisko attiecību strauju attīstību, un, no otras puses, veicinājuši globālo krīžu rašanos.

Šodien ekonomiskā drošība jāuzskata par ekonomiskās sistēmas svarīgāko raksturojumu, kurš nosaka nacionālo un valstisko interešu realizācijas spējas, saimniekojošo subjektu stabilu darbību, iedzīvotāju augstu dzīves līmeni, kā arī radušo apdraudējumu novēršanu šo mērķu sasniegšanai. Tieši tāpēc ekonomiskās drošības nodrošināšana ietilpst valsts svarīgāko funkciju sastāvā.

Tādejādi ekonomiskās drošības būtību var definēt kā ekonomikas un varas institūtu stāvokli, kad tiek nodrošināti nacionālo interešu garantēta aizsardzība, politikas sociāls virziens, pietiekams aizsardzības potenciāls un virkne citu aspektu pat iekšējo un ārējo procesu attīstības nelabvēlīgos apstākļos.

Ekonomiskā drošība ir nacionālās drošības pamats. Turklāt tā ir cieši saistīta ar aizsardzības drošību, informācijas drošību, ekoloģisko drošību un enerģētisko drošību. Savukārt ekonomiskā drošība ir balstīta uz trim galvenajām indikatoru grupām – ekonomiskie indikatori, sociālie indikatori un finanšu indikatori.

Ekonomiskie indikatori raksturo ekonomikas attīstības tendences no ražošanas efektivitātes viedokļa, atspoguļo nacionālās ekonomikas spējas funkcionēt ar minimālu atkarību no ārējās pasaules. Sociālie indikatori atspoguļo sociālo procesu attīstības tendences un labumu sadalīšanas taisnīguma principa realizāciju valstī. Savukārt finanšu indikatori atspoguļo tendences valsts finanšu un naudas kredīta sistēmas attīstībā no to atbilstības viedokļa valsts ekonomiskās drošības prasībām.

Ekonomiskās drošības koncepcijas izstrādes aktualitāti Latvijas Republikā nosaka tas, ka tai ir starptautisko attiecību sistēmas regulēšanas svarīga elementa loma. Latvijas integrācijas kontekstā Eiropas Savienībā, ka arī ņemot vērā ar šo procesu saistīto neviennozīmīgo ārējo faktoru ietekmi, ekonomiska drošība jāaplūko kā mērķorientēts nacionālajai ekonomikai un valsts struktūrām, jo tikai makroekonomisko rādītāju salīdzināšana ar ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtībām ļaus veikt kompleksu un pamatotu ekonomiskās attīstības novērtējumu dinamikā, kā arī atklāt pozitīvas tendences un esošos apdraudējumus to pārvarēšanas ceļu atrašanās un konkrētu pasākumu izstrādes nolūkā to realizācijai.

Promocijas darba mērķis ir izstrādāt vienotu pieeju Latvijas ekonomiskās drošības līmeņa novērtēšanai, ka arī izdarīt valsts ekonomiskās drošības svarīgāko indikatoru prognozes, izmantojot matemātiskās metodes. Tieši ekonomiskās drošības līmeņa prognozēšana kopumā var nodrošināt valstij nepieciešamu bāzi stratēģiski svarīgu ekonomisko un politisko lēmumu pieņemšanai, kā arī pasākumu un metožu izstrādei esošā kursa iespējamās operatīvas koriģēšanas nolūkos. Tomēr zinātniskajā literatūrā šis jautājums nav apgaismots, pastāv tikai vispārīga prognozēšanas metodoloģija, ka arī virknes ārvalstu ekonomistu piedāvātā ekonomiskās drošības rādītāju sistēma.

Strādājot pie promocijas darba, tika izvirzītas divas pamata hipotēzes:

- 1) Latvijā pastāv noteikti ekonomiskās drošības apdraudējumi, kā arī makroekonomiskie rādītāji, kuru dinamika neatbilst ekonomiskās drošības kritērijiem. Tādēļ šie rādītāji jāidentificē, jāizdara to dinamikas prognozes un jāizstrādā priekšlikumi to uzlabošanai;
- 2) Latvijā nav pietiekama likumdošanas bāze valsts ekonomiskās drošības nodrošināšanas jomā, kā arī nav stingri noteikta un sadalīta valsts institūciju atbildība par ekonomiskās drošības nodrošināšanu valstī, līdz ar ko jāpēta Latvijas likumdošana un normatīvie akti, kas attiecas uz nacionālo un ekonomisko drošību, un jāsniedz ieteikumi to pilnveidošanai.

Sakarā ar visu augšminēto, galvenie uzdevumi, kuri tika nosprausti promocijas darba mērķa sasniegšanai, ir sekojoši:

- ekonomiskās drošības lomas un vietas noteikšana valsts pārvaldes sistēmā, pamatojoties uz starptautisko pieredzi;
- ekonomiskās drošības iekšējo un ārējo apdraudējumu klasifikācija;
- esošās nacionālās drošības likumdošanas bāzes izpēte Latvijas republikas piemērā un trūkumu un nepilnību atklāšana;
- mūsdienu pieeju analīze nacionālās ekonomikas valsts regulēšanai un tās lomai ilgtermiņa ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanā;
- Latvijas Republikas 2001.g. Ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas un 2004.g. Tautsaimniecības vienotās stratēģijas problēmu izpēte no ekonomiskās drošības pozīcijas Latvijas integrācijas kontekstā ES;
- valsts ekonomiskās drošības indikatoru grupēšana un analīze mikro- un makrolīmenī;
- Latvijas Republikas makroekonomisko rādītāju atbilstības koeficienta noteikšana ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtībām;
- prognozēšanas metodoloģisko aspektu un esošo pieeju izpēte labākā modeļa izvēlei;

- dinamikas rindas faktorālo pazīmju prognozēšanas kvantitatīvo metožu izskatīšana konkrēta piemērā;
- optimāla laika perioda noteikšana prognozēšanai un ticamības intervālu aprēķināšana.

Bez augšminētajiem uzdevumiem, statistikas datu izmantošana darbā par Latvijas nacionālās drošības finansu, ekonomiskajiem un sociālajiem rādītājiem dod iespēju pielietot gan statisko, gan dinamisko pieeju pētāmajam jautājumam. Plaša teorētiskā bāze ļauj pamatot ekonomiskās drošības koncepciju, kā arī detalizēti izpētīt ekonomikas valsts regulēšanas jautājumus, pieejas ekonomiskās drošības novērtēšanai un virkni citu. Darbā veikti daudzveidīgu ekonomiskās drošības rādītāju sistēmas novērtējums, ekonomiskās attīstības reālo radītāju atbilstības analīze to robežvērtībām, noviržu un to iemeslu izpēte, ka arī slēptu savstarpējo sakarību atklāšana. Uz ekonomiskās stratēģijas, likumdošanas bāzes un valsts regulēšanas pamata izdarīti secinājumi un dotas rekomendācijas par pasākumiem, kuri reāli tiek veikti un kuri Valdībai un Latvijas Bankai jāveic ekonomiskās drošības koncepcijai atbilstošas stabilas ekonomiskās izaugsmes sasniegšanas ietvaros.

Promocijas darba mērķa sasniegšanas nolūkā nosprausto uzdevumu risināšana ļāvusi, izmantojot teorētisko un statistikas bāzi, izstrādāt vienotu pieeju valsts ekonomiskās drošības novērtēšanai, kā arī izdarīt virknes indikatoru konkrētas prognozes.

Galvenās promocijas darbā izmantotās metodes ir statistiskā analīze, fundamentāla analīze, korelācijas un regresijas analīze.

Strādājot pie promocijas darba, tika izmantota plaša teorētiskā bāze – ārvalstu autoru monogrāfijas un starptautiskā pieredze ekonomiskās drošības analīzes un novērtēšanas jomā. Latvijas likumdošanas bāze nacionālās un ekonomiskās drošības jomā, autores publicēto konferenču tēžu materiāli, kas ir cieši saistīti ar promocijas darba tēmu, Centrālās statistikas pārvalde, Ekonomikas ministrijas u.c. statistikas avoti, periodisko izdevumu materiāli, kā arī vairāki Latvijas un starptautiskie Interneta resursi. Sakarā ar to, ka Latvija ekonomiskās drošības problēma ir maz pētīta, literatūras sarakstā iekļauto mūsu zemes autoru publikāciju skaits ir ierobežots.

Matemātisko aprēķinu un zinātniskā darba racionalizācijas nolūka autore izmantojusi jaunākas lietišķās statistikas datu apstrādes datorprogrammas – STATISTICA un SPSS.

Promocijas darba izstrādes laikā autore aktīvi pētījusi ekonomiskās drošības problēmu, piedaloties virknē starptautisko konferenču, kā arī publicējot konferenču rakstus gan Latvijā, gan ārvalstīs. No 17 autores publikācijām laikā no 2002.gada līdz 2005.gadam 11 ir veltītas valsts ekonomiskās drošības problēmām, tai skaitā viena mācību grāmata.

1. Valsts ekonomiskās drošības būtība

1.1. Ekonomiskās drošības loma valsts pārvaldīšanas sistēmā

Ekonomiskās drošības nodrošināšana ietilpst valsts svarīgāko funkciju sastāvā. Mūsdienās terminu “ekonomiskā drošība” sāka bieži lietot gan valstī īstenotās ekonomiskās politikas pareizības apzīmēšanai, gan tuvinājušas katastrofas apzīmēšanai ekonomikā, kura tieši draud valsts drošībai. Kā process tas ir darbību un mehānismu kopums apstākļu izveidošanai un pastiprināšanai, kuri nodrošina nacionālās ekonomikas stabilu funkcionēšanu tagadnē un nākotnē.

Ekonomiskās drošības problēma nekad nav eksistējusi pati par sevi. Tas ir atvasinājums no ekonomiskās izaugsmes uzdevumiem katrā sabiedrības attīstības līmenī. Šīs problēmas saturs mainās atkarībā no dotā periodā izveidojušiem iekšējiem un ārējiem apstākļiem.

Ekonomiskās drošības būtību var definēt kā tādu ekonomikas un varas institūtu stāvokli, kad tiek nodrošināta nacionālo interešu garantēta aizsardzība, valsts kopējās attīstības sociālā ievirze un pietiekams aizsardzības potenciāls pat iekšējo un ārējo procesu attīstības nelabvēlīgos apstākļos [90, 87]. Savukārt nacionālo interešu aizsargātību nodrošina varas institūtu gatavība un spējas radīt nacionālās ekonomikas interešu realizācijas un aizsardzības, kā arī sabiedrības sociāli politiskās stabilitātes mehānismus.

Ekonomiskās drošības stratēģiskais mērķis ir pieņemamu apstākļu radīšana personības dzīvībai un attīstībai, sabiedrības sociālekonomiskajai un militāri politiskajai stabilitātei un valsts viengabalainības saglabāšanai, lai sekmīgi pretotos iekšējo un ārējo draudu ietekmei. Vadītos no draudu raksturojuma un formām, tiek noteikti strukturālie elementi un metodiskās pieejas lēmumu pieņemšanai, kā arī katras pieejas vieta, funkcijas un paņēmieni, pretotos draudiem. Faktiski tiek veidots ekonomisko interešu draudu un tos provocējošo faktoru atkāšanas un novēršanas mehānisms. Mehānisms ir orientēts uz ekonomisko interešu aizsargātības pārvaldīšanu un ir atkarīgs no varas institūta satura un no sabiedrisko attiecību kultūras stāvokļa. Kā daudzlīmeņu parādību ekonomisko drošību izpēta personības, saimniekojošā subjekta, saimnieciskās darbības reģiona vai sfēras vai arī visas valsts aspektā [98, 87].

Lai nodrošinātu valsts ekonomisko drošību, jāuztur stabils ekonomisks (finansu, materiāls, kadru) nodrošinājums valsts varas sociāli regulējošās funkcijas nodrošināšanai saimnieciskajā darbībā. Neatņemams ekonomiskās drošības elements ir valsts varas nostiprināšana, uzticības palielināšanās tās institūtiem, lēmumu izstrādes un ekonomiskās politikas formēšanas mehānismu racionalizācija, nacionālās ekonomikas starptautiskās autoritātes, tās lomas pasaules tirgū un ekonomiskās neatkarības nostiprināšana pasaules sabiedrības saimnieciskajā darbībā. Citiem vārdiem, ekonomiskā drošība paredz nacionālās ekonomikas stāvokļa iekšējo un ārējo

apstākļu kopumu, kuri veicina tās efektīvu un dinamisku izaugsmi, kā arī spēju apmierināt indivīda, valsts un sabiedrības vajadzības un nodrošināt to vitāli svarīgas intereses.

Nacionālās ekonomikas integrācijas pastiprināšanās apstākļos preču, pakalpojumu, kapitālu un darbaspēka starptautisko plūsmu sfērā, kuras ir valsts tirgus pārveidojumu un ar tiem saistītās ārējās ekonomiskās darbības liberalizācijas sekas, ekonomiskajai drošībai jāatspoguļo tādi ekonomikas pārveidošanas virzieni, kad tiek nodrošināti:

- iekšējā sociāli politiskā stabilitāte;
- pietiekams aizsardzības potenciāls, ko nosaka prātīgas pietiekamības līmenis;
- autoritātes un starptautiskā stāvokļa nostiprināšana;
- pozīciju saglabāšana vai nostiprināšana pasaules tirgū;
- ekonomikas lomas un valsts ietekmes pastiprināšanās pasaules sabiedrībā.

Ekonomiskās drošības būtība ir saistīta ar jēdzieniem “attīstība” un “stabilitāte”. Attīstība ir viens no ekonomiskās drošības komponentiem. Ja ekonomika neattīstās, tad tai krasi samazinās izdzīvošanas iespēja, kā arī spēja pretoties un adaptēties iekšējiem un ārējiem draudiem. Turklāt ne vienmēr attīstība atbilst drošības prasībām. Piemēram, ja attīstībai seko ekoloģisko prasību pārkāpumi vai ja tā nav sociāli orientēta, tad augsti izaugsmes tempi tiek sasniegti uz „ražošanas ražošanas dēļ” rēķina, nenodrošinot nepieciešamu labklājības līmeni iedzīvotājiem, tad šāda attīstība ne tikai nav valsts ekonomiskās drošības komponents, bet gan arī apdraud nacionālo ekonomiku. Analogiski starptautiskajā līmenī attīstīto valstu attīstība nedrīkst tikt sasniegta uz attīstības ekonomikas vai pārejas ekonomikas valstu rēķina. Tas attiecas, piemēram, uz ražošanu izvietojumu, kuras negatīvi ietekmē dabu, izdala atmosfērā kaitīgas vielas, kā arī uz bīstamiem atkritumiem u.tml.

Ekonomikas stabilitāte atspoguļo tās elementu, sistēmas horizontālo, vertikālo un citu sakaru stiprumu un drošību, kā arī spēju izturēt iekšējās un ārējās “slodzes”. Drošība ir objekta stāvoklis to sakaru sistēmā no izdzīvošanas un attīstīšanās spējas viedokļa iekšējo un ārējo draudu, kā arī neprognozējamo un grūti prognozējamo faktoru darbības apstākļos [90, 34].

Stabilitāte un drošība ir ekonomikas kā vienotas sistēmas svarīgākie raksturojumi. Drošība ir objekta stāvoklis to sakaru sistēmā no dzīvotspējas un attīstības spējas viedokļa iekšējo un ārējo draudu, kā arī neparedzamo un grūti prognozējamo faktoru darbības apstākļos. Jo stabilāka ir ekonomiskā sistēma, jo dzīvotspējīgāka ir ekonomika, tādējādi arī tās drošības novērtējums būs pietiekami augsts. Jo stabilāka ir attīstība, jo mazāka ir iespējamo draudu varbūtība. Līdz ar to stabilitāte nav stagnācija, jo stabilitāte nevar eksistēt ārpus attīstības. Jebkura sistēma, kas attīstās, periodiski pāriet no viena stabila stāvokļa uz otru [90, 25].

Tādējādi aktuālo ekonomikas uzdevumu realizācijas svarīgākais nosacījums ir pāreja uz stabilas attīstības modeli ar noteiktu ekonomisko procesu valsts regulēšanas līmeni, kas garantē

normālu ekonomikas funkcionēšanu un nodrošina sociālekonomisko uzdevumu sabalansētu risinājumu tagadnes un nākotnes paaudzes vajadzību apmierināšanas nolūkā.

Termins „ilgtspējīga attīstība” (*sustainable development*) vēsturiski ir saistīts ar Pirmās ANO deklarācijas nodomiem apkārtējās vides jautājumos (1972.gadā Stokholmā) un Romu kluba darbiem, kuros tika izklāstīti viedokļi par apkārtējās vides un ekonomiskās un sociālās attīstības saimnieciskās mijiedarbības problēmām. Turklāt mijiedarbība tika aplūkota kā sabiedrības ilgtermiņa progresa priekšnosacījums līdz ar dzīves ekoloģisko apstākļu nepieciešama līmeņa uzturēšanu un kapitāla pavairošanu.

XX gadsimta 80.gadu otrajā pusē princips stabila attīstība parādījās publikācijās un 1992.gadā Riodežaneiro ANO konferencē apkārtējās vides un attīstības jautājumos tika pieņemts kā progresa bāzes jēdziens. Termina „stabila attīstība” parādīšanās ANO dokumentos par apkārtējās vides problēmām noteica tieksmi uz uzdevuma ekoloģizēšanu, sašaurinot paša jēdziena plašāku nozīmi. Pēc autores domām, nedrīkst attiecināt stabilas attīstības procesa pamatus tikai uz ekoloģiju vai tikai uz ekonomiku. Stabilas attīstības noteicošais faktors ir ekonomiskā un ekoloģiskā komponenta organisks savienojums.

Ekonomikas pārejas process uz stabilu attīstību kā saimnieciskās darbības vadīšanas uzdevums saimniekojošā subjekta un visas valsts līmenī kopumā ir orientēts uz lēmumu sabalansēšanu par dzīvības procesu norises labvēlīgas vides un dabas resursu potenciāla saglabāšanu augošu sabiedrības vajadzību apmierināšanas nolūkā ar civilizācijas progresa uzdevumiem. Riodežaneiro pieņemtajā Apkārtējās vides un attīstības deklarācijā ir izklāstīti 27 principi, no kuriem pasaules sabiedrībai jāvadās, pārejot uz stabilu attīstību. 1992.gada konferences materiālos ir aplūkoti 130 indikatori, kuri jāprecizē, adaptējot tos konkrētiem nacionāliem apstākļiem [98, 20].

Tādējādi ekonomikas stabilas attīstības būtība ir ilgtermiņa izaugsmes stabilos sabalansētos tempos. Ekonomikas stabilizācija jāatšķir no tās stabilas attīstības. Ekonomikas stabilizācijas process ir laikā ierobežots stagnācijas un rādītāju pasliktināšanās faktoru samazināšanās process kā ekonomiskās attīstības priekšnosacījums. Stabila ekonomikas attīstība jāsaprot, pirmām kārtām, kā tā sauktos ilgviļņu ciklus, kuri aizspoguļo ekonomiskās efektivitātes ilgtermiņa procesus ar periodu ap 50 gadiem, kurus sauc arī par „Kondratjeva cikliem”. Tādējādi stabilas ekonomiskās attīstības process ir saimniecisko rezultātu uzlabošanas process, kuram ir nevis īstermiņa raksturs, bet gan pastāvīgs raksturs.

Nenovēršamība, stabilitāte un stabilitātes zaudēšana ir jebkuras attīstošas saimnieciskās sistēmas raksturojumi. Pārejot uz jaunu kvalitatīvo stāvokli, saimnieciskā sistēma kādā brīdī var izrādīties nestabila, kas prasa pasākumus tās drošības nodrošināšanai.

Nacionālās ekonomikas stabilitāti nosaka triju stratēģisko komponentu saskaņotība:

- saimniekojošo subjektu ekonomisko interešu sistēma;
- nacionālās ekonomikas un tās institūtu stāvoklis;
- situācija, kas veidojas apkārtējā vidē [98, 23].

Nacionālo interešu problēmu lokā ekonomikas komponentam ir vadoša loma ekonomiskā potenciāla pamatlicēja nozīmes dēļ saimnieciskajā darbībā un pasaules attiecībās.

Pasaules sabiedrības līmenī saimniecisko sistēmu drošības interešu svarīgākais uzdevums ir tādas attīstības nodrošināšana, kura sabalansēti risinātu tādas starptautiskās problēmas, kā bada un nabadzības likvidācija, apkārtējās vides aizsardzība, stabila efektīva attīstība, cīņa pret terorismu, konfliktu risināšana un attiecību uzlabošana starp tautām, rasēm, reliģijām u.c.

Nacionālās ekonomikas līmenī uz tādiem uzdevumiem attiecina, pirmām kārtām, efektīvas ekonomikas dibināšanu un uzturēšanu, kura ļauj nodrošināt pilsoņiem augstu dzīves līmeni, kas atbilst pasaules standartiem; savas nišas atrašana starptautiskajā darba sadalījumā, nacionālo priekšrocību racionāla izmantošana starptautiskajā tirdzniecībā u.t.t.

Mājsaimniecības līmenī tiek regulēti ģimenes ienākumi; tiek īstenota progresīva nodokļu politika; tiek risinātas ģimenes budžeta un sociālo vajadzību apmierināšanas problēmas u.tml. Attiecībā uz indivīdu tās konkretizē ar pienācīgu darba samaksu, veselības saglabāšanu, intelektuālās bagātināšanās nepieciešamo apstākļu nodrošināšanu u.tml.

Mūsu zemes un ārzemju ekonomistu pētījumos vērojama tendence novērtēt ekonomikas attīstību un valsts ekonomisko drošību, izmantojot robežrādītājus [69; 51; 52; 53; 54]. Valsts ekonomiskās drošības galveno rādītāju faktisko vērtību salīdzinājums ar to robežvērtībām rāda, cik pareiza ir valsts īstenotā ekonomiskā politika. Salīdzinājumu rezultāti liecina par to, ka pārejas periodā valsts ekonomika var diezgan ilgu laiku eksistēt ar rādītājiem, kuri stabilas ekonomikas apstākļos uzskatāmi par neapmierinošiem (var vairākās reizēs atšķirties no attiecīgām robežvērtībām) [97].

Ekonomikas pārvaldīšanā var runāt par statisku un dinamisku stabilitāti.

Statiska pieeja valsts ekonomiskajai drošībai jeb tās statiska stabilitāte ir drošības rādītāju (indikatoru) atbilstība robežvērtībām īstermiņa un momentānā periodā, tas ir, faktiski uz dotu laika brīdi, kad tie rādītāji tika izmērīti.

Maksimālas statiskas stabilitātes panākšana bieži vien ir pretrunā ar attīstības dinamiskumu. Bez tam, valstu resursu potenciāls ir ļoti diferencēts. Tāpēc, pat ja ekonomiskā politika būs pilnībā vērsta uz ekonomiskās drošības rādītāju sasniegšanu, kuri ir maksimāli tuvi pieļaujamajiem rādītājiem, to attīstības dinamika var būt nepietiekama.

Stabilas ekonomikas attīstības rādītājiem jāraksturo tieši saimnieciskās sistēmas stāvokļa dinamika. Dinamiska pieeja ekonomiskajai drošībai ir tā, ka dinamiska stabilitāte jeb stabilitāte

vidēja termiņa un ilgtermiņa periodā saglabājas tikai ar stabilas ekonomiskās izaugsmes noteikumu.

Dinamiskas stabilitātes gadījumā tiek maksimāli izmantoti ātruma efekts un laika faktors. Ekonomikai dinamiski attīstoties, iespējamās arī novirzes no indikatoru robežvērtībām, taču tos raksturo lielākas vai mazākas izaugsmes periodi. Tomēr minimālas stabilitātes gadījumā, kad viss potenciāls iet tikai uz līdzsvarojuma uzturēšanu, draudi ekonomiskajai drošībai ir pārāk lieli, un šī robeža ir visai nosacīta.

Ja nacionālās ekonomikas attīstība notiek pēc principa “Diena pagājusi, paldies Dievam”, tad agrāk vai vēlāk to aizstās stagnācija un lejupslīde. Šādas attīstības alternatīva ir rūpīgi izstrādātas valsts ekonomiskās stratēģijas esamība. Pats ekonomiskās stratēģijas jēdziens paredz orientāciju uz perspektīvu, taču tai jāņem vērā iespējamie riski un ekonomiskās drošības rādītāji, kā arī jāatrod līdzsvarojums starp ārējās iedarbības ilgtermiņa un īstermiņa faktoriem.

Sakarā ar skarto problēmu rodas jautājums, kādai tad jābūt ekonomiskās drošības stratēģijai pārejas periodā un uz perspektīvu. Daži ekonomisti apgalvo, ka pārejas periodā galvenais ir nodrošināt visas valsts ekonomikas izdzīvošanu, tad tās stabilizāciju un tikai perspektīvā – attīstību [64, 15]. Taču būtībā izdzīvošanas kritērijs ir ļoti neprecīzs. Prognozes neļauj precīzi noteikt, kad ražošanas samazinājums sasniegs savu robežlīmeni un notiks tā stabilizācija.

Pēc ekonomista V.Ļeontjeva viedokļa, tirgus un uzņēmējdarbība ir tikai ekonomikas “buras”, un bez stūres iekārtas, ar mēģinājumu un kļūdu metodi tirgus ļoti ilgi meklēs attīstības virzienu un trajektoriju. Ar ekonomisko drošību šādā vai tādā mērā ir saistītas operatīva valsts ekonomikas un ārējās ekonomiskās darbības regulēšana, apkārtējās vides un patērētāja aizsardzība, reģionālās un sociālās nevienādības samazināšana un nodarbinātības nodrošināšana.

Valsts iejaukšanās mērķi un līdzekļi ekonomikā veido ekonomiskās politikas saturu. Ekonomiskās politikas uzdevums ir attiecību praktiskā regulēšana starp saimniekošanas subjektiem, kuri ir saistīti ar labumu ražošanu un pārdalīšanu sabiedrībā un valstī. Jau XX gadsimta sākumā Krievijas ekonomisti noformulēja tādus noteicošus ekonomiskās politikas principus, kā ražošanas efektivitātes princips un labumu pārdalīšanas taisnīguma princips.

Ražošanas efektivitātes princips izpaužas valsts iedzīvotāju nodrošināšanā ar vislielāko produktu daudzumu pie noteikta izdevumu apjoma vai arī noteiktā produktu izlaidumā pie vismazākajiem izdevumiem. Saskaņā ar efektivitātes principu, nepieciešama tāda nacionālo resursu izmantošana, kura ļauj sasniegt gala produkta daudzuma ātru pieaugumu optimālā patēriņa struktūrā.

Labumu sadalīšanas taisnīguma princips izpaužas tieksmē izlīdzināt valsts iedzīvotāju ienākumu nevienādību un katra iedzīvotāja ienākumu palielināšanā attiecīgi viņa ieguldījumam

ražošanas efektivitātē. No sākuma tieksme izlīdzināt pilsoņu ienākumu vienādību var likties utopiska. Taču sociālā noslāņojuma padziļināšanās valstī, veicinot kriminalizāciju, apdraud tās iekšējo drošību. Tāpēc pilsoņu ienākumu pieaugumu koordinācija atkarīgi no viņu ieguldījuma ražošanas efektivitātē un ienākumu nevienādības izlīdzināšana kļūst par valsts iekšējās ekonomiskās drošības pamatu.

Uz ekonomiskās politikas bāzes principiem attiecina arī valsts stabilitāti, ko izprot kā inflācijas, bezdarba un ekonomiskās izaugsmes zemas tempus. saskaņā ar šo principu, valsts stabilitāte var tikt izjaukta, ja pēc ekonomiskās izaugsmes ātriem tempiem sāksies to krasa palēnināšanās ar turpmāku pārprodukcijas krīzi. Lai garantētu stabilitāti, nepieciešama ekonomiskās izaugsmes tempu stabila paātrināšanās, kas paredz gan ZTP noteicošo nozaru attīstību, gan to nozaru attīstību, kuras nodrošina sabalansētu ekonomikas attīstību un maksimālās nodarbinātības sasniegšanu, vadoties no gala pieprasījuma struktūras dinamikas.

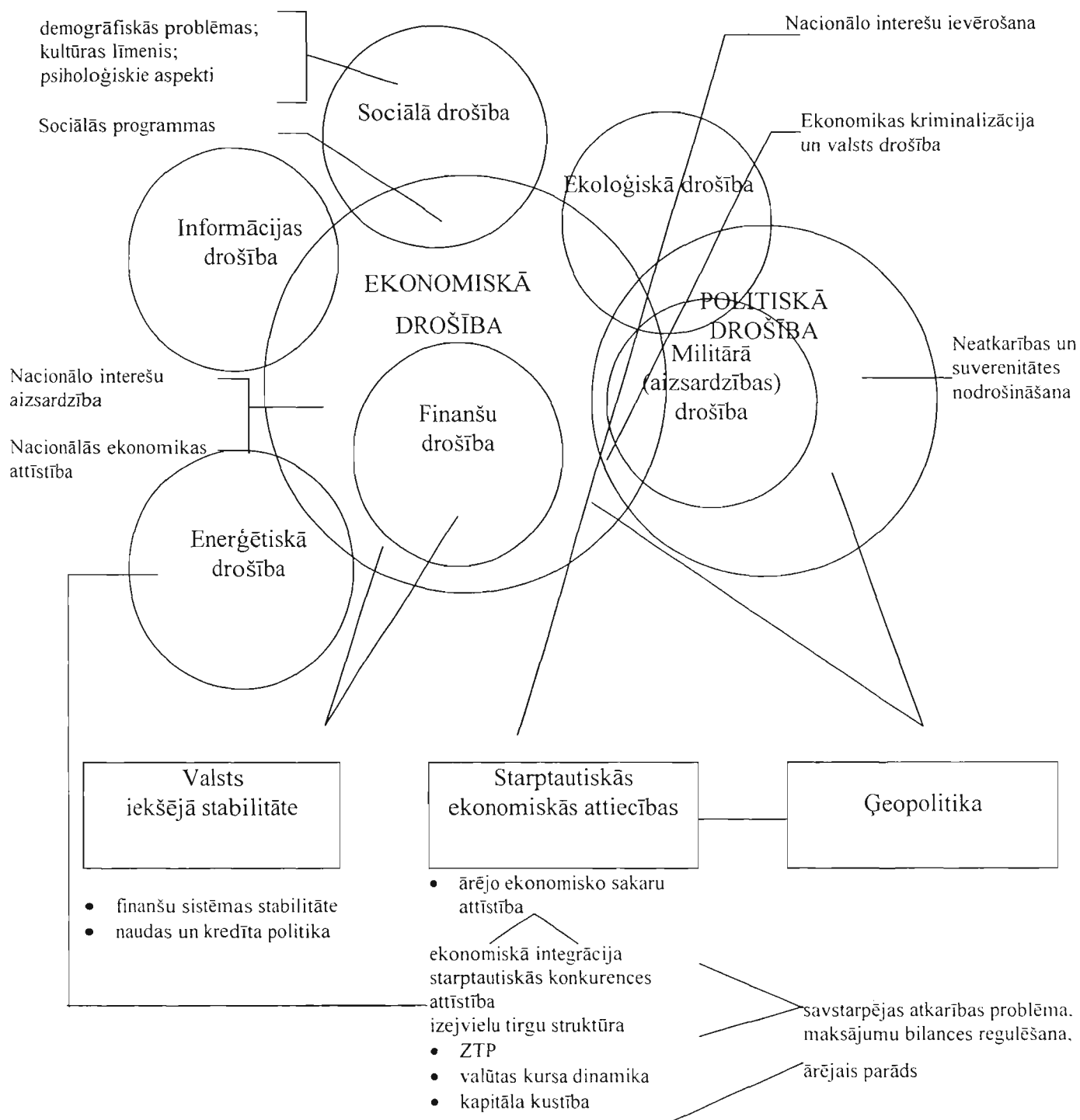
Vēsture liecina par ekonomikas augošu lomu attiecībā pret politiku. Valsts ekonomiskās drošības jēdziena ieviešana nozīmē ekonomikas augošas lomas atzīšanu valsts iekšējās un ārējās drošības nodrošināšanā. Ar šo tiek nosacīta nopietnas uzmanības pievēršanas nepieciešamība efektīvas nacionālās attīstības stratēģijas pamatošanas un realizācijas problēmai.

Tā kā ekonomika ir viena no sabiedrības, valsts un personības darbības vitāli svarīgām pusēm, nacionālās drošības jēdzienam, kas stingri ienācis mūsdienu sabiedrības dzīvē un kļuvis par daudzu valstu iekšējās un ārējās politikas neatņemamu sastāvdaļu, nebūs jēgas, nenovērtējot ekonomikas dzīvotspēju un tās stiprumu iespējamo iekšējo un ārējo draudu apstākļos.

Nacionālās drošības jēdziens ir plašāks par ekonomiskās drošības jēdzienu. tas ietver aizsardzības drošību, informācijas drošību, ekoloģisko drošību, enerģētisko drošību u.t.t.[97].

Ir jāatzīmē, ka ekonomiskā drošība ir sistēmas kodols, tās enerģētiskais centrs": aplūkojot šās vai tās drošības puses, nevar apiet to ekonomiskos aspektus (1.1.att.) [70, 11]

Finanšu drošība ir ekonomiskās drošības un nacionālās drošības sastāvdaļa. Finanšu drošība ir tādas finanšu un banku sistēmas stāvoklis, kad valsts noteiktās robežās var garantēt valsts varas iestāžu un tirgus institūciju funkcionēšanas vispārekonomiskos apstākļus [90, 59]. Šī termina speciāla aplūkošana ir saistīta ar plaša spektra faktoru analīzes un prognozēšanas nepieciešamību, kuri raksturo finanšu un banku sistēmas stabilitāti, kā arī draudu noskaidrošanu un vājo vietu atklāšanu tās funkcionēšanā. Finanšu sistēmai ir jābūt arī noteiktām izturības rezervēm ārkārtējo apstākļu gadījumam, lai valsts orgāni varētu operatīvi un savlaicīgi reaģēt uz draudu rašanos, pēc iespējas novēršot, neitralizējot vai kaut gan samazinot līdz minimumam potenciālos sociālekonomiskos zaudējumus. Šāda pieeja ļauj noteikt, kādā mērā ekonomiskās un sociālās attīstības drošība un stabilitāte ir atkarīgas no finanšu faktoriem un kādā – no ekonomikas un tautsaimniecības nozaru attīstības tehnoloģiju īpatnībām.

1.1.att. Nacionālās drošības sistēma [autore]

Tādējādi finanšu drošība ir tādas ekonomikas, finanšu sistēmas un finanšu attiecību un finanšu procesu attīstības nodrošināšana valstī, kad izveidotos nepieciešamie finanšu apstākļi un resursi sociālekonomiskajai stabilitātei un sabiedrības attīstībai, finanšu sistēmas viengabalainības saglabāšanai (ieskaitot naudas, budžeta, kredīta, nodokļu un valūtas sistēmu), kā arī iekšējo un ārējo apdraudējumu veiksmīgai pārvarēšanai.

Nacionālajai ekonomikai vienādi bīstami ir gan finanšu sistēmas un nodokļu budžeta un naudas kredīta politikas instrumentu nozīmīguma novērtēšana par augstu un novērtēšana par zemu. Pasaules pieredze pierādījusi, ka veidojot finanšu sistēmas modeļus no drošības viedokļa svarīgi neizvēlēties divu galējību ceļu. Pie pirmās galējības attiecināta tādu decentralizāciju, kad valsts finanšu sistēmai trūkst minimālo līdzekļu tekošajiem maksājumiem, darba algas izmaksām valsts kalpotājiem un militārpersonām. Otrā galējība ir tik stingra līdzekļu centralizācija valsts budžetā, ka ne korporācijām, ne mazajam biznesam, ne atsevišķam indivīdam neatliek līdzekļu patstāvīgai inovatīvai attīstībai.

Enerģētiskās drošības izšķiršanas lietderība speciālajā ekonomiskās drošības nodaļā izskaidrojama ar to, ka pasaules ekonomikas globalizācijas apstākļos no enerģētiskās saimniecības saskaņota darba ir lielā mērā atkarīga finanšu tirgu nepārtraukta funkcionēšana un visas preču un naudas saimniecības efektivitāte. Tās svarīgumu apliecināja XX gadsimta 70. gadu pasaules enerģētiskās krīzes sekas un cenu svārstību ietekme uz enerģētisko izejvielu jebkuras valsts ekonomikā. Enerģija ir tāda universāla prece, kuras neienākšana nacionālajā tirgū izjauc visu atražošanas procesu, pārtrauc datoru un Interneta darbu, kā arī var krasī sagraut gan tradicionālās ekonomikas nozaru, gan augsto tehnoloģiju jaunās ekonomikas funkcionēšanu.

Ekonomiskās drošības uzdevumos izšķir energoģenerācijas ražošanas ierobežotības, enerģijas piegādes patērētājiem un noieta tīklu organizācijas problēmas. Lai apmierinātu nākotnes vajadzības pēc enerģētikas, nevar rēķināties ne uz naftu, ne uz ogli, ne uz kodolenerģiju. Eksperti nonākuši pie kopīga viedokļa, ka enerģētikas problēmas risinājums jāmeklē enerģijas izmantošanas efektivitātes krasā paaugstināšanā un tās atjaunojamo veidu patērētā apgūšanā. Uz atjaunojamo enerģijas veidu daļu pienākas jau ap 21% no pasaules enerģijas patēriņa, tai skaitā enerģija no biomasas – 15% un hidroenerģija – 6% [97, 41].

Tehnoloģiskā drošība nosaka inovāciju un intelektuālā un inženieru potenciāla aizsargātību zinātnes un tehnikas sasniegumu realizācijā. Tā atspoguļo zinātnes, tehnikas un tehnoloģijas sasniegumu savlaicīgas un pilnas izmantošanas iespējas, intelektuālā potenciāla izmantošanas līmeni jauninājumiem un labvēlīga klimata izveidošanu lietišķai sadarbībai. Valsts ekonomiskās jaudas pastiprināšanos un tās pozīciju nostiprināšanos pasaules tirgū veicina produkcijas izlaišana, kurai nav tuvu analogu un kura balstās pirmām kārtām uz pašu tehnoloģiskajiem sasniegumiem. Tikai orientācija uz mūsdienu tehnoloģijām, kuras formē XXI gadsimta ekonomikas pamatus, ļaus šodienas apstākļos visefektīvāk izmantot esošo zinātniski tehnisko potenciālu un nodrošināt noteicošo ekonomiskās attīstības virzienu veiksmi. Nepieciešama mūsu zemes izstrādāto jauninājumu racionāla savienošana ar aizvien plašāku piedalīšanos starptautiskajā darba sadalē, tai skaitā zinātniski tehnisko pētījumu jomā. Progress sakaru un transporta jomā, kā arī ražošanas tehnoloģijās šodien ļauj nedēļu laikā pārorientēt, organizēt un

izvērst tehnikas ziņā mūsdienīgākās masu pieprasījuma produkcijas izlaišanu. Tādējādi notiek zinātniski tehnisko sasniegumu pašu un piesaistīto avotu ekonomiskās nozīmības vispārēja izlīdzināšanās masu pieprasījuma produkcijas tirgiem.

Ir principiāla starpība starp preču tirdzniecību un tehnoloģiju apmaiņu. Preču, it īpaši patēriņa preču tirdzniecība pēc saviem raksturojumiem ir relatīvi stabila un var tikt atjaunota pēc laicīga aizkavējuma, taču noteiktas tehnoloģijas pārdošana noteiktam pircējam ir vienreizējs akts. Noteiktas preces importa ierobežojums nekaitē šīs preces ražošanai importētājvalstī, taču atteikums no tehnoloģijas importa var izraisīt palaistas iespējas ražošanas attīstībai. Savukārt atteikums no tehnoloģijas eksporta var novest pie tās vērtības samazināšanas vai pat pilnam zaudējumam zinātniski tehniskā progresa rezultātā ārzemēs.

Mūsdienās zinātnisko pētījumu un izstrāžu pasaules spektrs tehniskajā jomā ir tik plašs, ka neviena valsts saviem spēkiem ar vienādu efektivitāti nevar attīstīt visus zinātniski tehniskā progresa virzienus. Strukturālo pārveidojumu efektivitāte valstī ir atkarīga ne tikai no dažādu ekonomikas sfēru atjaunošanas un tehniskās modernizācijas mēroga un tempiem, bet gan arī no prasmes atrast savu nišu starptautiskās darba sadales sistēmā, kas atbilst valsts zinātniski tehniskā potenciāla iespējām. Runa ir par to, lai nodrošinātu izstrāžu prioritāti tajās sfērās, kurās tam ir priekšnosacījumi, un citu svarīgāko ekonomikas sfēru aktīva attīstība, izmantojot pasaules līmeņa ārvalstu tehnoloģiskos sasniegumus. Valstu ekonomiskās un tehnoloģiskās struktūras pāriet uz mijiedarbības režīmu. Taču mūsdienu tehnoloģiju valdīšana ir diezgan asas konkurentu cīņas priekšmets, kurā var tikt pielietoti dažādi līdzekļi – sākot ar eksporta kontroli līdz pat patenta tiesību un rūpnieciskas izlūkošanas izmantošanu.

Tehnoloģisko drošību šajā sakarā aplūko kā īpašu ekonomikas kategoriju, kura atspoguļo valsts spējas saglabāt un efektīvi izmantot zinātniski tehnisko sasniegumu izmantošanas ekonomiskās un citas priekšrocības, kā arī efekta palielināšanās no ārējiem ekonomiskajiem sakariem, kas nodrošina tautsaimniecības ekonomisko un sociālo attīstību [98, 44].

Var izšķirt divas patstāvīgas zinātniski tehniskā potenciāla aizsardzības sistēmas:

- 1) valsts sistēma ne tikai kā intelektuālā īpašuma aizsardzības garants, bet gan arī kā zinātniski tehnisko sasniegumu īpašnieks, kuri ir dabūti finansēšanas rezultātā no valsts avotiem;
- 2) komerciālo jauninājumu aizsardzības sistēma.

Sociālā drošība ir ne tikai ekonomiskās drošības, bet gan arī nacionālās drošības noteicošs elements. Sociālajā sfērā tiek reāli iemiesotas personības, sabiedrības un ģimenes, kā arī klašu, sociālo grupu un valsts intereses. Tieši šeit tiek pārbaudīti visas sociālo attiecību daudzveidības izturīgums un harmoniskums, ka arī konflikti vai to neesamība attiecībās ar personību un valsti vai starp personību un uzņēmumu. Kā sistēmas kategorija sociālā sfēra ietver dažādu sociālās

darbības veidu, funkciju un organizatorisko formu kopumu, kuru kopējais mērķis ir cilvēku veselības un dzīvības aizsardzība, viņu dzīvokļu un sadzīves apstākļu uzlabošana, vienādu tiesību un iespēju piešķiršana viņiem izglītības un darba iegūšanai un taisnīgas darba samaksas saņemšanai, piesaistīšana sociāli kulturālās attīstības mūsdienu līdzekļiem, kā arī materiālā nodrošināšana, rodot un piešķirot patērētājiem attiecīgas sociālas garantijas, produktus un pakalpojumus.

Vislielākā mērā sociālo drošību apdraud:

- iedzīvotāju ienākumu un patēriņa krasa diferenciacija;
- uztura struktūras pasliktināšanās vērtīgāko pārtikas veidu patēriņa vidējo normu samazināšanās dēļ;
- nabadzības pieaugums cilvēku skaita absolūta un relatīva pieauguma rezultātā, kuru ienākumi ir zemāki par iztikas minimumu, u.t.t. [97, 14].

Pārtikas drošība skar ne tikai uztura problēmu, bet gan arī valsts teritorijā dzīvojošo tautu tradīciju, veselības un agrārās kultūras sistēmu. Jebkuras izmaiņas šajā sfērā var būtiski ietekmēt dzīves procesu norises pamatus, tādējādi pārtikas drošības līmenis izteic un nosaka iedzīvotāju sabiedriskās aktivitātes stāvokli.

Pārtikas drošību ekonomikā aplūko, vadoties no pietiekamības un atkarības no importa principa. Ka orientierus pieņem datus par iedzīvotāju produktu patēriņu. Pārtikas drošība valstī uzskatāma par garantētu, ja ir dibināta droša (nepārtraukta) un saskaņā ar medicīnas normām pietiekama iedzīvotāju nodrošināšana ar galvenajiem pārtikas produktiem (maize, putraimi, sviests, gaļa, piens). Tā ir nodrošināta, kad nepastāv daudzu cilvēku bada vai nepietiekama uztura varbūtība [98, 46].

Neviena no pasaules valstīm nevar būt pilnīgi neatkarīga no pārtikas importa, pirmām kārtām dabas apstākļu dēļ. Šie apstākļi parasti ierobežo ražojamo un uz vietas patērējamo pārtikas produktu sortimentu un/vai daudzumu.

Viens no aktuālākajiem jautājumiem no ekonomiskās drošības viedokļa ir jautājums par nacionālā pārtikas tirgus valsts kontroli, pamatojoties uz aprēķināto pārtikas ražošanas un patēriņa balansu valsts reģionos. Šādai kontrolei obligāti jāietver:

- pārtikas ražošanas, tās piegādes un preču krājumu uzskaitē;
- pārtikas vairumtirdzniecības partiju kustības kontrole no tās ražošanas vai importa līdz piegādēm patērētājam;
- pārtikas, tai skaitā importētas, kvalitātes sertifikācija, piemēram lai apliecinātu atbilstību ekoloģiskajām un sanitāri epidemioloģiskajām prasībām.

Ekoloģisko drošību izprot kā aizsargātības stāvokli pret potenciālajām iedarbībām un dabas katastrofām apkārtējai videi, kā arī fizisko un juridisko personu darbību, kura ir saistīta ar tīšām

iedarbībām uz dzīves vidi [98, 49]. Tehnogēnu spiediena palielināšanās uz dabu saimnieciskās darbības rezultātā noteica ekoloģiskās drošības draudu monitoringa nepieciešamību. Prasības drošības līmenim formējas, ņemot vērā sociālekonomisko sakaru kopumu, kuri nodrošina piedāvājamo risinājumu realizāciju ar minimāliem zaudējumiem saimnieciskajā darbībā.

Ekoloģiskās drošības nodrošināšanas pasaules prakse liecina par to, ka tirgus attiecību apstākļos nav iespējams nodrošināt efektīvu drošības un daba resursu izlietošanas pārvaldīšanu bez ekoloģisko pakalpojumu tirgus prioritāras attīstības un ekoloģiskās infrastruktūras izveidošanas.

Militāra (aizsardzības) drošība ir armijas struktūras raksturojums un tās gatavības raksturojums ārējo draudu novēršanai. Tāpēc nepieciešama valsts ģeopolitisko interešu stratēģijas izstrāde, tās ģeopolitiskā statusa stipruma nosacījumu noteikšana un uz šī pamata aizsardzības drošības analītiskais novērtējums no nacionālās drošības draudu viedokļa.

Virkne kopīgu noteikumu un faktoru izvirza ekonomiskās drošības jēdzienu virknē jēdzienu, kuri formē sistēmas uzskatu uz sabiedrības un valsts mūsdienīgu dzīvi. Pie šādiem faktoriem var attiecināt sekojošus:

- 1) Atšķirības nacionālās interesēs, tieksme pēc to pilnīgākas izdalīšanas no vispārējām interesēm, kas prasa to realizācijas mehānismu noteikšanu un attiecīgas stratēģijas izstrādi.
- 2) Dabas resursu ierobežotība, dažādu valstu nevienmērīga nodrošinātība ar resursiem satur ekonomiskās un politiskās cīņas potenciālo iespēju par šo resursu lietošanu.
- 3) Konkurences faktoru nozīmes palielināšanās preču ražošanā un noietā, it īpaši finanšu un banku pakalpojumu sfērā.

Ekonomiskās drošības svarīgākie komponenti ir tādu gan valsts iekšienē, gan ārpus tās eksistējošo nacionāli valstisko interešu un mērķu atzīšana, kā:

- valsts suverenitātes un pastāvīgas attīstības uzturēšana;
- valsts starptautiskais stāvoklis;
- tās loma pasaules darba sadalīšanā, ražošanas specializācijā un kooperācijā, pasaules tirdzniecībā, stāvoklis preču un pakalpojumu svarīgākajos tirgos;
- valsts vieta starptautiskajā finanšu un banku sistēmā, vērtspapīru tirgū;
- valsts pašsaglabāšanās, paš aizsardzība un pašattīstība.

Jo stabilākas ir ekonomiskā sistēma, ražošanas kapitāla un finanšu un banku kapitāla attiecības u.t.t., jo dzīvotspējīgāka ir ekonomika, tādejādi, tās drošības novērtējums būs diezgan augsts. Proporciju un sakaru izjaukšana starp dažādiem sistēmas komponentiem izraisa tās destabilizāciju un ir ekonomikas pārejas signāls no droša stāvokļa uz bīstamu.

Kā valsts ekonomiskās drošības kritērijs kalpo tās veiktās ekonomiskās politikas atbilstības līmenis efektīvai nacionālajai stratēģijai un uzticības līmenis šai politikai gan valsts iekšienē, gan arī no starptautisko organizāciju puses. Tādejādi ekonomiskās drošības kritēriju sistēmu veido ekonomikas stāvokļa vērtējumi no svarīgāko procesu viedokļa, kuri atspoguļo ekonomiskās drošības būtību.

1.2. Valsts regulēšana kā ekonomiskās drošības nodrošināšanas mehānisms

Divdesmitais gadsimts raksturojams ar valsts lomas ievērojamu palielināšanos visu pasaules valstu ekonomikā. Tas ir saistīts ne tikai ar valstu rašanos ar centralizēti plānojamu ekonomiku, bet arī ar procesu un sakaru mēroga palielināšanos un to sarežģīšanos valstu vairākumam raksturojamā tirgus ekonomikā. Pārejot uz tirgus attiecībām, konkurences un pasaules darba sadales tirgū mainās viedokļi par ekonomiskās drošības nodrošināšanu un saimnieciskās darbības procesu pārvaldīšanas mehānismu.

Tirgus ekonomiku raksturojošo procesu attīstība un sarežģīšanās nosacījuši "spēles noteikumu" noteikšanas nepieciešamību saimnieciskās darbības dalībniekiem, kuri ir formulēti un apstiprināti likumdošanas aktos un nodrošina tiesisko vidi tirgus subjektu funkcionēšanai. Attīstījies tirgus attiecību jaunajam līmenim atbilstoša institucionālā sistēma, kura aptver īpašuma tiesību nodrošināšanu, to nodošanu un lēmumu pieņemšanas politiskos un juridiskos mehānismus.

XX gadsimta pasaules ekonomiskajā literatūrā atspoguļots plašs viedokļu spektrs par valsts iejaukšanās vietu, lomu un mērķiem tirgus ekonomiskajā sistēmā. Turklāt zinātnieku uzskati būtiski mainījās atkarībā no pasaules saimniecības attīstības konkrētiem apstākļiem. Kopumā var atzīmēt divas polāras svārsta kustības – 30. – 60.g. – uz valsts lomas aktivizācijas pusi; no 70.g. – uz tirgus un tā mehānismu regulējošās iedarbības palielināšanās pusi.

Procesi, kas notika tirgus kapitālistiskajā sistēmā, pasaules saimniecībā veicināja ekonomiskās teorijas lomas būtisku palielināšanos ekonomikas attīstības likumsakarību un tendenču apgūšanā un zinātniski pamatotas valsts politikas izstrādē. Tirgus mehānisma būtības un lomas, kā arī ekonomikas valsts regulēšanas mērķu, iespēju, robežu un formu novērtēšanā būtiski dalījās triju XX gadsimta ekonomiskās zinātnes noteicošo virzienu – neoklasiskā, keinsianiskā un institucionālā virziena – piekritēju uzskati. Taču pēdējo gadu valsts regulēšanas praksē tiek pielietotas gan M.Fridmena idejas (stabilas naudas apgrozības nodrošināšana), gan arī ekonomikas konjunktūras regulēšanas, stabilas nodarbinātības un nacionālā ienākuma pārdalīšanas keinsianisma koncepcijas.

Ekonomika aizvien lielākā mērā kļūst par politisko lēmumu pamatu, kas nosaka valsts institūciju regulējošu lomu. Tirgus apstākļos, kad visu saimniekojošo subjektu darbības direktīvs virziens zaudē spēku, ir jāpamato valsts optimāla piedalīšanās sabiedriskās atražošanas procesā, regulējot preču un naudas finansu plūsmu pārveidojumu struktūras regulēšanas ceļā. Šis process attīstās paralēli un ir savstarpēji saistīts ar nacionālās un ekonomiskās drošības jaunas ideoloģijas un konkrētu doktrīnu veidošanos. Efektīvu drošības pasākumu nodrošināšanas nolūkā ir lietderīga valsts ietekmes sistēma uz ekonomiku. Tā ļauj ar mazākajiem zaudējumiem regulēt svarīgākos ekonomiskos pārveidojumus un uzturēt valsts ekonomiku drošā līmenī, kas zināmā mērā ir atkarīgs no valsts un tās institūciju stāvokļa. Turklāt jābūt precīzi definētiem valsts iekļaušanās robežām un nosacījumiem, attīstoties valsts regulēšanas metodēm.

Praktiski vispārpieņemts kļuvis nolikums par valsts sistēmas ietvaru noteikumu nodrošināšanas nepieciešamību: likums, kārtība, privātīpašuma aizsardzība, sociālekonomiskā stabilitāte un ekonomiskās politikas stabilitāte. Visu ekonomiskās zinātnes virzienu piekritēji veic meklējumu, kas vērsts uz ekonomikas tiešas valsts pārvaldīšanas maksimālu samazināšanu un tirgus procesu kontroli.

Līdz ar to aizvien pastiprinošs ekonomisko krīžu postošs spēks, kas aptver daudz valstu un tādējādi piedod tām pasaules krīžu raksturu, liek šaubīties par tirgus iespējām pilnā mērā veikt ekonomisko procesu pašregulāciju, pamatojoties uz konkurenci, cenu elastīgumu, ienākumiem un nodarbinātību. Ekonomiskās dzīves reālijas pierādīja, ka tirgus, pamatojoties uz tam piemītošo funkcionēšanas mehānismu, nav spējīgs nodrošināt automātisku pašregulāciju. Sakarā ar to valsts regulēšanas lomas palielināšanas nepieciešamība kļuva par keinsiāniskas ekonomiskās teorijas pamatu.

Bez valsts stipras un elastīgas lomas nav iespējams izstrādāt pareizu ekonomikas attīstības kursu, veikt stratēģisku pagriezienu, neizraisot sociālus satricinājumus. To bija spiesta atzīt arī Pasaules banka, kuras Atskaitē par pasaules attīstību (1997.g.) atzīmēti virkne valsts regulēšanas principu mūsdienu etapā:

1. Noteicošs faktors ir valsts efektivitāte. Efektīva valsts ir vitāli nepieciešama preču un pakalpojumu sniegšanai, kā arī noteikumu un institūtu dibināšanai, kuri ļauj tirgiem izplaukt, bet cilvēkiem – dzīvot veselīgāku un labāk nodrošinātu dzīvi.
2. Valsts augoša ietekme pārvieto akcentu no valsts ietekmes kvantitatīvā aspekta uz kvalitatīvo aspektu. Uzmanība pārvietojusies no valsts apmēra kā tāda un tās iekļaušanās līmeņa uz tās rezultātīvumu un iedzīvotāju vajadzību atspoguļošanas līmeni.

3. Valsts atrodas ekonomiskās un sociālās attīstības centrā, bet ne kā izaugsmes tiešais avots, bet gan kā partneris, katalizators un palīgs. Īpaša uzmanība tiek pievērsta valsts potenciālam, kuru definē kā spēju efektīvi ražot un propagandēt kolektīvus pasākumus.
4. Cenšoties jūtīgāk reaģēt uz iedzīvotāju vajadzībām, valstij ir jāpaplašina iedzīvotāju piedalīšanās pārvaldē, jāpiešķir lielāka vara vietējiem orgāniem.
5. Lai paaugstinātu valsts institūtu darba efektivitāti, tiem jāfunkcionē lielākas konkurences apstākļos.
6. Valsts institūtu darbības uzlabošanās ir atkarīga no valsts kalpotāju apmaksas un stimulēšanas sistēmas pilnveidošanas. Valsts kalpotāju darba algas optimāla paaugstināšana ir darbīgs līdzeklis cīņā pret korupciju, pateicoties tam, ka valsts kalpotājiem būs papildu stimuli "spēlēt pēc noteikumiem".

Ekonomiskais spēks izpaužas valsts spējā pārvarēt ārējās negatīvas iedarbības un izmantot jaunas iespējas savā labā. Drošības faktoru skaitā noteicoša loma ir ekonomisko metožu iekšējām sociālekonomiskajam mehānismam. Traucējumi tā funkcionēšanā var likvidēt jebkurus sasniegumus potenciāla un bagātības materiālo komponentu uzkrāšanā. No šī mehānisma efektivitātes un dzīvotspējas zināmā mērā ir atkarīgi arī citi ekonomiskās drošības rādītāji.

Mūsdienu ekonomiskā attīstība pasaulē raksturojama ar divu pretrunīgu tendenču savienojumu: 1) visu valstu ekonomikas pakļaušana pasaules finanšu oligarhijas un transnacionālā kapitāla interesēm un 2) patstāvīgo valstu nacionālo ekonomiku konkurence. Šīs tendences rod katrā valstī sarežģītas interešu un ārējo un iekšējo faktoru darbības kombinācijas. Rezultāti un sekas variē no pilnas koloniālas atkarības ar transnacionālā kapitāla nedalāmu dominēšanu (Āfrikas kontinenta valstis) līdz ASV, Vācijas un Japānas ekonomiskai jaudai, kur ekonomiska politika vadās galvenokārt no nacionālā kapitāla un vietējo preču ražotāju interesēm. Starp šiem poliemi izvietojušas valstis, kuras cenšas izveidot noteiktas nišas pašu kapitāla attīstībai pastāvīga spiediena apstākļos no transnacionālo korporāciju puses: valstis, kuras šādā vai tādā mērā savieno ārvalstu kapitāla piesaistes politiku ar nacionālas suverenitātes un interešu nodrošināšanu attīstības stratēģijā.

Daudzu Eiropas valstu pieredze rāda, ka tās balsta savu sociālekonomisko politiku uz sekojošiem principiem:

1. Cilvēka ekonomiskās brīvības un uzņēmēju un algotu darbinieku un to arodbiedrību tiesību atzīšanas princips uz tarifu autonomiju.
2. Uzticības princips tirgus regulējošajai lomai (pieprasījums, piedāvājums, brīva cenu veidošanās un konkurence nosaka stāvokli tirgū).
3. Valsts atbildības princips par tirgus spēku mijiedarbību, par noteikumu ievērošanu un attiecīgu apstākļu izveidošanu ekonomiskajai un sociālajai attīstībai.

Mūsdienu tirgus saimniecība ir neatdalāma no valsts. Starptautiskā pieredze liecina par to, ka tirgus un plānošana diezgan labi sadzīvo Francijā un Japānā. Kopumā Eiropas Savienība aizgājusi tālāk, būtībā koordinējot ekonomisko un finansu politiku virs nacionālā līmeņa.

Valsts loma ekonomiskajā pasaulē ir neviennozīmīga. Tai var būt progresīva, radoša loma, uzturot izveidojušās ekonomikas transformācijas tendences, stratēģiskos attīstības virzienus un tādejādi veicinot ekonomikas adaptāciju mainīgās pasaules reālijām. Tai var būt neitrāla loma, ja tā iejaucas ekonomiskajos procesos tikai pašnodrošināšanas un pašsaglabāšanās nolūkā. Taču iespējama arī valsts reakcijas loma, ja tā cenšas atbalstīt iznīcībai nolemtus institūtus, rodot vaļu postošiem spēkiem, attiecoties izpildīt stratēģiskās un radošās funkcijas.

Kopumā sociāla valsts izveido tiesību laukumu, noteic tajā uzvedības noteikumus un īstenošanas un kontroles mehānismu:

- 1) sociālās tirgus saimniecības attīstībai un stabilam darbam, kas nodrošina valsts ekonomisko drošību;
- 2) pilsoņu reālai dalībai ražošanas, pakalpojumu sfēras un sabiedrības un valsts dzīves pārvaldīšanā;
- 3) tarifu politikas īstenošanai darba devēja un darbinieka interesēs;
- 4) trūcīgo sociālajai aizsardzībai un atbalstīšanai;
- 5) ienākumu pārdalīšanas politikas īstenošanai;
- 6) uz augsta dzīves līmeņa nodrošināšanu vērstas aktīvas sociālas politikas apstiprināšanai.

Ieviešot praksē sociālas valsts principus, daudzas Eiropas valstis pierādījušas šīs teorijas vitalitāti, un tām ir efektīva ekonomika un augsti dzīves kvalitātes standarti.

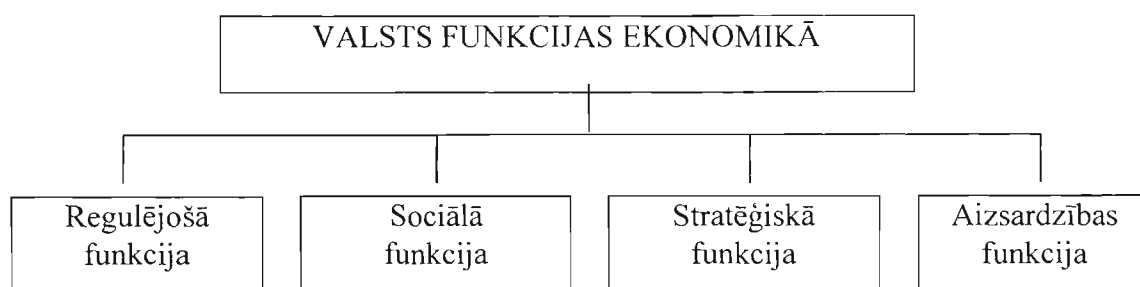
Līdz ar to ir funkciju spektrs ekonomikas un sabiedrības pārvaldē, kuras var tikt realizētas (tikai valsts politikas līmenī) jebkurā mūsdienu tirgus saimniecībā (Pielikums Nr.1).

Faktorus, kuri nosaka ekonomikas valsts regulēšanas nepieciešamību, var sagrupēt kā parādīts 1.1.tabulā.

Ekonomikas valsts regulēšanas nepieciešamību noteicošie faktori [autore]

Faktoru grupa	Faktoru saturs
1. Ar ekonomikas tirgus sektora problēmu risināšanu un tirgus mehānisma negatīvo efektu izlīdzināšanu saistītie faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Tirgus procesu stihiskuma ierobežošana; • Efektīva kopējā pieprasījuma un tirgus konjunktūras nodrošināšana; • Sabiedrisko preču ražošanas un sabiedrisko vajadzību nodrošināšana; • Tirgus konkurences un atklātuma uzturēšana; • Konkurētspējas palielināšana pasaules tirgū.
2. Faktori, kuri nodrošina ekonomisko stabilitāti un paplašinātu atražošanas procesu	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomikas attīstības vispārējo apstākļu izveidošana, kopējā kapitāla funkcionēšanas ekonomiskās efektivitātes nodrošināšana, saimniekojošo subjektu “spēles noteikumu” noteikšanas nepieciešamība; • Ekonomikas anticikliskas attīstības nodrošināšana; • Ilgtermiņa ekonomiskās izaugsmes un lietišķās aktivitātes nodrošināšana; • Tautsaimniecības optimālas struktūras formēšana; • Makroekonomiskā līdzsvara uzturēšana; • Ekonomikas valsts sektora efektīvas pārvaldīšanas nodrošināšana; • Vajadzība pēc valsts investīcijām, kuras no privātā kapitāla viedokļa ir maz rentablas; • Naudas apgrozības regulēšana; • Zinātnes attīstības un ZTP veicināšana.
3. Ar sociālo problēmu risināšanu saistītie faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Ienākumu racionālas pārdalīšanas nodrošināšana; • Sociālās stabilitātes ekonomiskā pamata nodrošināšana, sociālā saspringuma samazināšana; • Iedzīvotāju pilnas nodarbinātības nodrošināšana; • Apstākļu formēšana darbaspēka paplašinātai atražošanai (veselības aizsardzības un izglītības attīstība, kadru pārgatavošana u.t.t.).

Saskaņā ar ekonomikas valsts regulēšanas nepieciešamību noteicošo faktoru klasifikāciju, valsts funkcijas ekonomikā var klasificēt kā parādīts 1.2.att.

1.2.att. Valsts funkciju klasifikācija ekonomikā [autore, izmantojot 69]

Tirgus attiecību regulēšana nozīmē līdz ar to preventīvu pasākumu veikšanu pret negodīgu konkurenci, monopoliem, patērētāju tiesību pārkāpšanu, blēdību. Efektīva regulēšana veicina labvēlīga klimata formēšanos ekonomiskajai darbībai, inovācijām un investīciju piesaistīšanai.

Valsts aizsardzības funkcija tirgus ekonomikā tiek īstenota vairākos virzienos:

- 1) Īpašuma – gan valsts, gan privātā – aizsardzība pret zagļiem, blēžiem, finanšu piramīdu celtniekiem. Tas paredz labvēlīga klimata izveidošanu, intelektuālā īpašuma īpašnieku un investoru reālu aizsardzību;
- 2) Ekonomiskās darbības dalībnieku, pirmkārt, patērētāju interešu aizsardzība, pretmonopolu regulēšana, vienādu apstākļu izveidošana konkurencei, aizsardzība pret reketu, korupcijas un citiem mēģinājumiem aizskart brīvu ekonomisko darbību;
- 3) Darba attiecību regulēšana, algotu darbinieku interešu aizsardzība, darba konfliktu risināšana, sociālās partnerības attīstīšana;
- 4) Vietējo ražotāju un patērētāju aktīvs atbalsts, zināmā mērā protekcionistisku pasākumu izmantošana eksporta atbalstīšanai;
- 5) Ekonomiskās drošības doktrīnas izstrādāšana un tās pakāpeniska iemiestošana dzīvē.

Valsts noteicošā funkcija ekonomiskās drošības nodrošināšanā ir apstākļu izveidošana efektīvas tirgus saimniecības attīstībai. Kā principiāli svarīgus valsts piedalīšanās elementus valsts ekonomiskās attīstības procesā var izšķirt sekojošus:

1. Valsts funkciju saskaņošana ar tās potenciālu, t.i. „vēlēšanu salīdzinājums ar iespējām”. Dažas valstis, kuru rīcībā ir ierobežoti resursi, cenšas padarīt pārāk daudz, bet tas bieži vien drīzāk kaitē nekā dod labumus. Ja iespējas ir ierobežotas, tad valsts iejaukšanās formas un virzieni rūpīgi jāanalizē.
2. Valsts potenciāla pastiprināšana, aktivizējot sabiedriskās institūcijas. Paredz efektīvu normu un ierobežojumu izstrādi, kuri ļauj apturēt varu patvaļu un cīnīties ar tādiem noziegumiem, kā korupcija, ekonomiskie tiesībpārkāpumi un noziegumi, terorisms.
3. Efektīvs preferences režīms no valsts orgānu puses saimniecisko sistēmu funkcionēšanas nodrošināšanā vajadzību pilnas apmierināšanas nolūkā, pamatojoties uz

preču un pakalpojumu sniegšanu, dibinot noteikumus un institūcijas, kuri ļauj tirgiem uzplaukt, bet cilvēkiem – baudīt veselīgāku un laimīgāku dzīvi.

Augošā valsts ietekme pārnes akcentu no valsts ietekmes kvantitatīva aspekta uz kvalitatīvo. Valsts lomu un tās iekļaušanās līmeni ekonomikā ir lietderīgi izskatīt pēc tās darbības rezultātiem iedzīvotāju vajadzību apmierināšanā. Valsts varas institūcijas atrodas valsts ekonomiskās un sociālās attīstības centrā, taču nevis kā tiešs izaugsmes avots, bet gan kā partneris, katalizators un palīgs. Īpaša uzmanība tiek pievērsta valsts potenciālam, ko nosaka kā spēju efektīvi veikt un propagandēt kolektīvos pasākumus. Valsts varas institūciju funkcionēšanas efektivitātes novērtējumos nozīmīgi ir to aktivitātes raksturojumi saimniecisko sistēmu konkurētspējas priekšnosacījumu un apstākļu radīšanai.

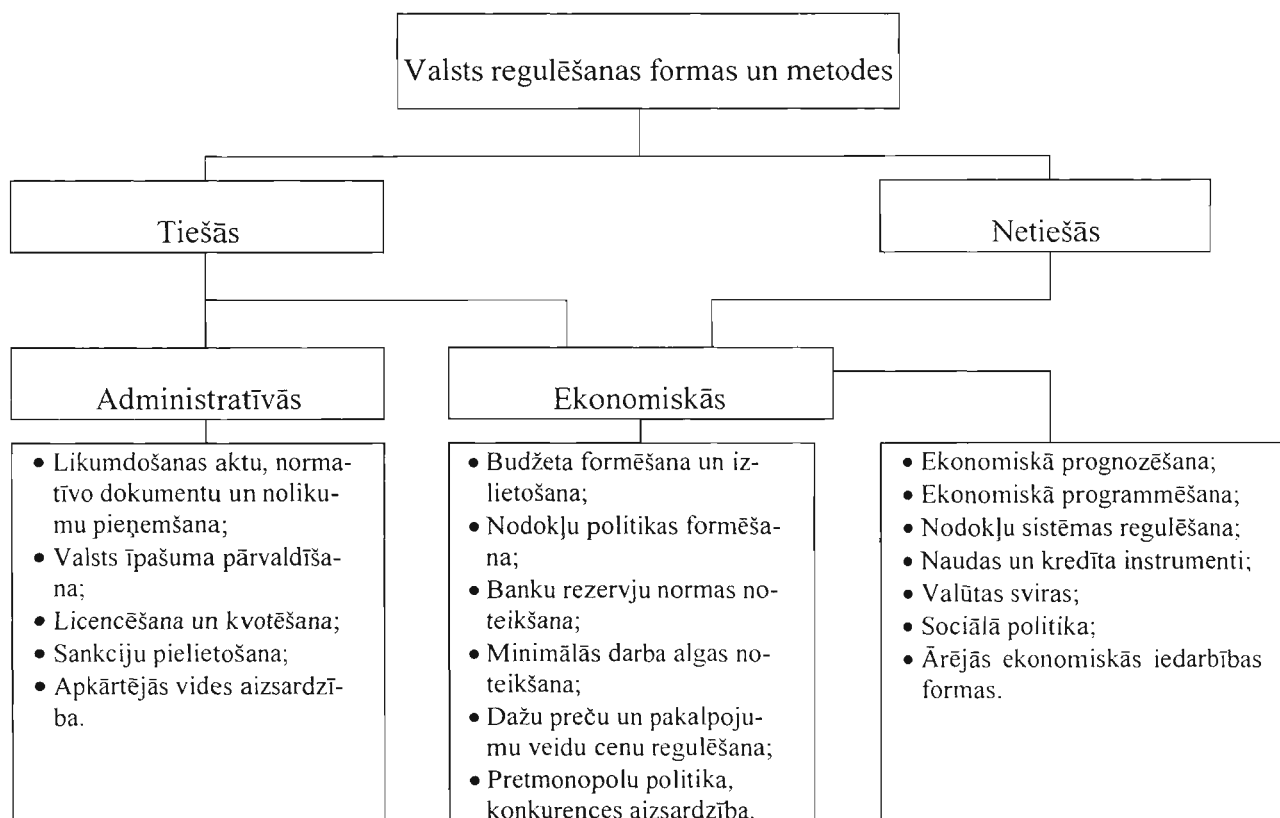
Valsts darbība ekonomiskās drošības nodrošināšanā ietver:

- gadījumu atklāšanu, kad ekonomiskās attīstības faktiskie vai prognozējamie parametri novirzās no ekonomiskās drošības robežvērtībām, un kompleksu valsts pasākumu izstrādāšanu izešanai no briesmu zonas. Šis darbs tiek veikts ekonomiskās attīstības prognožu un valsts budžeta sagatavošanas gaitā uz gadu un vidēja termiņa perspektīvu;
- darba organizāciju pasākumu kompleksa realizācijā ekonomiskās drošības draudu pārvarēšanā vai nepieļaušanā (Pielikums Nr.2);
- pieņemamo lēmumu ekspertīzi finanšu un saimnieciskajos jautājumos no ekonomiskās drošības pozīcijas (sīkāk 1.4. nodaļā).

Ekonomisko attiecību nacionālās īpatnības veido daudzveidīgus modeļus vienas vai otras ekonomiskās sistēmas ietvaros, kas arī nosaka valsts ekonomisko funkciju atlasī. Vispildītāk izteikti ekonomisko sistēmu modeļi ir Ziemeļamerikas, Brazīlijas, Zviedrijas, Vācijas u.c. Modeļa ietvaros var mainīties vienas vai otras valsts ekonomiskās funkcijas loma un nozīme, to realizācijas formas.

Ekonomikas valsts regulēšanas galvenais mērķis ir sociālekonomiskās sabiedrības nodrošināšana sabiedrībā. “Mērķu koks” mainās atkarībā no valsts konkrētām problēmām (Pielikums Nr.3).

Savas ekonomiskās politikas mērķu realizācijai valsts izmanto dažādas formas un metodes, kuri veido ekonomikas valsts regulēšanas instrumentus. Iedarbības metodes uz ekonomiku iedalāmi tiešajos un netiešajos (1.3.att.).

1.3.att. Ekonomikas valsts regulēšanas instrumenti [autore, izmantojot 69]

Valsts regulēšanas tiešās formas iedalāmas administratīvajās un ekonomiskajās. Savukārt valsts regulēšanas netiešās formas arī ietver ekonomiskās metodes.

Pārvaldes ekonomiskās metodes ietver atlīdzības (maksas) instrumentus, preču apgrozības un cenu veidošanas regulēšanu, ekonomisko atbildību un finanšu disciplīnu. Saimniekojošo subjektu ekonomiskās stabilitātes un juridiskā taisnīguma nodrošināšanas nolūkos tiek attīstītas dažādas apdrošināšanas formas, darbības veidu licencēšana un audits kā pārbaudes veids pilnveidošanas ceļu noteikšanai un apgrūtinājumu novēršanai veicot saimniecisko procesu.

Pārvaldes ekonomisko metožu mehānismā svarīga vieta ir informācijai – ziņām, kuru izmantošana nodrošina veiksmīgu saimniecisko darbību izvēlētajā virzienā. Tās vērtību stimulē ekonomiskās intereses. Komerciālās aktivitātes apstākļos dažāda labklājības un lietišķās drošības līmeņa partneru un klientu masu iesaistīšanās ekonomiskajās attiecībās veicināja informācijas analītisko dienestu dibināšanu.

Ekonomikas regulēšanas administratīvo līdzekļu īpatnība ir tā, ka tie:

- nav saistīti ar papildu materiālo stimulu radīšanu to realizācijai;
- balstās uz valsts varas un autoritātes;
- ietver aizlieguma, atļaujas un piespiešanas pasākumus (kvotēšana, licencēšana, privatizācijas noteikumu apstiprināšana u.t.t.);

- paredz ekonomikas valsts sektora uzņēmumu vadīšanas organizāciju.

Mūsdienās aizvien pastiprinās valsts funkciju plašāka un objektīvāka pamatojuma nepieciešamības saprašana mūsdienu ekonomikā, kā arī kvalificēta valsts regulēšana tirgus ekonomikas apstākļos. Strīdi pārgāja no plāksnes „par vai pret regulēšanu ka tādu” uz plāksni „kādam tieši regulēšanai ir jābūt”. Valstij jāizmanto pārsvarā ekonomiskās, nevis administratīvās metodes un jābūt orientētai uz tirgus konkurences mehānisma aktivizāciju [98, 129].

Attīstītās valstīs tiek pielietots plašs un daudzveidīgs valsts regulēšanas instrumentu klāsts, kas aizvien paplašinās.

Valsts ekonomiskā prognozēšana pamatojas uz reālās situācijas ekonomikā, esošo vajadzību un visu faktoru un esošo resursu izmantošanas iespēju analīzes, ņemot vērā zinātnes, tehnikas un intelektuālā potenciāla attīstības tendences. Valsts ekonomiskā prognozēšana ļauj iegūt drošas ziņas par to, kas var notikt ekonomikā šādos vai citos apstākļos. Attīstības variantu izpēte ļauj apzināti un pareizi formēt ekonomisko politiku un noteikt sviru kopumu, kuras nodrošina tās efektīvu realizāciju.

Valsts ekonomiskā programmēšana ir ekonomikas valsts pārvaldīšanas augstākā forma. Tas ir nosacīts ar to, ka uz ekonomiskām prognozēm balstītās sociālekonomiskās programmas ietver sevī visu ekonomikas valsts regulēšanas elementu kompleksu un tiem ir mērķa virziens. Ekonomiskās programmas ne tikai formē attīstības mērķus, bet gan arī nosaka šo mērķu realizācijas materiālos līdzekļus.

Valstu lielākajā daļā, kur izmanto ekonomisko programmēšanu, šādām programmām ir rekomendāciju raksturs, taču tām ir stingrs mērķa virziens.

Ekonomikas mērķprogrammu objekti ir nozares, reģioni, sociālā sfēra un tās elementi, zinātnisko pētījumu virzieni. Plaši izmantojama nacionālo piecgađīgo plānu izstrādāšanas prakse, kuru mērķis ir ekonomiskā līdzsvara un stabilas attīstības nodrošināšana, kuri nosaka nacionālā ienākuma, ražošanas apjomu dinamikas, rūpniecības modernizācijas uz ZTP sasniegumu pamata, infrastruktūras attīstības, mājokļu būvniecības un darbaspēka sagatavošanas rekomendējamās orientierus. Tiek paredzēti arī pasākumi, kuri veicina programmas mērķu realizāciju.

Nacionālās ekonomiskās programmas tiek izstrādātas Japānā, Nīderlandē un Skandināvijas valstīs. Īpašos gadījumos tiek izstrādātas ārkārtējas programmas. Kā piemēri var kalpot strukturālās pārbūves programma Austrumu Vācijā pēc tās pievienošanas VFR un Dienvidkorejas pēckara ekonomikas atjaunošanas programma. Pēdējo desmit gadu laikā virknē valstu ar tirgus ekonomiku radusies valsts orientācijas stabila tendence uz ZTP ilgtermiņa mērķu, ekonomiskās izaugsmes un sociālo problēmu risināšanu.

Nosakot konkrētus valsts ietekmes instrumentus, jāņem vērā ekonomiski patstāvīgo saimniekojošo subjektu esošās darba tendences, kā arī viņu pašregulēšanās un stabilizācijas

spējas. Svarīgs apstāklis ir valsts aktivitātes pastiprināšanās finansu, naudas un kredīta, investīciju un ārējās ekonomikas sfērā.

Budžeta nodokļu sistēma un naudas kredīta politika ir divas valsts iedarbības jaudīgas sviras uz saimnieciskiem procesiem. Specifisks iedarbības instruments uz ekonomiku ir valsts sektors. To specifiskumu nosaka tas, ka, pirmkārt, šis sektors pats ir valsts regulēšanas objekts, bet otrkārt tas lielā mērā formē valsts ekonomisko potenciālu, kas nodrošina tā iedarbību uz sabiedrības saimniecisko dzīvi.

Pēc CSP datiem, 2004.gadā Latvijā 26% no visas pievienotās vērtības bija ražoti valsts sektorā. Eiropas valstīs valsts sektora īpatsvars IKP svārstās no 23,2% Grieķijā līdz 8,3% Nīderlandē. Valsts uzņēmumi šeit dominē elektroenerģētikā, transporta un sakaru nozarē. Kopumā ES valsts saimnieciskajos objektos ir nodarbināti gandrīz 11% no algotiem darbiniekiem, uz tiem iznāk 12,5% no pievienotās vērtības un ap 20% no kopējiem kapitālieguldījumiem pamatfondos (bez lauksaimniecības).

Reālās ekonomikas valsts sektors kā iedarbības instruments uz sociālekonomiskajiem procesiem izmantojams sekojošu uzdevumu risināšanai:

- ekonomiskā cikla izlīdzināšana valsts investīciju un valsts iepirkumu ceļā, kā arī rekonstruējot infrastruktūras uzņēmumus;
- nodarbinātības uzturēšana uz esošo darbavietu saglabāšanas un jaunu darbavietu radīšanas pamata;
- racionālākas tautsaimniecības struktūras formēšana, rekonstruējot esošos uzņēmumus un dibinot jaunus uzņēmumus attīstošās nozarēs un ražošanas veidos;
- naudas līdzekļu akumulācija un pārdalīšana, izmantojot nodokļu sistēmu, operācijas finansu tirgū ar valsts vērtspapīriem valsts budžeta ieņēmumu un izdevumu nodrošināšanas nolūkā, kuri nodrošina lietišķās aktivitātes atbalstīšanu;
- zinātņu attīstība, tās rezultātu tehnoloģiskās pielietojšanas nodrošināšana, zinātnisko kadru sagatavošana;
- ārējās ekonomiskās darbības identifikācija ar valsts organizāciju palīdzību.

Valsts ekonomiskā potenciāla izplatīts rādītājs, kas ļauj reāli ietekmēt saimniecisko dzīvi, ir valsts izdevumu daļa IKP. Šis rādītājs raksturo valsts finansu resursu pārdalīšanas mērogus, kuri nodrošina valsts iedarbību uz ekonomiku. Prakse parāda, ka valstīs ar attīstītu tirgus ekonomiku valsts izdevumu daļai IKP ir stabila palielināšanās tendence. 1960.gadā valsts izdevumu īpatsvars IKP attīstītās valstīs sastādīja vidēji 25%, bet 1994.gadā – jau 45%. Šis īpatsvars būtiski svārstās atsevišķās pasaules valstīs. Piemēram, ASV, Austrālijā un Jaunzēlandē valsts izdevumu īpatsvars IKP sastāda aptuveni 30-35%, valstīs ar sociāli orientētu tirgus

ekonomiku (Eiropa) – ap 50%, bet Zviedrijā – 65 – 70%. Austrumeiropas valstīs šī daļa ir ap 50%, Ķīnā, Vjetnamā – 20 – 30%, bet Latvijā – 21%.

Svarīga ir arī valsts budžeta izdevumu struktūra: cik līdzekļu tiek vērsti uz investēšanu reālajā ekonomikas sektorā, zinātnē, aizsardzībā, sociālajā sfērā u.tml. Dažādās valstīs ir dažādi valsts izdevumu struktūras varianti. Taču kopīgais raksturojums ir izdevumu neliela daļa ražošanas sfērā, bet dominējošais virziens ir pārdalīšanas maksājumi transfertu un subsīdiju veidā (līdz 60%). Relatīvi liela ir izdevumu daļa valsts aparāta uzturēšanai.

Valsts izdevumu nodrošinošo ieņēmumu avotu formēšanas iespējas ir saistītas ar valstu nodokļu sistēmām, reālās ekonomikas valsts sektora darba efektivitāti un ienākumiem no ārējās ekonomiskās darbības.

Sakarā ar Latvijas iestāšanos ES arī valsts regulēšanas metodes zināmā mērā tiek unificētas. Runājot par administratīvajām regulēšanas metodēm, tas attiecas, pirmkārt, uz likumdošanas sakārtošanu atbilstoši ES prasībām un ES dalībvalstīm obligāto direktīvu ieviešanu u.t.t. Savukārt ekonomisko regulēšanas metožu saturu ietekmēja izmaiņas nodokļu politikā, it īpaši attiecībā uz akcīzes nodokli un muitas nodokli, Latvijas iekļaušanās Valūtas kursa mehānismā II, sākot ar 2005.gada maiju, Māstrihtas kritēriju izpildes nepieciešamība u.t.t.

Sabiedrība un indivīds var un ir tiesīgi sagaidīt no ekonomikas augošu vajadzību apmierināšanu, rādīto vērtību drošības nodrošināšanu un dzīves telpas viengabalainības saglabāšanu. Savukārt, indivīdu ekonomiskās vajadzības tiek integrētas valsts ekonomiskajās interesēs. Tāpēc ir loģiski aplūkot šos nosacījumus kā ekonomiskās drošības nodrošināšanas mehānisma formēšanas priekšnosacījumus.

1. Iespēja dzīvot pēc civilizēto vajadzību normām nozīmē, pirmkārt, auglīgas darbības izvēles brīvību, tiesības un pienākumu ar ilgstošu darbaspējas saglabāšanu. Noteicošs nosacījums ir resursu, enerģētikas un transporta infrastruktūras nepārtraukta funkcionēšana, kas prasa tirgus mehānismu kopēju darbību un to regulēšanu no valsts puses. Formējot finansu plūsmas uz dabas bagātību pamata, tie nodrošina apstrādājamo rūpniecības nozaru darbu, produkcijas ražošanu un aktīvu preču apmaiņu. Taču iedzīvotāju nodrošināšana ar pirmās nepieciešamības precēm un vitāli svarīgas infrastruktūras nepārtrauktu darbu ir pārvaldes orgānu uzdevums, kas tiek panākts ar tādām metodēm, kā nodokļu ievākšana, humanitārā palīdzība, tenderi dažādu sistēmu ekspluatācijai, bet nepieciešamības gadījumos – licencēšana vai pilnvarotu organizāciju nozīmēšana.

Attīstītu starptautisko sakaru apstākļos pasaules tirgū aktīvi strādājošs un maksātspējīgs patērētājs ir spējīgs nodrošināt sevi ar visu, kas viņam ir nepieciešams. Nestrādājošs

patērētājs no trūcīgiem iedzīvotāju slāņiem var rēķināties uz noteiktu iztikas minimumu un civilizētas sabiedrības garantijām.

2. Preventīvai pasākumu sistēmai ar pienācīgu ekonomisko nodrošinājumu neordināru situāciju pārvarēšanā un drošas informācijas lietošanā jārisina divi principiāli uzdevumi: 1) pretošanās ekonomiskām un tehnogēnām briesmām un 2) pretošanās ekonomisko noziegumu un terorisma izaugsmei.
3. Ekonomiskās un teritoriālās telpas viengabalainības nodrošināšana korelē ar priekšstatiem par tā saukto ekonomiskas telpas blīvumu. To raksturo, pirmkārt, darba vietu esamība preču un pakalpojumu ražošanas sfērā iekšējam tirgum. Ja to kvalitāte ir vidēja, tad patērētāju piramīdas augšējo daļu var aizpildīt imports. Otrkārt, ekonomikā obligāti ir jābūt nišām, kuras atbilstu augstiem pasaules standartiem. Principiāli ir to ietilpīgums darba vietu radīšanā un pievilcīgums dažādiem profesionālās hierarhijas līmeņiem.

Valsts un saimnieciskās regulēšanas sistēmas daudzveidīgo lomu valsts ekonomiskās drošības nodrošināšanā nosaka tās mehānismam piemītošo funkciju izpilde, tai skaitā:

- instrumentu nodrošināšana stratēģisko un tekošo lēmumu pamatošanā un pieņemšanā, kuri aptver gan makro- gan mikroekonomisko regulēšanu;
- ekonomiskās attīstības stratēģijas un tekošo programmu nodrošināšana, sasniedzamo rezultātu analīze un novērtēšana, veicamo pasākumu un darbību koriģēšana atkarība no apstākļiem, izmantojot ekonomiskās un administratīvās sviras;
- valsts ekonomiskās suverenitātes tiesiskās un politiskās aizsardzības nodrošināšana, izstrādājot un konsekventi īstenojot likumdošanas un normatīvos aktus;
- tiesību, funkciju un atbildības sadalīšanas un orgānu un amatpersonu mijiedarbības stabilas un drošas sistēmas izveidošana, kura ļautu ātri un kompetenti reaģēt uz visām rodošām parādībām un problemātiskām situācijām ekonomikas funkcionēšanā.

Pārvaldes sistēmas augsta kvalitāte ir četru pamatelementu optimālais līmenis:

- 1) organizatoriskā struktūra;
- 2) komunikāciju un savstarpējo sakarību sistēma;
- 3) izmantojamā informācija;
- 4) vispusīgi sagatavoti pārvaldes kadri.

Katrai valstij ir visai mainīgs un nereti subjektīvi nosakāms ekonomiskās drošības potenciāls. Šis potenciāls ietver sevī nacionālās saimniecības resursus un rezerves, efektivitātes līmeni, īstenoto ekonomisko politiku, tirgus institūcijas, pārvaldes sistēmu, rūpniecības organizāciju, kā arī spējas reaģēt uz ārējās konjunktūras izmaiņām, uz pasaules ekonomikas līderu uzvedību, uz citu valstu atbalstu un piedalīšanās internacionālās apvienībās.

Ekonomiskās drošības nodrošināšanai tiek pievērsta uzmanība, vadoties no nacionālajām interesēm, neatkarīgi no politiskās iekārtas, ekonomiskās attīstības līmeņa un valsts iedzīvotāju sociāli etniskā sastāva. Valdības pieiet ekonomiskās drošības problēmu risināšanai, saskaņojot darbības ar konkrētiem nacionālās ekonomikas funkcionēšanas nosacījumiem, notikušiem procesiem un esošām tendencēm pasaules ekonomikā pašu makroekonomiskās situācijas svarīgāko mērķu sasniegšanas interesēs. Visām valstīm kopējais ir tieksme pēc tādu nacionālās saimniecības mijiedarbības apstākļu izveidošanas ar pasaules ekonomiku, kuri veicinātu vai, vismaz neliktu šķēršļus atražošanas procesiem. Turklāt prioritāra ir nacionālo interešu aizsardzība pasaules tirgos un labvēlīga režīma sasniegšana nacionālo eksportieru darbībai pasaules preču un kapitāla tirgos.

Valstij – pasaules ekonomisko sakaru sistēmas elementam ekonomiskā drošība faktiski ir pašu un citu ekonomisko interešu attiecība. Tādējādi ekonomiskā drošība ir cieši saistīta ar nacionālo vajadzību un nacionālo interešu kategorijām. Par to liecina arī attīstītu valstu valsts orgānu darbības organizācijas prakse stratēģisko lēmumu pieņemšana un realizācijā. Piemēram, ASV ar valsts politiskā un ekonomiska kursa stratēģiskajiem aspektiem saistīto svarīgāko lēmumu izstrādi veic Nacionālās drošības padome.

Ekonomisko attiecību pārvaldīšanas uzlabošana un saimnieciskās darbības procesu regulēšana uz informācijas pamata ir ekonomiskās drošības nodrošināšanas noteicošie nosacījumi. Uz pašregulēšanas balstītā tirgus ekonomika šajā ziņā nav izņēmums. Valsts regulēšanas mehānismu attīstības nepieciešamību visos līmeņos nosaka ekonomisko ciklu stabilizācijas un iebūvēto antikrīžu stimulatoru izveidošanas uzdevumi nacionālo ražotāju ekonomiskās stabilitātes paaugstināšanas nolūkos. Šodien attiecībā uz globālo ekonomisko sistēmu to pašu lomu spēlē starpvalstu ekonomiskā koordinācija. Valsts ekonomiskās drošības stratēģisko pamatu izstrāde ir atkarīga no varas orgānu spējas izmantot daudzveidīgus regulēšanas pasākumus un instrumentus ekonomisko procesu pārvaldīšanā.

Acīmredzams, ka izstrādājot stabilas ekonomiskās attīstības stratēģiju, vienam no neapgāžamiem pamatiem, pat īstermiņa periodam, ir jābūt ekonomiskās drošības draudu klasifikācijai. Savukārt, ekonomisko draudu determinēšana un kvantitatīva novērtēšana nav iespējamas bez to klasifikācijas.

1.3. Ekonomiskās drošības draudu klasifikācija

Saimnieciskās darbības procesā rodas noteiktas sakarības un mijiedarbības formas starp dzīves svarīgo labumu ražotājiem, patērētājiem, starpniekiem vai rīkotājiem [98, 61]. Turklāt izveidojas saimniekošanas mehānismi, kuri nodrošina piedāvājumu un pieprasījumu, resursu kustību un vajadzību apmierināšanu. Katrs šī mehānisma elements, būdams sistēmas dinamisks elements, ir pakļauts dažāda veida iedarbību ietekmei – politisko, psiholoģisko, ekoloģisko, tehnoloģisko, informācijas, spēka iedarbības, kuras spēj izraisīt zaudējumus, radīt briesmas un draudēt ekonomiskajām interesēm.

Pretošanās to ietekmei atšķiras pēc darbības veidiem. Tāpēc drošības uzdevumus nosaka uzskatu sistēma par patērētāju apmierinātības stabilitātes nodrošināšanu, izmantojot pieejamus pamatotus līdzekļus un aizsardzības metodes no iekšējiem un ārējiem draudiem kā faktoru un nosacījumu kopuma, kas rod briesmas saimniekojošo subjektu normālai funkcionēšanai un apdraud sabiedrības ekonomiskās intereses kopumā. Vadoties no ekonomiskā ļaunuma atzīšanas, var runāt par trim tautsaimniecības sistēmas stāvokļiem:

- 1) vārīgums – jūtīgums pret iedarbībām no ārpuses un reakcija uz tām sekojošajiem traucējumiem;
- 2) destabilizācija – pozitīvas attīstības procesu traucējumi;
- 3) dzīvotspēja – spēja saglabāt un atjaunot zaudētās funkcijas [98, 62].

Ekonomisko interešu draudus aplūko līdzī to nevēlamajām sekām, kurus novērtē ar virkni faktoru:

- zaudējumi, laistie labumu un lietišķās saistības;
- sāncensība (konkurētspējīga produkcija, jauninājums);
- atkarība kāda saimnieciskās darbības sfērā.

Var runāt par šo seku pārvarēšanu vai novēršanu kā par saimnieciskās stabilitātes nodrošināšanu no pretošanās pozīcijām mūsdienu pasaulē.

Ekonomiskajā literatūrā un oficiālajos dokumentos tiek piedāvāti dažādi ekonomisko draudu sastāva varianti. Turklāt acīmredzama to neierobežotas paplašināšanās un pārejas ekonomikas raksturīgo tipisko trūkumu iekļaušanas tendence. Šāda pieeja neļauj izdalīt ekonomiskās drošības problēmu no valsts ekonomiskās attīstības raksturojumiem, kas, savukārt, apgrūtina tās nodrošināšanas pasākumu izstrādāšanu.

Taču ne mazāk izplatīts ir polārs viedoklis, saskaņā ar kuru tikai daži ekonomisko interešu draudi jāsaista ar negatīvām sekām ekonomikā. Šīs pozīcijas piekritēji uzskata, ka daļa no draudiem attiecināma uz parasto, ikdienas ekonomisko darbību un veido tās izmaksas.

piemēram, slikta vadība un kļūdas pieņemamos lēmumos. Taču zaudējumi var būt izteikti kā ienākuma daļēja zaudēšana un paliek konkurentu cīņas ietvaros.

Taču lēmumu pieņemšanas procesā diezgan sarežģīti prognozēt, kādas tieši ārējās iedarbības jāuzskata par signāliem atsevišķu ekonomiskās politikas elementu revidēšanai un kādas – par viennozīmīgi nelabvēlīgām parādībām, kurām jāpretojas. Politikim ir jēga iekļaut ekonomisko interešu draudu skaitā tādas nelabvēlīgas ārējās iedarbības, kuras dotajā brīdī var ne tikai novest pie saimnieciskās sistēmas ekonomiskā stāvokļa krīzei, bet gan arī tādas, kuras var kļūt par šķēršļi tās ekonomiskajai izaugsmei.

Klasificēt draudus un izvietot tos rangu secībā pēc briesmu rakstura un līmeņa var pēc dažādām pazīmēm, tai skaitā:

- pēc draudu avota (iekšējie – avots ir valsts teritorijā; ārējie – avots ir ārzemēs);
- pēc cilvēku darbības sfēras (politiskā, ekonomiskā, sociālā, juridiskā, militārā, starptautiskās attiecības, ekoloģiskā, demogrāfiskā, zinātniski tehniskā, tehnoloģiskā, intelektuālā, informācijas, izejvielu sfērā);
- attiecībā uz cilvēku darbību (objektīvā, kura veidojas neatkarīgi no nospraustajiem mērķiem, un subjektīvā, apzināti realizējama, piemēram, izlūkošana un spiegošana, organizēta noziedzība);
- pēc realizācijas varbūtības (ņemot vērā patlaban esošos apstākļus – krīze, pārkātojums, reformas, pretošanās, sadarbība);
- pēc sekām (vispārīgie – atspoguļojas visas valsts teritorijā; lokālie – atspoguļojas tikai daļā no teritorijas; atsevišķie – ietekmē atsevišķas fiziskās vai juridiskās personas) [98, 63].

Personības, sabiedrības un valsts ekonomisko interešu draudu raksturojums var sagrupēt pēc tādām pazīmēm, kā:

- apdraudējuma objekts: pārvaldes struktūra, informācija, finanses u.t.t.;
- izcelsmes daba: faktori, kurus nosaka īstenotā politika, konkurence, kriminālie motīvi;
- izraisīto zaudējumu summa;
- iedarbības veids (tiešie draudi, latenti draudi) un saimniekojošā subjekta aizsargātība.

Iekšējie draudi ir pašsaglabāšanās un pašattīstības nespēja, inovāciju vājums attīstībā, cilvēku kapitāla novērtēšana par zemu vērtību sistēmā, ekonomikas valstiskās regulēšanas sistēmas neefektivitāte, nespēja atrast interešu prātīgu balansu un izmantot pretrunas un sociālos konfliktus bezsāpju sabiedrības attīstības ceļu meklēšanā [90, 66].

Vadoties no reāli eksistējošām negatīvām tendencēm valstīs ar pārejas ekonomiku, var izdalīt virkni noteicošo ekonomisko draudu (1.4.att.).

1.4.att. Ekonomiskās drošības iekšējie draudi [autore, izmantojot 97; 98]

Daudzu bijušo PSRS republiku ekonomikas strukturālās deformācijas pastiprināšanās ir saistīta ar pagātnē izveidojušo disproporciju un to nosacīto ekonomikas anomāliju reproducēšanu. No bijušās PSRS mantotās strukturālās deformācijas būtība ir kara rūpniecības kompleksa un smagās rūpniecības hipertrofētā attīstībā, no vienas puses, un vieglās un pārtikas rūpniecības un pakalpojumu industrijas atpalikšanā, no otras puses.

Pēc speciālistu viedokļa [97], pie ekonomiskās drošības galvenajiem draudiem investīciju kompleksā attiecināma kapitālās būvniecības resursu apjoma krasa samazināšanās, stratēģisko investoru neesamība investīciju sfērā, taktiskā virziena dominēšana investīciju procesā pār stratēģisko virzienu. Nelabvēlīgu investīciju klimatu nosaka investīciju zems ienesīgums, iekšējā tirgus nestabilitāte, augsti riski, dārgi kredīti, pārmērīgs nodokļu presings, iedzīvotāju disponēšana uz krājumiem.

Importa atkarības pastiprināšanās rod valsts iekšējā tirgus ārvalstu firmu iekarošanas briesmas. Būtu nepareizi pilnībā atteikties no importa, jo tas izraisītu ekonomisko labumu zaudējumu un vietējo ražotāju konkurētspējas samazināšanos. tātad nepieciešami importa atkarības novājināšanās, importa prātīgs mērs.

Valūtas resursu aizvešana no valsts ir raksturīga parādība politiskās un ekonomiskās nestabilitātes apstākļos. Kā liecina pasaules pieredze, privātais kapitāls vienmēr reaģē uz šādu draudu rašanos, un par tā saglabāšanas līdzekli kļūst ārvalstu ieguldījumi.

Sabiedrības mantiskā noslāņošanās ir raksturīga faktiski visām valstīm. Taču šīs noslāņošanās līmenis – dažādu iedzīvotāju grupu ienākumu svārstību amplitūda nedrīkst būt pārmērīga. Tā, piemēram, Krievijā šajā ziņā izveidojies nenormāls stāvoklis, kad ļoti bagātu cilvēku īpatsvars ir 3 – 5%, bet iedzīvotāju ievērojamai daļai ir ienākumi zemāki par iztikas minimumu [97].

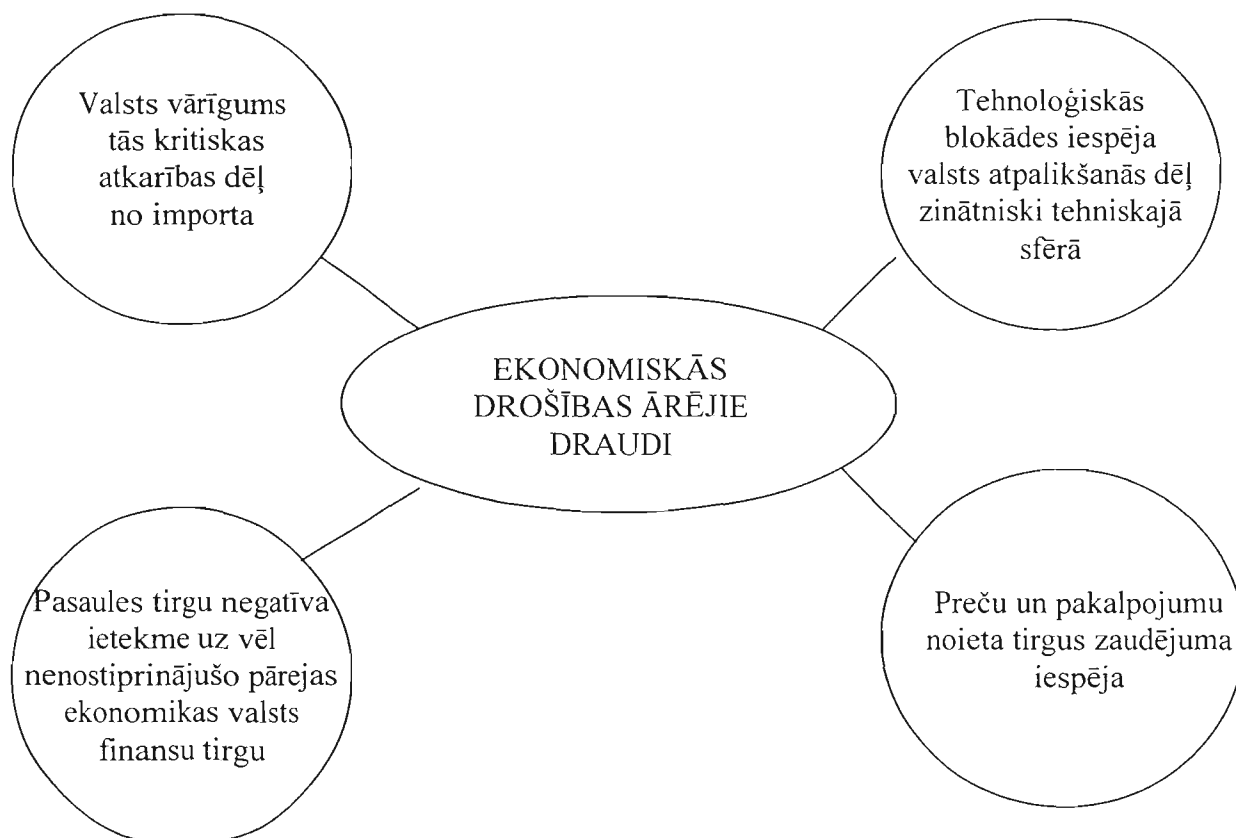
Valsts ārējais parāds, it īpaši ja tas palielinās, ir saistīts ar ievērojamu budžeta līdzekļu atskaitīšanu tā dzēšanai, kas izraisa patstāvības zaudējumu ekonomisko lēmumu pieņemšanā. Turklāt parāda absolūts lielums pats par sevi neko nenožīmē. Lai iegūtu priekšstatu par drošības reālo situāciju šajā sfērā, ārējais parāds ir jāsalīdzina ar gada valūtas ieņēmumiem, citu valstu parāda summu šai valstij, kā arī ar parāda struktūru.

Pārmērīgs ekonomikas atklātums ir attiecināms uz valsts drošības būtiskiem draudiem. Prātīgs ekonomikas atklātums veicina tās efektivitātes, konkurētspējas un mobilitātes paaugstināšanos. Taču īpašie apstākļi, kādās notiek pārejas ekonomikas valstu piedalīšanās darba starptautiskajā sadalījumā, tirgus attiecību nebriedums un ekonomikas krīzes stāvoklis prasa uzmanību. Noteicot ekonomikas atklātuma mēru, ir jāņem vērā ražošanas, finansu un banku sistēmas un naudas apgrozības aizsardzības līmenis.

Ekonomikas kriminalizācijas draudi šodien būtiski saasinās. Krimināla ekonomika ir specifisks saimniekošanas veids, kad noteikta personu grupa gūst ienākumus no noziedzības darbības, izmantojot trūkumus un nepilnības likumdošanā. Ēnu ekonomikas paplašināšanās briesmas ir tā, ka tā samazina saimniecības pārvaldīšanas iespējas, būtiski samazina iekasējamo nodokļu lielumu un veicina tās pārstāvju nokļūšanu varas struktūrās.

Līdz ar iekšējiem ekonomiskajiem draudiem ir arī ārējie draudi, kurus nevar neņemt vērā (1.5.att.).

Ārējo draudu pārvarēšana ir saistīta ar valsts ekonomisko attīstību un iekšējo ekonomisko problēmu risināšanu. Vispārīgā veidā ārējie draudi ir citu valstu nacionālais spēks, kas ietver sevī gan zinātniski tehnisko, gan finansiāli ekonomisko un aizsardzības potenciālu. Jo lielāks ir valsts nacionālais spēks, kura mijiedarbojas ar doto valsti, jo lielākas ir potenciālās briesmas, kuras apdraud dotās valsts nacionālās intereses. Ārējie draudi nav viendabīgi pēc sava sastāva. Tie ir ne tikai militārā uzbrukuma draudi, bet gan arī citu valstu agresīva uzvedība, kuras realizē savas intereses finansu, ekonomikas, tirdzniecības vai informācijas sfērā [90, 66].

1.5.att. Ekonomiskās drošības ārējie draudi [autore, izmantojot 97; 98]

Robežas starp iekšējiem un ārējiem draudiem ne vienmēr ir precīzas, kā, piemēram, militāro spēku pretošanās gadījumā. Tā, piemēram, ārējais parāds no vienas puses pieskaitāms pie ārējiem draudiem, jo parāda neatmaksāšanas gadījumā kreditors var pielietot ekonomiskās un citas sankcijas, taču no otras puses, šo draudu avots izveidojas pašā valstī, kura sliktā ekonomiskā stāvokļa dēļ izjūt vajadzības pēc ārējiem finansējuma avotiem.

Autore uzskata, ka Latvijai bīstamāki ir tās iekšējie draudi. Krievijas ekonomisti, kuri nodarbojās ar drošības problēmām [97; 90 u.c.], secināja, ka iekšējo draudu ilgstoša pastāvēšana, neīstenojot efektīvu ekonomisko politiku padara valsti vārgāku pret ārējiem draudiem.

Kā prioritāros pasākumus augšminēto draudu novēršanā var nosaukt sekojošus:

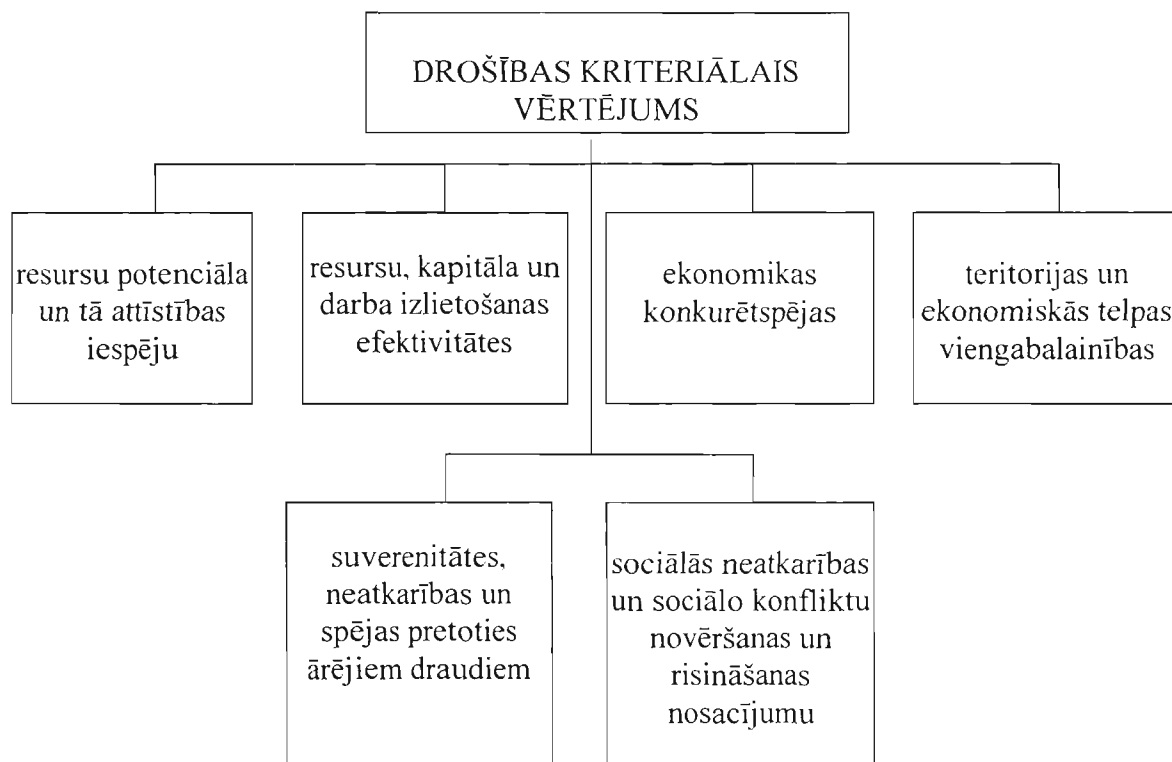
- sabiedrības konsolidācija, paaugstinoties visu iedzīvotāju dzīves līmenim;
- pareiza fiskālā politika;
- investīciju procesa aktivizācija valstī un privāto investīciju stimulēšana visefektīvākajos ekonomiskajos projektos;
- zinātnes saglabāšana un tās prioritāra finansēšana.

Nākotnē nozīmīgākie draudi, kuru lokalizācijai jāpievērš izpildvaru uzmanība, būs sekojoši:

- iedzīvotāju mantiskās diferenciācijas augsts līmenis un nabadzības paaugstināts līmenis;

- sabiedrības un saimnieciskās darbības sfēru kriminalizācija, kriminālo struktūru saaugšana ar ierēdņu aparātu;
- ekonomiskās atkarības pastiprināšanās no citām valstīm un starptautiskajām savienībām, atražošanas un patēriņa procesu pakļaušana iekārtas un patēriņa preču iespējām.

Vispārīgā līmenī drošības kritēriālais novērtējums ietver sevī virkni vērtējumu (1.6.att.) [70, 17].

1.6.att. Valsts drošības novērtēšanas kritēriji [70, 17]

Ekonomikas attīstības gaitā tirgus mehānismu ietekmē kā patstāvīga funkcija ekonomiskās drošības nodrošināšanā izdalījusies valsts loma. Tirgus mehānismi ne tikai ietver sevī šo funkciju, virknē gadījumu tiem var būt intereses, kuras ir pretrunā ar valsts interesēm. Piemēram, firmai var būt izdevīga ekoloģiski kaitīgas ražošanas attīstība, bet valsts, otrādi, ir ieinteresēta apturēt tās attīstību un importēt attiecīgo produkciju. Un otrādi, vadoties no tirgus prasībām, kādu produkciju ir izdevīgāk importēt, taču stratēģiskie, bet virknē gadījumu – aizsardzības apsvērumi prasa tās ražošanas attīstību valstī.

Lai risinātu šādas pretrunas, valstij jāīsteno ekonomiskās drošības aizsardzības funkcija. Šīs funkcijas realizācijas svarīgākais instruments ir ekonomiskās drošības rādītāju (indikatoru) robežvērtības, tas ir, kvantitatīvie parametri, kuri noteic robežu starp drošu un bīstamu zonu dažādās ekonomikas sfērās.

Ekonomiskās drošības kvantitatīvo parametru (robežrādītāju) izstrādāšana, kuru pārkāpšana izraisa valsts ekonomiskās drošības draudus, ļauj radīt instrumentu stāvokļa novērtēšanai, kura tiek veikta indikatīvās analīzes ceļā. Citiem vārdiem, ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības piedod valsts nacionālajām interesēm ekonomikas jomā kvantitatīvu noteiktību. Robežvērtības ir robežlielumi, kuru neievērošana liek šķēršļus dažādu atražošanas elementu attīstības normālai gaitai, izraisa negatīvu, postošu tendenci formēšanos ekonomiskās drošības jomā [97].

Lai iegūtu ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības, ir jānoteic principiālā līmenī valsts ekonomiskās intereses. Saskaņā ar valsts nacionālajām interesēm pa ekonomikas nozarēm tiek grupētas šīs robežvērtības. No vienas puses, valsts ekonomiskās intereses nosaka ekonomiskās drošības rādītājus, bet no otras puses, uz ekonomiskās drošības kvantitatīvo parametru (indikatoru) pamata tiek noteiktas ekonomiskās politikas prioritātes, kā arī nepieciešamības gadījumā tiek izstrādātas mērķprogrammas atsevišķu valsts ekonomiskās drošības problēmu risināšanā.

Ekonomiskās drošības kvantitatīvie rādītāji (robežvērtības) ir pakļauti izmaiņām laikā atkarībā no starptautiskās politiskās un kara situācijas, vienu vai otru draudu rašanās varbūtības, jauniem zinātniski tehnisko atklājumiem un valsts un sabiedrības vajadzībām. Šo robežvērtību novirze no faktiskā vai prognozējamā līmeņa uz sliktāku pusi liecina par ekonomiskās drošības draudiem un par speciālo pasākumu veikšanas nepieciešamību negatīvu/bīstamu tendenci izmaiņai.

Lielākais drošības līmenis tiek sasniegts ar noteikumu, ka viss rādītāju komplekss atrodas to robežrādītāju pieļaujamajās robežās, bet viena rādītāja robežvērtības tiek sasniegtas, nekaitējot pārējiem. Gaidāms, ka tuvākajā laikā ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības aizņems pienācīgu vietu valsts ekonomiskās darbības instrumentu skaitā.

Ekonomisko draudu ietekmes un to izpausmes faktoru briesmu neviennozīmīgums ir jāņem vērā, pieņemot pārvaldes lēmumus un novērtējot to noraidīšanas pasākumu prioritāti. Daudzi ekonomisko interešu draudu saraksti dažādās valsts un sabiedriskās darbības sfērās nav gala saraksti. Precizējot visbīstamākos no tiem, galvenais akcents būtu lietderīgi pārnest uz efektīva mehānisma izveidošanu, kas nodrošinātu draudu savlaicīgu atpazīšanu un adekvātu reaģēšanu uz to rašanos.

1.4. Latvijas Republikas ekonomiskās drošības stratēģijas pamati

Ekonomiskās drošības stratēģija un valsts ekonomiskā politika ir ekonomikas valsts regulēšanas kategorijas un instrumenti, kuriem jābūt savstarpējā atkarībā un mijiedarbībā. No vienas puses, ekonomiskās drošības stratēģija ir ekonomiskās politikas sastāvdaļa, atspoguļojot tās regulētās makrosistēmas stratēģiskos mērķorientierus. No otras puses, ekonomikas vēlamā stāvokli raksturojošo kvalitatīvo parametru vērtējumi nosaka ierobežojumus to ekonomiskās politikas īstenošanas metožu izmantošanai, kuru pielietošanas iespējamie rezultāti var samazināt ekonomiskās drošības līmeni.

Valsts stratēģijas pamatlikumos ekonomiskās drošības jomā ir definēti jēdzieni, objekti, indikatori, draudi un to novēršanas vai dzēšanas galvenie mehānismi reāli eksistējošo resursu ierobežojumu ietvaros.

Var izdalīt trīs šīs stratēģijas pamatlikumu blokus:

- 1) valsts nacionālo interešu noteikšana ekonomikas lomā, kuras atbilst ekonomiskās drošības prasībām un nodrošina valsts aktivitātes svarīgu noteikumu aizsardzību;
- 2) ekonomiskās drošības briesmu un draudu, kā nosacījumu un faktu, atklāšanu, kuri draud personības, sabiedrības un valsts vitāli svarīgām ekonomiskajām interesēm, faktoru noteikšana un monitorings, kuri sagrauj sociālekonomiskās sistēmas un valsts stabilitāti īstermiņa un vidēja termiņa (3 – 5 gadi) perspektīvā;
- 3) piedāvājumu formēšana ekonomiskās politikas, institucionālo pārveidojumu un nepieciešamo mehānismu koriģēšanā, kuri novērš vai samazina ekonomikas stabilitāti sagraujošās iedarbības.

Ekonomiskās drošības stratēģija ietver:

- ekonomiskās drošības ārējo un iekšējo draudu raksturojumu kā nosacījumu un faktoru kopumu, kuri apdraud vitāli svarīgus personības, sabiedrības un valsts kritērijus;
- ekonomikas stāvokļa kritēriju un parametru noteikšanu, kuri atbilst ekonomiskās drošības prasībām, pamatojoties uz visu valsts varas institūciju tiesisko, ekonomisko un administratīvo iedarbības pasākumu pieņemšanu.

Ka ekonomiskās drošības, kā nacionālās drošības sastāvdaļas, nodrošināšanas galvenos principus var izšķirt sekojošus:

- pretošanās potenciālo ekonomisko briesmu avotu interesēm;
- ekonomikas stāvokļa monitorings un analīze ar indikatoriem;
- tehnoloģiskā pilnveidošana kā progresa un stabilas ekonomiskās attīstības nosacījums;
- mērķu pārvaldīšana ārējā ekonomiskajā darbībā;
- visu līmeņu varas orgānu mijiedarbība, realizējot ekonomiskās drošības stratēģiju;

- investīciju politikas orientieri.

Valsts ekonomiskās drošības stratēģija tiek realizēta caur konkrētu pasākumu un mehānismu sistēmu, izmantojot kvalitatīvus un kvantitatīvus raksturojumus – ekonomiskus, tehnoloģiskus, informācijas u.tml. Ekonomiskās drošības nodrošināšanas intereses jāņem vērā, izstrādājot budžetus un likumus, ka arī sagatavojot pamatlicējus lēmumus ekonomiskās, finanšu un monetārās politikas jomā.

Kā atzīmē Krievijas ekonomisti, jēdzienu „ekonomiskā drošība” var transformēt jēdziena „sociālekonomiskās situācijas stabilitāte”. Turklāt ekonomikas stabilitāte zināma mērā balstās uz finanšu sistēmas stabilitātes, kuras galvenie komponenti ir noteikti Krievijas Federācijas Valsts ekonomiskās drošības stratēģijā, kura ir apstiprināta ar 1996.gada 29.aprīļa KF Prezidenta lēmumu Nr.608. Ekonomiskā drošība šajā dokumentā ir definēta kā ekonomikas spējas un gatavība nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus un sabiedrības militāri politisko stabilitāti un valsts viengabalainību, pretoties iekšējo un ārējo faktoru negatīvai ietekmei un būt nacionālās drošības materiālam pamatam.

Periodiski atjaunojama ASV nacionālās drošības stratēģija radusies šīs valsts praksē relatīvi nesen sakarā ar ASV nacionālo interešu sfēras robežu nelineāru paplašināšanos, kuras ieguva globālu raksturu. To var definēt kā valdības politisko deklarāciju drošības jautājumos kura uzdod valsts pūļu vektoru ārējās politikas attiecībās. Kaut gan šis dokuments nav normatīvs, reālā ASV politika tiek īstenota pamatā tajā noteiktos ietvaros.

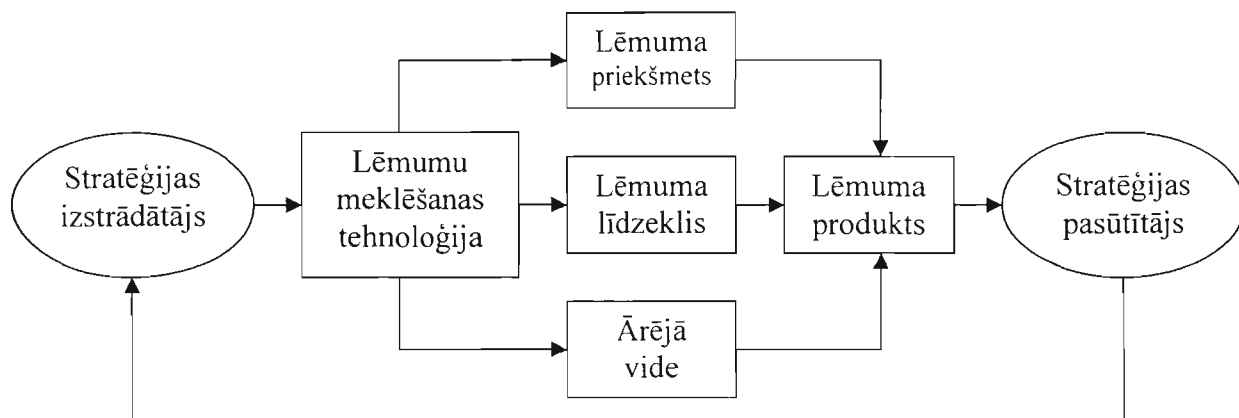
Stratēģijas jēdzienam, tāpat kā taktikas jēdzienam, ir militāra izcelsme. Tomēr virknē enciklopēdiju atrodama plašāka interpretācija. Tā, amerikāņu enciklopēdijā stratēģija definējama vispārīgā nozīmē kā „nācijas politisko, ekonomisko, psiholoģisko un militāro spēku attīstības un izmantošanas māksla un zinātne miera laikā un kara laikā, lai sniegtu maksimālo atbalstu nacionālajai politikai”. Dažkārt to sauc par lielo jeb nacionālo stratēģiju.

Visplašākajā formā stratēģijas jēdziens ir izskaidrots britu enciklopēdijā, kur norādīts, ka neatkarīgi no tā, vai stratēģijai ir nacionāls mērogs vai tā ir ierobežota ar militāro sfēru, kopumā tā raksturojama ar noteiktu virzienu (nodomu) mērķa sasniegšanā, tas ir, tiek veidota stratēģijas koncepcija. Stratēģija ir māksla, kura skar cilvēkus un zinātni. Tā nevar būt nemainīga, jo tās pielietošanas līdzekļi nepārtraukti mainās. Papildinājumā Oksfordas vārdnīcai stratēģija, vadoties no konkurences vai konflikta kā spēļu teorijas, lēmuma teorijas, biznesa administrācijas u.t.t. pielikuma sfēras, definējama kā veiksmīgas darbības plāns, kas balstīts uz pretošo dalībnieku kustību (soļu) racionalitātes un savstarpējas atkarības.

Ņemot vērā minētos definējumus, ekonomiskās izaugsmes un sociālās attīstības stratēģiju izprot kā zinātnes un mākslas jomu konceptuāli savstarpēji saistīto ilgtermiņa lēmumu kopuma izstrādē, kuri ir vērsti uz politisko, ekonomisko, tehnoloģisko, sociālo, psiholoģisko,

organizatorisko un pārvaldīšanas faktoru sistēmas izmantošanu izpildvaras orgānu īstenotās sociālekonomiskās politikas realizācijas nolūkā esošās likumdošanas ietvaros [90, 71].

Efektīvas ekonomiskās stratēģijas izstrādes un realizācijas modelis izskatās sekojoši: (1.7.att.):

1.7.att. Efektīvas ekonomiskās stratēģijas izstrādes un realizācijas modelis [autore, izmantojot 92]

Šajā modelī stratēģijas izstrādātājs (visbiežāk ekspertu grupa) kā darba subjekts, izpildot pasūtītāja (institucionālā orgāna) uzdevumu, nosaka darba priekšmetu sastādošo jautājumu loka stratēģisko lēmumu meklēšanas tehnoloģiju, izstrādā un analizē alternatīvus lēmumu variantus, ņemot vērā ārējās ekonomikas, sociālās un darba sfēras stāvokli, izmantojot mūsdienu informācijas, datoru un telekomunikāciju tehnikas līdzekļus. Rezultāts (darba produkts) zinātniskā referāta vai projekta veidā tiek piešķirts pasūtītājam un nepieciešamības gadījumā tiek izstrādāts līdz galam, ņemot vērā viņa piezīmes.

Šādu uzdevumu kopēja novirze uz ekonomikas, darba un sociālās attīstības aktivizāciju paredz attiecīgo inovāciju meklēšanas un realizācijas izstrādi. Tas nozīmē, ka efektivizācijas stratēģijas kopumu kā ekonomisko un sociālo mērķu sasniegšanas līdzekli modificē efektivizācijas paņēmieni īpatnības atkarībā no aplūkojamā objekta rakstura un tā funkcionēšanas nosacījumiem.

Ekonomiskās drošības stratēģijas efektīvu pasākumu nodrošināšanas nolūkā ir lietderīga valsts ietekmes sistēma uz ekonomiku, kura ļauj ar mazākajiem zaudējumiem īstenot valsts ekonomikas regulēšanu un uzturēšanu drošā līmenī. Turklāt jābūt stingri noteiktiem valsts ierīkšanās robežām un nosacījumiem ekonomikā, tai skaitā valsts sektora robežām, kā arī jābūt nodrošinātai valsts regulēšanas efektīvo metožu attīstībai.

Latvijas nacionālās drošības pamatā ir Nacionālās drošības likums un Nacionālās drošības koncepcija.

Nacionālās drošības koncepcija pirmo reizi Latvijas Republikas vēsturē tika apstiprināta 1995.gadā. Koncepcijā tiek raksturota Latvijas Republikas situācija no drošības viedokļa, kā arī izvērtēti faktori, kas ietekmē drošības situāciju valstī. Koncepcija balstās uz izpratni, ka valsts drošību ietekmē ne tikai ārpolitiskā un militāri politiskā situācija, bet, ka būtiska loma drošības nodrošināšanā ir arī iekšējiem faktoriem – valsts demokrātiskajiem pamatiem, ekonomiskajai attīstībai, sociālajai drošībai un labklājībai, situācijai noziedzības jomā, vides kvalitātei u.c.

Latvijas Republikas drošības koncepcijā ietvertā definīcija atspoguļo nacionālo drošību kā daudzējādu valsts, sabiedrības un indivīdu interešu un vērtību kopumu, tā pastāvēšanas nodrošināšanu un aizsardzību pret dažādiem apdraudējuma faktoriem: „Latvijas valsts drošība ir tās pamata interešu un vērtību – valstiskās neatkarības, teritoriālās nedalāmības, valodas un nacionālās identitātes, Satversmē noteiktās demokrātiskās iekārtas, tirgus saimniecības un cilvēka tiesību – aizsargātība un nodrošinātība, sabiedrības un iedzīvotāju interešu aizsardzība un nodrošināšana” [1].

Nacionālās drošības koncepcijas pamatuzdevums – noteikt valsts apdraudējuma novēršanas stratēģiskos pamatprincipus, prioritātes un pasākumus. Koncepcijā tiek raksturota Latvijas Republikas situācija no drošības viedokļa, kā arī izvērtēti faktori, kas ietekmē drošības situāciju valstī.

Koncepcija nosaka vadlīnijas valsts institūciju darbībai, atbalstot valsts kopējo drošības politiku un izstrādājot atsevišķus nozaru plānus un programmas. Pamatojoties uz Nacionālās drošības koncepcijā noteikto stratēģiju un principiem, tiek izstrādāts Nacionālās drošības plāns, kurā ietverti konkrēti valsts apdraudējuma neitralizācijas un novēršanas pasākumi un līdzekļi.

Tās II sadaļā – Valsts drošības politikas plānošana – ir noteikts, ka Nacionālās drošības padome ir atbildīga par ikgadēju šī dokumenta izvērtēšanu un nepieciešamo prioritāšu un pārmaiņu ieviešanu dokumentā, kā arī par drošības koncepcijas izpildes gaitas koordināciju saskaņā ar Ministru kabineta noteiktajiem virzieniem. Nacionālās drošības padomes locekļi ir: Valsts prezidents; Saeimas priekšsēdētājs; Saeimas Nacionālās drošības komisijas priekšsēdētājs; Ministru prezidents; aizsardzības ministrs; ārlietu ministrs; iekšlietu ministrs; Satversmes aizsardzības biroja direktors. To sagatavo Ministru kabinets, izskata Nacionālās drošības padome un apstiprina Saeima ne retāk kā reizi katrā sasaukumā līdz sava pirmā darbības gada 1.oktobrim.

2000.gada 14.decembrī Latvijā tika pieņemts Nacionālās drošības likums. Likumā definēti nacionālās drošības sistēma un tās uzdevumi, nacionālās drošības subjektu kompetence, to darbības saskaņošanas, nodrošināšanas un kontroles principi un kārtība. Turklāt nacionālā drošība Likumā definēta kā “valsts un sabiedrības apvienotu mērķtiecīgu pasākumu veikšanas rezultātā sasniegtais stāvoklis, kad tiek garantēti valsts neatkarība, tās konstitucionālā iekārta un

teritoriālā integrācija, sabiedrības brīvas attīstības perspektīva, labklājība un stabilitāte” (1.panta 1.punkts).

Acīmredzama politiskās un it īpaši kara drošības akcentēšana – šis likums faktiski ir pieņemts uz Valsts aizsardzības likuma pamata, kas zaudējis spēku, stājoties spēkā Nacionālās drošības likumam. Pēdējā likuma kontekstā nacionālā drošība un politiskā drošība faktiski ir sinonīmi, bet IV Nodaļā “Valsts draudu pārvarēšana” un V Nodaļā “Valsts draudu novēršanas koncepciju un plānu izstrāde un apstiprināšana” valsts draudi ir izprotami kā kara draudi, kas atspoguļo Latvijas ārējās politikas orientāciju uz NATO un hipertrofētu priekšstatu par suverenitātes draudiem.

Kā nacionālās drošības sistēmas uzdevumi Likumā ir pasludināti sekojoši:

- 1) savlaicīgi prognozēt un novērst iekšējos un ārējos draudus, garantēt valsts aizsardzību, sabiedrības drošību un tās demokrātisku attīstību;
- 2) izstrādāt vienotu sistematizētu politiku valsts varu un pārvaldi realizējošo institūciju nacionālajā drošībā un saskaņoti un mērķtiecīgi veikt tajā noteiktos tiesiskos, ekonomiskos, sociālos un kara pasākumus un citus drošības pasākumus visos valsts pārvaldes līmeņos;
- 3) nodrošināt efektīvu vadību valsts apdraudošo situāciju pārvarēšanai..

Nacionālās drošības likumā nav valsts draudu precīza definējuma, kā arī nav to novēršanas un pārvarēšanas pasākumu kompleksa, izņemot 13.pantu, kurā noteikta Iekšlietu ministrijas kompetence. Saskaņā ar Likumu, Iekšlietu ministrija un tai pakļautās institūcijas:

- 1) izstrādā un īsteno valsts iekšlietu politiku;
- 2) veic sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzību;
- 3) aizsargā personu tiesības un likumīgas intereses;
- 4) reģistrē fiziskās personas, kā arī nodrošina un kontrolē personu likumīgu atrašanos valstī;
- 5) veic ugunsgrēku drošības, ugunsgrēku dzēšanas, glābšanas un civilās aizsardzības pasākumus;
- 6) Likumā noteiktās kompetences apjomā veic Latvijas valsts robežas aizsardzību;
- 7) koordinē valsts un pašvaldības institūciju un sabiedrisko organizāciju darbību sabiedriskās kārtības uzturēšanas jautājumos;
- 8) prognozē un novērš valsts un sabiedriskās drošības draudus un tautsaimniecības draudus.

Tādejādi Likumā atsevišķi nav izdalīti pasākumu komplekss un atbildība tieši par ekonomiskās drošības nodrošināšanu, kaut gan ekonomiskās drošības jēdziens nebūs spēkā bez ekonomikas dzīvotspējas nodrošināšanas.

Ekonomiskās drošības koncepcijas un likumdošanas bāzes neesamība, kas regulētu atbildību par vienotas metodoloģijas izstrādi, ir šaura vieta nacionālās drošības tiesiskajā regulēšanā, it īpaši ņemot vērā tādas ekonomiskās politikas prioritātes esamību, kā integrācija Eiropas savienībā un Ekonomikas ministriju, citu ministriju un Latvijas Bankas speciālistus divu gadu laikā veiktās pūles Latvijas Ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas izstrādē, kas tika pieņemta 2001.gada 17.jūlijā.

Turklāt ideālā jābūt pēc iespējas lielākai pozitīvai korelācijai starp Ekonomiskās drošības koncepciju un Ilgtermiņa ekonomiskās attīstības stratēģiju. Globalizācijas un integrācijas formu attīstības apstākļos būtu kļūdaini izskatīt valsts, kā no pasaules ekonomiskajiem un politiskajiem procesiem izolēta subjekta, ekonomisko politiku, taču līdz ar to nav iespējams pareizi izveidot ilgtermiņa ekonomiskās attīstības stratēģiju, abstrahējoties no ekonomiskās drošības nodrošināšanas jautājumiem nacionālā līmenī.

Valsts ekonomiskā stratēģija paredz ekonomiskās attīstības mērķu un līdzekļu saskaņošanu tās politikas ilgtermiņa aspektā. Ne mazāk svarīgi parametri ir mērķu realizācijas laiks, kā arī saimniecisko darbību konkrēta telpa. Pasākumiem valsts ekonomiskās drošības nodrošināšanā ir jāaptver visas ekonomikas sfēras: investīciju, finansu, naudas un kredīta, kā arī ārējā ekonomiskā sfēra.

Formējot ekonomisko stratēģiju, galvenā problēma parasti ir uzdevumu izlašu konkretizācijā un ierobežošanā un prioritāšu noteikšana atvēlēto mērķu vidū. Turklāt mērķus pastāvīgi samēra ar to sasniegšanas līdzekļiem. Attīstīto valstu pieredze liecina, ka valdības var izdalīt kā ekonomiskos mērķus daudzveidīgus izdevumus un rādītājus, taču parasti tie ietver sekojošu uzdevumu virkni:

- Ekonomiskā izaugsme.
- Pilna nodarbinātība.
- Ekonomiskā aktivitāte.
- Stabils cenu līmenis.
- Ekonomiskā brīvība.
- Ienākumu taisnīga sadalīšana.
- Ekonomiskā nodrošinātība.
- Prātīgas tirdzniecības bilances uzturēšana.

Mūsdienu ekonomiskās stratēģijas izstrāde un realizācija ir neatdalāmas no ekonomikas efektivitātes problēmas risināšanas.

Ekonomikas efektivitāte kā kategorija ir attiecību sistēma, kuri skar ražošanas procesa veidotā un patēriņā realizējamā lietderīga rezultāta sasniegšanu sakarā ar veiktajiem izdevumiem [69, 45]. Efektivitāte var būt noteikta valsts nacionālās saimniecības, citu reģionālo un nozaru saimniecisko sistēmu, firmu (uzņēmumu), mājsaimniecību vai uzņēmējdarbības projektu līmenī.

Saimnieciskās sistēmas efektīva stāvokļa izteikšanas izplatīts variants tirgus vidē ir “efektivitāte pēc Pareto”. Tas raksturojams ar to, ka nav iespējams mainīt resursu sadalījumu tā, lai viens no saimniekojošajiem subjektiem uzlabotu savu stāvokli, bet otrs – nepasliktinātu.

Sevišķi svarīga nozīme ir ekonomisko projektu efektivitātes prognoze un novērtējuma aprēķiniem. Efektivitātes aprēķini var tikt veikti dažādās projekta realizācijas stadijās, turklāt efektivitātes problēma nav ierobežota tikai ar mikrofaktoriem. Tā ir jāanalizē no visām pusēm arī izstrādājot vispārējo ekonomisko stratēģiju makrosistēmu mērogā.

Taču šī pieeja nav vispārpieņemta, kas izskaidrojams ar divu diametrālo viedokļu vēsturisku koeksistēšanu un pretiedarbību par ekonomiskās zinātnes attīstību: “ekonomiskā individuālisma” un maksimālas ekonomiskās brīvības pozīcija, no vienas puses, un “ekonomiskās kārtības” pozīcija diezgan stingros institucionālos ietvaros, no otras puses.

Pirmā pieeja balstās uz principa *laissez-faire* tirgus mehānisma funkcionēšanā, kas sācies Ādama Smita un brīvās konkurences laikos. Tā pamatā ir individuāla uzņēmēja intereses, kā attīstības galvenā dzinēja, noteicošā loma un valsts iejaukšanās minimizācija ekonomikā. Efektivitātes novērtēšanā darbojas noteikums: “Tas, kas ir labi firmai vai mājsaimniecībai, automātiski ir efektīvi visai makrosistēmai”. Evolūcijas gaitā šī pieeja ietvēra virknes valstu pieredzi izejā no krīzēm, izmantojot daudzveidīgus valsts regulēšanas pasākumus, taču pamatlicējs ir ekonomiskās brīvības princips. Uz tā ir balstīta angļu-amerikāņu uzskatu sistēma ekonomikas teorijā un attiecīgi priekšrocību sistēma tirgus uzvedības praksē.

Otrais princips uzskata par galveno makrosistēmas sociālekonomiskās attīstības stabilitāti. Tas apgalvo, ka, kā liecina pasaules pieredze, neierobežots individuālisms ekonomikā agrāk vai vēlāk novedīs makrosistēmu pie nopietnas ekonomiskās krīzes, kura būs jāpārvar ar mērķtiecīgas valsts politikas palīdzību. Pats *laissez-faire* princips nav adekvāts mūsdienu saimniecisko sistēmu savstarpējām sakarībām jo sākotnēji ignorē informācijas būtisku nenoteiktību par konkurentiem un ārējo vidi un neuzskaita ievērojamu transakcijas izmaksu esamību.

Individuālistu apgrozībā ieviestā institūtu kategorija ļauj daudzos gadījumos izvairīties no kļūdainiem lēmumiem nepilnas informācijas apstākļos. Institūti ir “spēles noteikumi” sabiedrībā, ierobežojuma ietveri, kuri organizē savstarpējas attiecības starp ekonomiskajiem subjektiem.

Līdz ar to institūtu esamība negarantē ekonomiskās stratēģijas efektivitāti. Aiz institūtu formēšanas ir privātās intereses, un jautājums ir tā, kādā mērā institūti atspoguļo visas

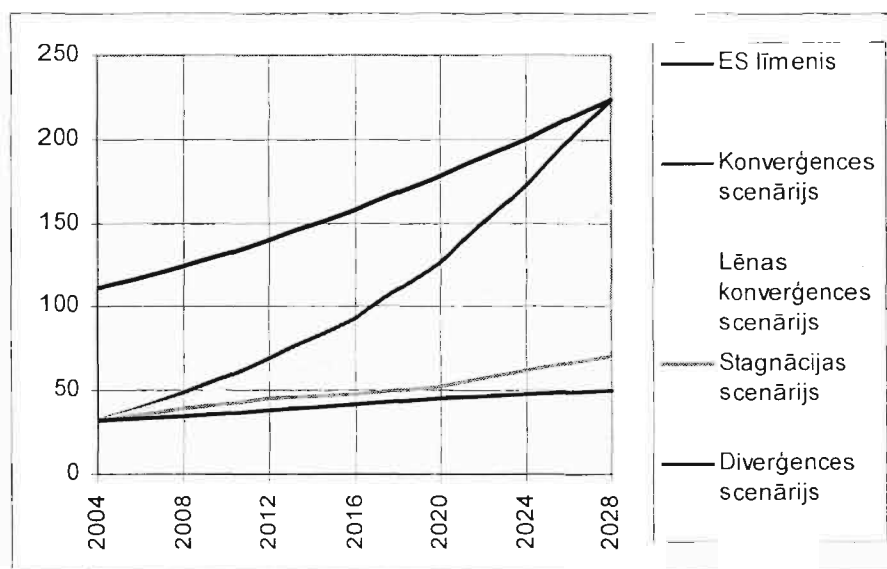
sabiedrības intereses. Svarīgs kritērijs ir ekonomisko un politisko lēmumu pieņemšanas demokrātija.

Modelējot ekonomisko programmu konkrētus variantus, racionālo variantu izvēles kritērijam galu galā jābūt saistītam ar valsts iedzīvotāju labklājības dinamikas novērtēšanu ilgtermiņa aspektā. Labklājības stabilas palielināšanās bāzei jābūt uz valsts ražošanas spēku attīstību orientētai stratēģijai. Šodien valsts ražošanas spēku attīstība ietver zinātniski tehniskā potenciāla pastiprināšanu, tehnoloģiskās inovācijas, uzņēmējdarbības resursa aktivizāciju u.t.t.

2001.gada 18.jūlijā tika apstiprināta Ekonomikas Ministrijas izstrādātā Latvijas ilgtermiņa ekonomiskā stratēģija. Ilgtermiņa stratēģija ir nepieciešama:

- Latvijas sekmīgai integrācijai pasaules ekonomiskajā sistēmā un drošības sistēmā;
- lai nodrošinātu politisko un ekonomisko lēmumu saskaņošanu ar valsts ilgtermiņa mērķiem;
- Lai radītu sabiedrībā pārliecību par ekonomiskās izaugsmes un dzīves līmeņa paaugstināšanās iespējamību, kas nodrošinās valsts politikas atbalstu.

Stratēģijā ir definēti ekonomiskās politikas ilgtermiņa mērķi, raksturotas Latvijas ekonomiskās attīstības tendences, veikta ekonomiskās attīstības iespēju un ar to saistīto risku analīze, noformulēti ekonomiskās politikas prioritātes un uzdevumi. Stratēģija apraksta četrus Latvijas ekonomikas ilgtermiņa attīstības iespējamus scenārijus atkarībā no ārējiem apstākļiem un stratēģijas realizācijas līmeņa (1.8.att.).

1.8.att. IKP līmenis uz vienu iedzīvotāju Latvijā un ES [autore, izmantojot [28; 29]

Atkarībā no ārējiem politiskajiem un ekonomiskajiem procesiem, Latvijas ekonomikas adaptācijas iespējas šiem procesiem un esošo priekšrocību un tālākās attīstības stimulēšanas. kā arī atkarībā no politisko, ekonomisko un sociālo faktoru mijiedarbības ir iespējami dažādi Latvijas ilgtermiņa ekonomiskās attīstības varianti.

Gadījumā, ja neizdosies realizēt galvenos stratēģiskos mērķus, izmantot priekšrocības un novērst trūkumus un līdz ar to darbosies riska faktori, tad Latvijas ekonomikas attīstība notiks pēc stagnācijas scenārija, un šajā gadījumā atšķirība starp Latvijas un ES valstīm pēc galvenajiem ekonomiskajiem rādītājiem saglabāsies arī pēc 30 gadiem. Ja ekonomikas priekšrocības netiks izmantotas, bet riski realizēsies, tad atšķirība starp Latviju un ES valstīm pēc ekonomikas rādītājiem var arī palielināties, saskaņā ar diverģences scenāriju. Lai realizētu konverģences scenāriju, ir jāatteicas no Latvijas ekonomikas dominējošā modeļa, kurš nav spējīgs nodrošināt ekonomiskās attīstības augstus tempus un stimulēt labklājības līmeņa palielināšanos. Šis modelis ir orientēts uz lētu darbaspēku un dabas resursu neracionālu izlietošanu, uz produkcijas ražošanu ar zemu pievienoto vērtību. Ņemot vērā resursu ierobežotību, nacionālās ekonomikas nelielu mērogu un tirgus mazu apjomu, var secināt, ka reālākais ceļš uz IKP pieauguma nepieciešamo tempu nodrošināšanu ir progresīvu zināšanu un augsto tehnoloģiju intensīvā izmantošanā Latvijā un akcenta nobīdē no darbietilpīgas ekonomikas uz zinātņu ietilpīgas.

Jaunas ekonomikas funkcionēšanas nosacījums ir Latvijas tautsaimniecības restrukturizācija tuvākajos 5 – 10 gados, kas paredz tradicionālo nozaru pilnveidošanu uz jaunas tehnikas un tehnoloģiju bāzes (tā sauktā reindustrializācija) līdz ar jaunu, pēcindustriālo, nozaru attīstīšanu un informācijas sabiedrības formēšanu.

Ekonomiskā izaugsme ne vienmēr garantē iedzīvotāju labklājības vienvērtīgu palielināšanos, tāpēc ir nepieciešami sociālās attīstības nodrošināšanas mehānismi. Ekonomiskā un sociālā attīstība ir viena procesa divas puses, kuru līdzsvara nodrošināšana ir valsts politikas uzdevums. Turklāt ekonomiskā politika veido stabilu bāzi sabiedrības sociālai attīstībai, bet sociālā politika novērš tirgus ekonomikas sadalīšanas mehānismu nepilnības, nodrošinot stabilu sociālo pamatu ekonomiskajai attīstībai.

Lai lietišķās aktivitātes palielināšanās neizraisītu ekonomiskās un sociālās disproporcijas, ir jāņem vērā sabalansētas un ilglaicīgas ekonomiskās izaugsmes princips. Saskaņā ar šo principu kā valsts ekonomiskās politikas galvenās prioritātes Latvijas ilgtermiņa ekonomiskajā stratēģijā ir noteiktas sekojošas:

- labvēlīgu apstākļu izveidošana ekonomikas funkcionēšanai;
- efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošanas stimulēšana;
- sociālekonomisko disproporciju izlīdzināšana un risku samazināšana.

Visām trijām prioritātēm ir jāklūst par ekonomiskās politikas pamatelementiem jebkurā laika horizontā.

Turklāt acīmredzami arī šāda scenārija trūkumi. Vismaz piecus gadus būs jārisina. Viens no galvenajiem konverģences riskiem ir ievērojami pieaugušo budžeta izdevumu problēma. Nav izslēgts, ka Latvija būs spiesta iet pa palēninātas konverģences ceļu sava ekonomiskajā attīstībā.

Ekonomikas konkurētspēju nosacīs valsts nodokļu politika, kapitāla tirgus, infrastruktūras, izglītības un valsts atbalsta efektivitāte. Svarīga loma iekšējo un ārvalstu investīciju piesaistīšanā ir uzņēmējdarbības likumdošanas sakārtotība un stabilitāte. Taču mūsdienu ekonomikā labvēlīga uzņēmējdarbības vide ir izaugsmes nepieciešams, bet nepietiekams nosacījums. Lai pārvarētu atkarību no produkcijas ražošanas ar zemu pievienoto vērtību un pārorientētos uz ekonomiku, kas balstīta uz zināšanām, ir svarīga pārdomātas sektoru politikas īstenošana. savukārt, tam nepieciešamas lielas ilgtermiņa investīcijas cilvēku kapitālā un radikālas pārmaiņas pētniecisko darbu un jauno tehnoloģiju ieviešanas projektu atbalstīšanā. Noteicoša loma šeit ir valsts atbalstam. Stratēģijā ir formulēts uzdevums “stimulēt ekonomisko attīstību ar papildu faktoriem, piemēram, revidējot esošos nodokļus un nodokļu atvieglojumus”.

Valstij ir jānodrošina uzņēmumiem finansu resursu (tai skaitā starta kapitāla) pieejamība, jāpiešķir investīciju stimuli un mērķdotācijas uzņēmējdarbības attīstībai atsevišķos reģionos un ekonomikas sektoros. Biznesmeniem – iesācējiem paredzēts realizēt atbalsta sistēma risku sadalīšanai, biznesa inkubatoru un inovācijas centru darbu, kā arī finansu instrumentu speciālo kompleksu.

Stratēģijā ir minēta arī “stimulu pakete” ārvalstu investoru piesaistīšanai zinātņu ietilpīgās nozarēs. Kopumā stratēģijā paredzēta valsts atbalsta koncentrācija perspektīvās augsti tehnoloģiskās nozarēs. Ir atzīmēta valsts palīdzības nepieciešamība e-komercijas, kā jaunas ekonomikas principu realizācijas svarīgas sastāvdaļas, attīstībā.

Interesants ir tas fakts, ka stratēģija deklarē valsts neiejaukšanās principu – taču ne visur, bet tikai tur, kur tirgus ir spējīgs patstāvīgi funkcionēt, kur pastāv veselīga konkurence un nozares uzņēmumu lielākā daļa ir spējīgi ražot starptautiskajā līmenī konkurētspējīgu produkciju. Šajā gadījumā valsts uzdevums ir stabilas, biznesa attīstībai labvēlīgas vides izveidošana. Šis formulējums izprotams kā makroekonomiskā stabilitāte kā saskaņotas fiskālās un monetārās politikas rezultāts, likumdošanas uzlabošana, biznesa attīstībai labvēlīga nodokļu vide.

Ministru kabinets ir noteicis, ka turpmāk izstrādājot visa veida stratēģiskā rakstura dokumentus, kuri nosaka tautsaimniecības ekonomisko attīstību – Nacionālās attīstības plāns, nacionālās programmas, kā arī nozares stratēģijas un programmas – tie būs jāaskaņo ar Latvijas ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas mērķiem un tās prioritātēm.

Vienots pamats Latvijas ekonomikas attīstības nodrošināšanai kļūst it īpaši aktuāls patlaban, kad Latvija ir kļuvusi par pilntiesīgu Eiropas Savienības dalībvalsti un Latvijai paveras labvēlīgi priekšnoteikumi noturīgai un straujai izaugsmei. Par šādu vienotu pamatu Latvijā ir

kļuvusi Tautsaimniecības vienotā stratēģija, kuru 2004.gada 17.augustā akceptēja Ministru kabinets. Stratēģijā definēta valsts politika stabilas, sabalansētas un ilgtspējīgas izaugsmes nodrošināšanai, vienotā sistēmā sasaistot ilgtermiņa ekonomiskos mērķus un prioritātes (10-30 gadiem) ar vidēja (5-10 gadiem) un īstermiņa (1-3 gadiem) mērķiem un pasākumiem.[29]

Latvijas attīstības ilgtermiņa galvenais mērķis ir nākamo 20-30 gadu laikā sasniegt Eiropas Savienības valstu vidējo iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju, bet vidēja termiņa periodā panākt būtisku IKP līmeņa pieaugumu no pašreizējiem 42% līdz 62% 2010.g. Lai to sasniegtu, ir jānodrošina IKP pieaugums vidēja termiņa periodā par 8% ik gadu (1.2.tabula).

1.2.tabula

Tautsaimniecības vienotās stratēģijas galvenie mērķi [29]

Rādītāji	Pašreizējais līmenis				Mērķis		
	Latvijā		ES-15 vidējais		Īstermiņā (2004.g.)	Vidējā termiņā (līdz 2010.g.)	Ilgtermiņā (līdz 2030.g.)
	rādītājs	gads	rādītājs	gads			
IKP uz vienu iedzīvotāju (% no ES-15 līmeņa pēc pirktpējas standartiem PPS)	38,0	2003	100	2003	45	62	100
Ikgadējie IKP pieauguma tempi (%)	7,3	2001- 2003 vidēji gadā	1,1	2001- 2003 vidēji gadā	8,0	8,0 (vidēji periodā)	5,0 (vidēji periodā)
Nodarbinātības līmenis (%)	61,8	2002	64,3	2001	62	65	70
Darba meklētāju īpatsvars (bezdarba līmenis) (%)	10,7	2003	8,0	2002	10	7	4

Galvenais mērķis sociālās attīstības nodrošināšanā ir nodarbinātības līmeni paaugstināt līdz 70% (vidēja termiņa periodā – līdz 65%), bet bezdarba līmeni samazināt līdz dabiskā bezdarba līmenim (vidēja termiņa periodā – līdz 7%).

Latvijas konverģences (tuvošanās) procesā līdz ES valstu vidējo attīstības līmenim svarīgs ir ne tikai sasniegtais ražošanas līmenis (IKP uz vienu iedzīvotāju), bet arī tas, kāda ir patiesā pilnīgā konverģence visās dzīves kvalitāti raksturojošās jomās – sociālajā attīstībā, vides aizsardzībā, inovācijās un pētniecībā, infrastruktūras nodrošināšanā, tirgus integrācijā u.c.

Stratēģijā definēti vairāk nekā 60 rezultātīvu rādītāju, kuri nozaru griezumā sasniedzami fiksētā laika periodā. Uzrādīts to pašreizējais līmenis Latvijā un vidēji Eiropas Savienības valstīs.

kā arī sasniedzamais īstermiņā (2004.g.), vidējā termiņā (līdz 2010.g.) un ilgtermiņā (līdz 2030.g.). Tas Latvijas ekonomiku disciplinē un sakārto atskaites sistēmu. Ja īstermiņā ekonomikas attīstību raksturojošie skaitļi tiek sasniegti, tas nozīmē, ka valsts attīstību koordinējošās asis ir precīzas. Savukārt, ja stratēģijā fiksētie cipari netiek sasniegti attiecīgā periodā, tad, analizējot situāciju, ir noskaidrojams, kas attīstību kavē, un šis faktors tiek novērsts. Tautsaimniecības vienotā stratēģija ir attīstības scenārijs un monitorings vienlaikus.

Mērķus raksturojošo kvantitatīvo rādītāju sistēmas izveide ir ne tikai pamats ekonomiskās politikas realizācijas gaitas kontrolei, korekcijai un kārtējo uzdevumu noteikšanai, bet tā arī nodrošinās pakāpenisku iekļaušanos ES ekonomiskās politikas koordinācijas procesā. Vairums no tajā iekļautajiem rādītājiem atbilst ES ekonomiskās politikas koordinācijas procesa strukturālajiem rādītājiem, Lisabonas stratēģijas mērķiem. [29]

Stratēģija definē šādu ekonomiskās politikas noteicošo principu: visur tur, kur tirgus spēki ir pietiekami efektīvi un elastīgi, kur ir aktīva un veselīga konkurence, kur vairākums uzņēmumu spēj izturēt arī ārvalstu konkurenci (ar nosacījumu, ka tā ir godīga un konkurences metodes ir taisnīgas), valstij nav jāiejaucas. Valsts galvenais uzdevums – radīt tirgus attīstībai sakārtotu, stabilu un labvēlīgu vidi. Mērķtiecīgi tiks atbalstītas tās nozares, kur var tikt radīta augstāka pievienotā vērtība, un Latvijai ir salīdzinošas priekšrocības.

Tautsaimniecības vienotā stratēģija kā ekonomiskās politikas pamatvirzienus izvirzīto mērķu sasniegšanai definē:

- makroekonomiskās stabilitātes nodrošināšanu;
- uzņēmējdarbībai un ekonomikas funkcionēšanai labvēlīgu nosacījumu veidošanu;
- efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošanas stimulēšanu;
- sociālekonomisko atšķirību mazināšanu un ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanu.

Savukārt stabila makroekonomiskā vide ir nepieciešams nosacījums ilgtermiņa līdzsvarotās izaugsmes nodrošināšanā. Līdz ar pievienošanos Eiropas Savienībai Latvijā tiks konsekventi nodrošināta Māstrihtas kritēriju izpilde (1.3.tabula).

No 2005.g. 1.janvāra lata piesaiste SDR valūtu grozam tika mainīta uz piesaisti eiro. Savukārt 2005.g. sākumā Latvija iestājās Eiropas valūtas kursa mehānismā (VKM 2) un pēc visu nepieciešamo Māstrihtas kritēriju izpildes paredzams pievienoties Eiropas ekonomiskajai un monetārajai savienībai.

Tautsaimniecības vienotās stratēģijas makroekonomiskās stabilitātes mērķi [29]

Rādītāji	Pašreizējais līmenis				Mērķis		
	Latvijā		ES-15 vidējais		Īstermiņā (2004.g.)	Vidējā termiņā (līdz 2010.g.)	Ilgtērmiņā (līdz 2030.g.)
	rādītājs	gads	rādītājs	gads			
Kopbudžeta fiskālais saldo (% pret IKP)	-2,3	2002	-1,9	2002	-2,0	atbilst Māstrihtas kritērijiem	
Maksājumu bilances tekošā konta saldo (% pret IKP)	-6,7	2002	0,5	2002	-8,0	-5,0	0
Inflācija (harmonizētā PCI izmaiņas pret iepriekšējo gadu, %)	2,0	2002	2,1	2002	5,5	atbilst Māstrihtas kritērijiem	
Valsts parāds – valsts konsolidētais bruto parāds (% pret IKP)	13,3	2002	62,5	2002	15,5	atbilst Māstrihtas kritērijiem	

Ekonomikas funkcionēšanai labvēlīgas vides veidošanā galvenie uzdevumi ir nodrošināt pievilcīgu uzņēmējdarbības institucionālo vidi, labi funkcionējošu bāzes infrastruktūru un veselīgas konkurences apstākļus. Mērķis ir panākt būtisku uzņēmumu skaita pieaugumu, palielināt to skaitu uz 1000 iedzīvotājiem no pašreizējiem 18 līdz 30 – 2010.g. un 50 – 2030.g. (1.4.tabula).

Tautsaimniecības vienotajā stratēģijā atspoguļotie pasākumi uzņēmējdarbības institucionālās vides uzlabošanā aptver daudz un dažādas jomas, kuras veido to apstākļu kopumu, kas nosaka, kā uzņēmums ienāk biznesā, kādas ir tā iespējas paplašināt ražošanu, restrukturizēties un modernizēties, kā arī cik normāli un dabīgi norit uzņēmuma likvidācija.

Viens no izvirzītajiem mērķiem ir nodrošināt skaidru, saprotamu un prognozējamu nodokļu politiku. Ir pabeigta uzņēmumu ienākuma nodokļa reforma, kuras laikā pakāpeniski tika samazināta uzņēmumu ienākuma nodokļa likme no 25% 2001.g. līdz 15% 2004.g. Valsts nodokļu politika arī turpmāk būs vērsta uz nodokļu sloga samazināšanu uzņēmējdarbībā, kas sekmētu tautsaimniecības attīstību un nodrošinātu ekonomikas konkurētspēju.

Stratēģijas mērķis ir nodrošināt labi funkcionējošu bāzes infrastruktūru. Īpašu uzmanību pievēršot enerģētikas sektora attīstībai, elektronisko sakaru un informācijas sistēmu izveidošanai, transporta infrastruktūras kvalitātes uzlabošanai un efektīva tīkla izveidošanai, atkritumu saimniecības un ūdenssaimniecības kvalitātes paaugstināšanai, siltumapgādes sistēmas

uzlabošanai, lai stimulētu valsts līdzsvarotu attīstību visos reģionos, lai nodrošinātu lietotājiem modernus un izmaksu ziņā konkurētspējīgus infrastruktūras pakalpojumus. ES struktūrfondu izmantošana paver lielākas iespējas nekā līdz šim uzlabot infrastruktūru.

1.4.tabula

Tautsaimniecības vienotās stratēģijas ekonomikas funkcionēšanai labvēlīgu nosacījumu veidošanas mērķi un to sasniegšanas izvērtējuma rādītāji¹ [29]

Rādītāji	Pašreizējais līmenis				Mērķis		
	Latvijā		ES-15 vidējais		Īstermiņā (2004.g.)	Vidējā termiņā (līdz 2010.g.)	Ilgtermiņā (līdz 2030.g.)
	rādītājs	gads	rādītājs	gads			
Uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem	18	2002	40-60	2002	19	30	50
Gada laikā saņemtās ĀTI (% pret IKP)	2,8	2002	8	2001 (Vācija)	5	5	4,5
Investīcijas – izdevumi kopējā pamatkapitāla veidošanai (% no IKP)	26,4	2002	19,4	2002	27	25	20
Valsts investīcijas (% no IKP)	4,1	2002	2,3	2002	4,5	5	2,5

Latvijas konkurences politikas mērķis ir nodrošināt brīvu, vienlīdzīgu un godīgu konkurenci visās tautsaimniecības nozarēs. Monopoltirgu atvēršana konkurencei uzliks dominējošiem pakalpojumu sniedzējiem par pienākumu nodrošināt pakalpojumu pieejamību jauniem tirgus dalībniekiem, tādējādi veicinot efektīvu konkurenci. Valdība turpinās cīņu pret korupciju un iespējām darboties ēnu ekonomikā.

Latvijas ekonomikā pašlaik dominējošais modelis, kam raksturīga lēta darbaspēka un pieejamo dabas resursu priekšrocību izmantošana, produkcijas ar mazu pievienoto vērtību ražošana, nespēs nodrošināt augstus ekonomikas attīstības tempus un veicināt augstāka labklājības līmeņa sasniegšanu nākotnē. Stratēģija paredz mainīt šo modeli, īstenot pārorientēšanos no darbietilpīgas ekonomikas uz zināšanu ietilpīgu ekonomiku, zināšanu un augsto tehnoloģiju intensīvu izmantošanu. Stratēģijā izvirzītais mērķis ir panākt, lai vidējo un augsto tehnoloģiju nozaru īpatsvars rūpniecības struktūrā pieaugtu no pašreizējiem 30% līdz 50% 2010.g. un tas atbilstu Eiropas Savienības struktūrai 2030.g. (1.5.tabula).

¹ Izvilkums. Kopā šajā kategorijā ir definēti 27 mērķi vai sasniegšanas izvērtējuma rādītāji.

Tautsaimniecības vienotās stratēģijas efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošanas stimulēšanas mērķi un to sasniegšanas izvērtējuma rādītāji¹ [29]

Rādītāji	Pašreizējais līmenis				Mērķis		
	Latvijā		ES-15 vidējais		Īstermiņā (2004.g.)	Vidējā termiņā (līdz 2010.g.)	Ilgtērmiņā (līdz 2030.g.)
	rādītājs	gads	rādītājs	gads			
Inovatīvo uzņēmumu skaits rūpniecībā (% pret visiem uzņēmumiem)	23	1999-2001 (vidēji)	51	1996	25	45	50
Augsto tehnoloģiju produkcijas eksports (% no kopējā rūpniecības produkcijas eksporta)	6,6	2002	20	2001	6,8	9	20
IKP uz vienu nodarbināto (% no ES vidējā)	40,7	2002	100	2002	42	60	100
Rūpniecības nozaru struktūra (pēc pievienotās vērtības)							
Zemo tehnoloģiju nozares (%)	72,4	2002	30	2002	–	50	Tuvu ES vidējam struktūrai
Vidējo tehnoloģiju nozares (%)	24,2	2002	51	2002	–	40	
Augsto tehnoloģiju nozares (%)	3,4	2002	19	2002	–	10	

Efektīvas un konkurētspējīgas nozaru struktūras izveidošanas galvenie uzdevumi ir produktīvās kapacitātes paaugstināšana, cilvēkresursu attīstība, inovācijām atvērtas ekonomikas izveidošana. Produktīvās kapacitātes paaugstināšana tiks īstenota, koncentrējot valsts atbalstu investīciju piesaistē perspektīvajās augsto tehnoloģiju jomās, kā arī nozarēs, kurās Latvijai ir salīdzinošas priekšrocības, nodrošinot augsti kvalificētu speciālistu pieejamību atbilstoši darba tirgus prasībām, veicinot eksportu, sekmējot jaunu tirgu apgūšanu, nostiprināšanos jau esošajos, ieviešot kvalitātes nodrošināšanas sistēmu un Eiropas standartus, kā arī sekmējot uzņēmumu klasteru attīstību.

Tradicionālo nozaru vidū labas attīstības iespējas paredzamas:

- nozarēm, kas saistītas ar meža izmantošanu;
- darbaspēka intensīvas izmantošanas nozarēm, tādām kā tekstilrūpniecība, aparātu un iekārtu komplektējošās nozares, kuģu būve un remonts;

¹ Izvilks. Kopā šajā kategorijā ir definēti 18 mērķi vai sasniegšanas izvērtējuma rādītāji.

- pārtikas rūpniecības nozarēm, kuras darbojas uz vietējo izejvielu bāzes un kuru saražotā produkcija galvenokārt tiek eksportēta;
- ekoloģiski tīras pārtikas ražošanai, kā arī netradicionālo lauksaimniecības nozaru attīstībai;
- pakalpojumu nozaru attīstībai, kura noritēs, gan pieaugot ekonomiskajām aktivitātēm, uzlabojoties infrastruktūrai, pastāvot efektīvākam mazo uzņēmumu atbalstam, gan arī veidojoties pieprasījumam pēc jauniem pakalpojumu veidiem;
- tranzītpakalpojumiem, kuru apjoms absolūtā izteiksmē turpinās palielināties;
- tūrismam.

Veiksmīgi attīstoties zinātnei, pieaugot investīcijām jaunajās tehnoloģijās, ekonomikas attīstību arvien vairāk noteiks jaunas augsto tehnoloģiju nozares. Latvijai ir labas perspektīvas attīstīt tās augsto tehnoloģiju nozares, kurās jau ir noteiktas iestrādes un speciālistu potenciāls, tādas kā informācijas tehnoloģijas, jaunās pakalpojumu nozares (loģistika, komerc- un finanšu pakalpojumi), specifiskas ķīmijas un farmācijas, materiālu tehnoloģiju apakšnozares u.c.

Stratēģija paredz veicināt cilvēkresursu attīstību, kā uzlabojot vispārējās izglītības kvalitāti, tā arī ceļot augstākās un profesionālās izglītības līmeni, tuvinot tās darba tirgus šodienas un nākotnes prasībām, veidojot plašu mūža izglītības sistēmu. Lai palīdzētu nostiprināties zinātņu ietilpīgām nozarēm, kā prioritāras ir noteiktas divas izglītības tematiskās grupas augstākajā izglītībā: inženierzinātnes un tehnoloģijas, kā arī dabaszinātnes un matemātika.

Nodarbinātības pasākumu finansējuma perspektīva ir saistīta ar Eiropas Sociālo fondu, kas ir galvenais ES finanšu instruments cilvēkresursu attīstībai un darba tirgus funkcionēšanas pilnveidošanai.

Uzņēmējdarbības vides, infrastruktūras, darbaspēka un izglītības kvalitātes un valsts atbalsta efektivitātes uzlabošanās sekmēs ražošanas apjomu pieaugumu un rūpniecības struktūras maiņu par labu augstu tehnoloģiju un uz zināšanām balstītām nozarēm. Tas būs pamats nodarbinātības un iedzīvotāju labklājības pieaugumam.

Sociāli ekonomisko disproporciju un risku mazināšanai stratēģijā definētie galvenie uzdevumi ir:

- veicināt līdzsvarotu reģionālo attīstību un nodarbinātību;
- mazināt sociālās disproporcijas;
- organizēt efektīvu vides aizsardzības sistēmu.

Kā primārais uzdevums sociālo un ekonomisko disproporciju mazināšanā ir paredzēts samazināt bezdarbu, jo tas ir galvenais cēlonis nabadzībai un sociālai izstumtībai. Īpaša uzmanība tiks pievērsta mazāk attīstītu reģionu attīstības stimulēšanai. Savukārt, lai nodrošinātu Latvijas ilgtspējīgu attīstību, ir paredzēts attīstīt un pilnveidot vides aizsardzības sistēmu.

uzlabojot Latvijas vides kvalitātes normatīvus līdz ES līmenim un veicot pasākumus, kas nodrošinātu Latvijas starptautisko saistību izpildi vides aizsardzības jautājumos (1.6.tabula).

1.6.tabula

Tautsaimniecības vienotās stratēģijas sociālekonomisko disproporciju un risku mazināšanas mērķi un to sasniegšanas izvērtējuma rādītāji¹ [29]

Rādītāji	Pašreizējais līmenis				Mērķis		
	Latvijā		ES-15 vidējais		Īstermiņā (2004.g.)	Vidējā termiņā (līdz 2010.g.)	Ilgtērmiņā (līdz 2030.g.)
	rādītājs	gads	rādītājs	gads			
<i>Gini</i> indekss	0,34	2002	0,25-0,36	2002	0,34	0,32	0,29
Ienākumu nevienlīdzīgs sadalījums (zemākās un augstākās kvintiles ienākumu attiecība)	5,5	2000	4,6	2000	5,3	5	4,6
Siltumnīcefektu gāzu emisija – izmaiņas kopš 1990.g. (pēc CO ₂ ekvivalenta) procentos – 1990 = 100	34,1	2000	96	2000	34,5	45	54
Energointensitāte ekonomikā (kopējais enerģijas patēriņš iekšzemē pret IKP(salīdz. cenās) – (kg naftas ekvivalentā) uz 1000 euro 1995 = 100	840,7	2000	193,9	2000	840	670	420

Tautsaimniecības vienotā stratēģija iekļaujas ekonomiskās politiskās plānošanas sistēmā, tā uzlabo stratēģisko dokumentu un institūciju darbības stratēģiju savstarpējo sasaisti.

Ekonomiskās politikas plānošanas koordinācijas procesa pamatelementi ir šādi:

- Latvijas ilgtermiņa ekonomiskā stratēģija nosaka valsts attīstības vīziju (globālo mērķi) un galvenos uzdevumus (prioritātes) ilgtermiņa periodam;
- vidēja termiņa (5 – 10 gadi) sektorālās un nozaru stratēģijās un programmās tiek izstrādāti uzdevumi un pasākumi atbilstoši ilgtermiņa stratēģijā definētajām prioritātēm;
- pasākumi tiek konkretizēti 1 – 3 gadu plānos un tiek saistīti ar iespējamiem finansēšanas avotiem;

¹Izvilks. Kopā šajā kategorijā ir definēti 11 mērķi vai sasniegšanas izvērtējuma rādītāji.

- Tautsaimniecības vienotā stratēģija vienotā sistēmā definē valdības ekonomiskās politikas ilgtermiņa mērķus un prioritātes (10 – 30 gadiem), sasaistot tos ar vidēja termiņa uzdevumiem (5 – 10 gadiem) un kārtējiem pasākumiem (1 – 3 gadiem);
- katru gadu pirms budžeta prioritāšu definēšanas tiek izvērtēta Tautsaimniecības vienotās stratēģijas īstenošanas gaita, pamatojoties uz vienotiem kritērijiem, kura pamatā ir kvantitatīvo rādītāju sistēma, kas ir savietojama ar ES ekonomiskās politikas koordinācijas procesa strukturālajiem rādītājiem;
- īstermiņa pasākumu finansējums ir ar likumu noteikts kārtējā valsts budžetā.

Valdība ir lēmusi, ka turpmāk uz stratēģijas pamata izstrādātais ziņojums par tās īstenošanas gaitu kļūs par vienu no pamatdokumentiem, ko ņem vērā, Ministru kabinetā lemjot par kārtējā gada budžeta prioritātēm. Tādējādi, Ministru kabinetam akceptējot Tautsaimniecības vienotās stratēģijas dokumentu, būtiski uzlabosies ekonomiskās politikas koordinācija valstī, kas ir nepieciešama, lai nodrošinātu sabalansētu un ilgtspējīgu izaugsmi.

Kā konstatē prognozētāji [69, 48], pasaules ekonomiskā un sociālā sistēma iestājusies pārejas periodā, kas raksturojams ar kustību uz sabiedrību, kura iz balstīta uz zināšanām. Šajos apstākļos efektīvas ekonomiskās attīstības svarīgākais resurss ir saistīts ar zinātnes un inovāciju faktoriem. Attīstības inovāciju raksturs skar ne tikai tehniku un tehnoloģijas, tas lielā mērā attiecas uz saimnieciskā mehānisma un visu sabiedrības institucionālo formu pilnveidošanas procesiem. Starp citu, tas ir saistīts ar augošu ietekmi uz jaunu globālo informācijas tehnoloģiju institucionālajām formām. Dabiska ir paredzamo reformu inovāciju projektēšana saimnieciskā mehānisma un pārvaldes sistēmas pārveidošanā. Par noteikumu jākļūst piedāvāto lēmumu sistemātiskas ekspertīzes veikšanai pēc ekonomiskās efektivitātes kritērijiem.

1.5. Globālo organizāciju loma Latvijas valsts ekonomiskās drošības nodrošināšanā

Līdz ar starptautisko ekonomisko attiecību globalizāciju notiek arī blakus process – reģionalizācija, kas balstīta uz valstu, starptautisko un reģionālo organizāciju un cilvēku meklējumiem rast labākos veidus kā ar minimāliem resursiem (apvienojot tos) panākt maksimālu efektu – daudzpusēju drošību nacionālā, reģionālā, starptautiskā un arī individuālā līmenī. Reģionalizācija ir raksturojama kā mijiedarbības process, kura gaitā valstiskas un nevalstiskas starptautiskās politikas vienības organizējas sociālā apvienībā, kura cenšas mobilizēt kopējā veidojumā nacionālos līdzekļus, lai reaģētu uz globāliem procesiem. Globalizācija nenotiek vienmērīgi visur un visos laika posmos, tādēļ neizbēgami, ka reģioni kļūst par savdabīgiem

globalizācijas procesa organizētājiem un virzītājiem, kas palīdz cilvēkiem izmantot starptautiskās norises savas drošības un drošuma palielināšanai. Reģionalizācijā iesaistītie subjekti darbojas apzināti, vadoties no savām interesēm un vajadzībām.

Reģionalizācijas procesa efektivitātes palielināšanai tiek veidotas reģionālas organizācijas. Šīs organizācijas sniedz iespēju cilvēkam asociēt sevi ar reģionālā un globālā vidē dzīvojošiem cilvēkiem. Tas savukārt paver jaunas iespējas savas identitātes un savas drošības nostiprināšanai caur kopīgu un atšķirīgu noteikšanu. Dalība starptautiskajās organizācijās mazina aizdomīgumu pret svešo un nepazīstamo, līdzdarbojoties izprotot dažādu valstu un cilvēku patiesos mērķus un rīcību. Identitātes veidošana attiecībā pret plašāku cilvēku kopu palīdz samērot savas intereses un problēmas ar citu pasaules valstu iedzīvotājiem. Jo apkārtējā vide drošāka, jo cilvēks jūtas stabilāks, pasargātāks. Jo vide mainīgāka, jo spēcīgāka motivācija apvienojoties meklēt riska mazināšanas līdzekļus. Starptautiskas organizācijas ir drošības līdzeklis pats par sevi, jo attur iespējamus nedraugus no neprognozējamās rīcības. Starptautiskās organizācijas ir resursu apkopojums, kurš var būt daudzveidīgs – materiālie, intelektuālie un arī militārie resursi tiek mobilizēti kopēju mērķu sasniegšanai. Tas ir kā nacionālo interešu realizēšanas instrumenti.

Starptautiskās organizācijas spēj mazināt cilvēku baiļu izjūtu. Tās rada drošumu, ka neesam vieni šajā pasaulē, ka negaidīti neuzbruks ienaidnieks un ka cilvēka rīcībā ir līdzekļi, ar kuru palīdzību iespējams atvairīt draudus. Ja arī visi pasaules iedzīvotāji nesteigsies sniegt palīdzību, tad partneri, kuri iegūti būvējot globālos un reģionālos attiecību tīklus paudīs atbalstu. Draudu novēršanas iespēju pastāvēšana mazina bezspēcības izjūtu.

Latvija atrodas ļoti reģionalizētā vidē. Latvijas iedzīvotāji var izmantot Baltijas jūras draudzīgās valstis un mums ir pieejamas divas ietekmīgākās pasaules reģionālās organizācijas – ES un NATO.

ES pēc savas būtības ir drošības organizācija. ES daudz lielākā mērā nekā kāds cits starptautisks veidojums garantē tās dalībvalstu iedzīvotāju daudzpusēju drošību. Tieši drošības apsvērumi bija ES dibināšanas pamatā – politiķi mēģināja rast līdzekļus, lai Vācija vairs neapdraudētu savus Eiropas kaimiņus un Eiropā atdzimtu tautsaimniecība. Integrācija, kura aizsākās ogļu un tērauda nozarēs pakāpeniski pārauga to ietvarus, aptverot arvien jaunas dzīves jomas. Šodienas ES ir ilgstošas demokrātisku valstu sadarbības rezultāts, kuras galvenā vērtība ir cilvēks. Tā sociāli ekonomiskā telpa, kuru veido dalībvalstis ar kopīgu "spēles noteikumu" izstrādi, ir iespēju katalogs, kuru cilvēks var izmantot pēc savām vajadzībām. Taču būtiskākais ir tas, ka jebkura izvēle, kuru cilvēks izdara, ir cieši saistīta ar drošības garantēšanu indivīdam. ES stingrās prasības pārtikas produktu kvalitātes ievērošanā, apkārtējās vides saglabāšana, lauku vides kā dzīves veida sastāvdaļas attīstība, labvēlīgu kredītu piešķiršana maziem un vidējiem uzņēmumiem un daudzas citas politikas, ir saistītas ar cilvēka drošības vairošanu.

NATO pēc būtības ir reģionāla organizācija un apkalpo Transatlantiskās telpas valstu drošības un aizsardzības intereses, bet pēc ietekmes uz dažādiem pasaules notikumiem var pretendēt uz starptautiskās drošības institūcijas statusu. Pēc aukstā kara beigām, kad dažādās valstīs sākās iekšējas pārveides process, kura mērķis bija gāzt valdošos totalitāros un autoritāros režīmus, kā arī veidot jaunas ekonomiskas, politiskas un sociālas struktūras, šo transformāciju blakus produkts bija konfliktu un karu izcelšanās. Vienīgā organizācija, kura apliecināja gan politisku, gan militāru līdzekļu spēju piedalīties konfliktu risināšanā un novēršanā, bija NATO.

Pēc 2001. gada 11.septembra teroristu uzbrukumiem ASV un tam sekojošie notikumi ir kļiedējuši priekšstatu, ka militārie drošību garantējošie līdzekļi zaudē savu nozīmi cilvēka drošības stiprināšanā. Tomēr pārāgri būtu secināt, ka alianses loma nākotnē ir skaidra. Viena no pretrunām, kura būs jārisina, ir NATO vecās (militārās un aizsardzības spēju izmantošana pretinieka atvairīšanai un atturēšanai) lomas saglabāšana attiecībā pret jaunu lomu uzņemšanos, kurā lielāka vieta būs ierādīta cilvēka drošības vairošanai, novēršot konfliktus, krīžu radītās sekas un terorismu.

Savukārt, cilvēku attieksmē šīs pārmaiņas ne vienmēr tiek sveiktas. Īpaši tas attiecas uz tādām valstīm, kuras vēsturiski nav bijušas spējīgas sevi aizsargāt un kuras joprojām ir trauslas savā drošības sistēmas veidošanā. Iemesls, kāpēc NATO ir tik pievilcīgs ES jaunajām dalībvalstīm un kandidātvalstīm tai skaitā ir tieši šī vecā loma – spēja aizsargāt ne tikai no ārēja uzbrukuma, bet arī no jaunajiem riskiem.

Viens no iemesliem, kādēļ NATO tiek vērtēta augstāk par ES cilvēka drošības un drošuma vairošanā, ir spēja līdzīgā veidā, kā cilvēkam, tā aliansei, definēt potenciālos apdraudējumus un riskus.

Vitāli svarīga loma valsts drošības nodrošināšanā ir Apvienoto Nāciju Organizācijai.

Apvienoto Nāciju organizācija ir lielākā un nozīmīgākā globāla starptautiska institūcija. Tās dalībvalstu skaits no 51 valsts 1945. gadā ir pieaudzis līdz 191 dalībvalstij 2003. gadā. Pasaulē nav otras tik visaptverošas organizācijas gan pārstāvniecības, gan risināmo jautājumu ziņā, gan ietekmes ziņā uz starptautiskajām norisēm. ANO lomu un autoritāti pasaulē nosaka tās mērķi – miera un starptautiskās drošības saglabāšana pasaulē, kuri sasniedzami valstīm uzturot savstarpēju dialogu organizācijas ietvaros. ANO ieguldījums starptautiskās sabiedrības drošības vairošanā var tikt vērtēts atkarībā no izpētes objekta. Viens no veidiem, kā var novērtēt ANO ieguldījumu valsts drošības palielināšanā ir noskaidrot:

a) to piedāvājumu, ko sniedz pati institūcija dalībvalstij konkrētu programmu veidā un kādu starptautisko vidi, kurā veidojas starptautiskās un reģionālās attiecības starp valstīm, rada sabiedrībām un cilvēkiem;

b) valsts un tās iedzīvotāju vēlmi izmantot ANO radīto drošības piedāvājumu.

ANO ir formulējusi tos globālos jautājumus, kuri šai organizācijai tuvākajā laikā būtu jārisina. Sarakstu veido 44 virzieni, kuros būs jāiegulda dalībvalstu cilvēciskie un materiālie resursi. Lielākā uzdevumu daļa attiecas uz cilvēku drošības vairošanu. No jau minētajām prioritātēm 21 attiecas uz cilvēka drošību un 9 - uz reģionālās un starptautiskās drošības stiprināšanu, kas netiešā veidā attiecas arī uz indivīdu (1.7. tabula).

1.7. tabula

ANO formulētie nozīmīgākie globālie jautājumi cilvēka drošības nostiprināšanai [autore]

Cilvēka drošība	Cilvēka drošība, kas tiek vairota ar starptautiskās un reģionālās drošības palīdzību
Iedzīvotāju novecošana	Atomenerģija
Bērni	Atmīnēšana
Jaunatne	Atbrūņošanās
Kultūra	Narkotiku kontrole/Noziedzības novēršana
Cilvēki ar īpašām vajadzībām	Miers un drošība
Izglītība	Terorisms
Terorisms	Klimata izmaiņas
Apkārtējā vide	
Ģimene	
Pārtika	
Veselība	
Cilvēktiesības	
Humanitārie jautājumi	
Pamatiedzīvotāji	
Nodarbinātība	
Mazattīstītās valstis	
Apdzīvotība/iedzīvotāji	
Bēgļi	
Sociālā attīstība	
Brīvprātīgo darbība	
Sievietes	

ANO, gatavojoties darbībai XXI gadsimtā, formulējusi gadsimtu mijas attīstības mērķus (Tūkstošgades attīstības mērķi). Tajos atspoguļojas ANO vēlme risināt tos jautājumus, kuri varētu vairost cilvēku drošību un drošumu:

1. Samazināt nabadzību.
2. Nodrošināt visiem pamatizglītību, kā arī pieeju vidējai un profesionālai izglītībai.
3. Nodrošināt vienādas iespējas sievietēm un vīriešiem.
4. Mazināt bērnu mirstību.
5. Uzlabot mātes veselību.
6. Ierobežot HIV/AIDS, tuberkulozes un difterijas izplatību, kā arī citus novēršamus nāves cēloņus.

7. Nodrošināt vides ilgtspējību.
8. Palīdzēt cilvēkiem mazāk attīstītajās valstīs.

Tūkstošgades attīstības mērķi izriet no ANO Tūkstošgades deklarācijas. 2000. gadā deklarāciju pieņēma visas ANO dalībvalstis, uzņemoties pienākumu šos mērķus sasniegt līdz 2015. gadam.

No astoņiem virzieniem tikai viens ir ar vispārēju raksturu bez ievērojamas ietekmes uz indivīda apdraudējumu novēršanu. Tātad autore secina, ka ANO vērtība slēpjas spējā identificēt universālas cilvēku drošības problēmas, kas palīdz apzināt indivīdam draudošas briesmas un rast savu vietu starptautiskajās aprisēs, samērot savas drošības vajadzības ar globālajām. Taču šajā ANO priekšrocībā slēpjas arī vājums. Tās rīcībā ir ierobežoti līdzekļi šo globālo draudu un risku novēršanai, kas ir jāveic nacionālā līmenī un kuru mērķis ir konkrēts cilvēks.

Patiesi grūti atrast kopsaucēju kādas problēmas atrisināšanai, jo ANO veido 191 valsts ar atšķirīgām nacionālām interesēm un ārējām un drošības politikām, atšķirīgām vienas un tās pašas problēmas intensitātes pakāpēm (nabadzības un bada problēma Āfrikas valstīs atšķiras no tās izpausmes veidiem, piemēram, Baltijas valstīs). Vēl jo pamatotāks varētu būt jautājums, vai ANO savā globālajā uzbūvē spēj piedāvāt kādus līdzekļus cilvēka drošībai un viņa drošuma vairošanai.

Ir vairāki iemesli, kāpēc ANO aktivitātes, kas ietekmē indivīdu, būtu jāskata vairākos līmeņos (individuālajā, valsts un globālajā). Tomēr galvenais no tiem ir ANO darbības fokuss, kas pārsvarā ir vērsts uz sadarbību starp ANO dalībvalstīm un ANO programmām un fondiem un dalībvalstīm, kā iemesls lielā mērā ir ANO dibināšanas laika starptautisko attiecību, it īpaši to subjektu, izpratne. Līdz ar to, ANO un indivīda mijiedarbība ir ļoti ierobežota - pat ierobežotāka, nekā Eiropas reģionālajām organizācijām kā Eiropas Padomei un Eiropas Savienībai. Tajā pašā laikā nav noliedzams, ka arī katrs indivīds iegūst no ANO aktivitātēm, kas vērstas uz ne vien individuāli iegūstamām vērtībām, kā, piemēram, informācija, bet arī uz tādām globālām publiskām precēm kā atsevišķu slimību izskaušana vai mazināšana, konfliktu novēršanu vai ierobežošanu un nabadzības mazināšanu (1.8.tabula).

Latvijai, attīstoties kā demokrātiskai un ekonomiski stabīlai valstij, ar līdzdalību ANO paveras iespējas piedalīties globālo draudu novēršanas līdzekļu noteikšanā un praktiskā risināšanā. Tas nozīmē, ka Latvija no ANO palīdzības saņēmējas var pārvērsties par drošības vairotāju līdzas pasaules attīstītajām valstīm. Kad Latvijas iedzīvotāji sāks apzināties savu līdzdalību pasaules norisēs, palielināsies cilvēku rīcībspēja ne tikai attiecībā pašiem uz sevi, bet arī uz reģionālo un starptautisko līmeni. Tā kā lielākā daļa ANO definēto mērķu attiecas uz mazattīstītām vai vāji attīstītām valstīm, tad dalība šajā organizācijā sniedz iespējas Latvijas

cilvēkam kļūt par globālas partnerības daļu un aktīvu līdzdalībnieku cilvēka drošības vairošanai pasaulē.

1.8.tabula

ANO ietekmes uz indivīdu piemēri dažādos līmeņos [autore]

Individuālais līmenis	<p>No ANO puses:</p> <ul style="list-style-type: none"> - informācijas apkopošana un izplatīšana, pētījumu veikšana un pasūtīšana; - informatīvās programmas, piemēram, par veselības jautājumiem, demokratizāciju, bērnu un jauniešu attīstību, cilvēktirdzniecības novēršanu. <p>No indivīda puses:</p> <ul style="list-style-type: none"> - iespēja iesaistīties sev interesējošos procesos caur līdzdalību ANO organizāciju biroju aktivitātēs Latvijā vai ārvalstīs; - iespēja saņemt līdzfinansējumu nevalstisko organizāciju projektiem.
Valsts līmenis	<p>No ANO puses:</p> <ul style="list-style-type: none"> - piedalīšanās valsts pārvaldes nostiprināšanā; - valstu divpusējo mērķziedojumu apsaimniekošana; - līdzdalība sabiedrības integrācijas aktivitātēs. <p>No valsts puses:</p> <ul style="list-style-type: none"> - iespēja iegūt starptautisku pieredzi, kā arī dalīties savā pieredzē ar citām valstīm; - iespēja iesaistīties globālu jautājumu risināšanā; - iespēja kontaktiem ar ārpus reģiona valstīm.
Globālais līmenis	<ul style="list-style-type: none"> - Ieguvums no drošības un cilvēktiesību jautājumu risināšanas; - iespēja daudzpusējai valstu sadarbībai starptautisko tiesību izstrādē un īstenošanā; - iespēja apspriest tādus jautājumus kā globālā ekonomiskā kārtība, globalizācijas ietekme; - iespēja saņemt tādas globālās publiskās preces kā atsevišķu slimību izskaušana.

Apvienoto Nāciju Organizācijas saimi Latvijā veido Starptautiskais Valūtas fonds (IMF), Starptautiskā Migrācijas organizācija (IOM), ANO Attīstības programma (UNDP), Pasaules Banka un Pasaules Veselības organizācija (WHO).

Latvijā darbojas arī ANO Bērnu Fonda Latvijas Republikas Nacionālā komiteja (UNICEF LNK) un ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas Latvijas Republikas Nacionālā komisija (UNESCO LNK). Tās ir neatkarīgas, Latvijā reģistrētas organizācijas, kas ar savu darbu atbalsta ANO mērķus un principus.

Latvijas iedzīvotāju draudu hierarhijā prioritāru vietu ieņem draudi, kuri izriet no valsts zema ekonomiskās attīstības līmeņa, kas vistiešākā veidā ietekmē cilvēka drošību un drošumu, viņu spēju prognozēt savu nākotni un nodrošināt nepieciešamo dzīves kvalitātes līmeni. Valsts

un sabiedrības attīstības procesā pēc neatkarības atgūšanas lielu lomu spēlēja Starptautiskais Valūtas fonds un Pasaules Banka.

Izskatīsim sīkāk katras no ANO aģentūras lomu valsts drošības nodrošināšanā un tās darbību Latvijas republikas teritorijā.

1. Starptautiskais Valūtas fonds (SVF)

Vitāli svarīgo padomnieka lomu uzņēmās Starptautiskais Valūtas fonds (SVF). Latvija pievienojās Starptautiskajam Valūtas fondam 1992.g. 19.maijā. SVF ir starptautiska organizācija, kas apvieno 184 dalībvalstis. Tā tika dibināta, lai nodrošinātu starptautisku monetāro sadarbību, valūtas maiņas stabilitāti un sakārtotu pasūtījumu izpildi, kā arī lai veicinātu ekonomisko izaugsmi, nodarbinātības augstu līmeņu sasniegšanu un sniegtu laicīgu finansiālo atbalstu valstīm maksājumu bilances uzlabošanas nolūkā.

Kopumā Starptautiskā Valūtas fonda mērķi ir sekojoši:

- 1) Nodrošināt starptautisko valūtas kooperāciju caur pastāvīgu institūciju, kas nodrošina aparātu konsultēšanai un sadarbībai starptautisko valūtas problēmu ietvaros.
- 2) Atvieglot starptautiskās tirdzniecības ekspansiju un sabalansētu izaugsmi, tādējādi piedaloties dalībvalstu nodarbinātības un reālā ienākuma augsta līmeņa nodrošināšanā un ražošanas resursu attīstībā.
- 3) Nodrošinātu valūtas maiņas stabilitāti, sakārtotu pasūtījumu izpildi.
- 4) Palīdzēt daudzpusīgas maksājumu sistēmas dibināšanā attiecībā uz tekošām transakcijām starp dalībvalstīm, kā arī izvairīties no starptautiskā valūtas tirgus ierobežojumiem, kuri liek šķēršļus pasaules tirdzniecības izaugsmei.
- 5) Nodrošināt dalībvalstīm pārlicību, padarot Fonda vispārējos resursus pieejamus uz laiku zem noteiktiem drošības pasākumiem, tādējādi dodot tām iespēju koriģēt maksājumu bilanci, neizmantojot tādus pasākumus, kas sagrautu nacionālo ekonomiku vai tās stāvokli starptautiskā līmenī.
- 6) Saskaņā ar augšminēto, saīsināt laikā un samazināt dalībvalstu starptautisko bilanču disbalansa līmeni.

Kopš Starptautiskā Valūtas fonda dibināšanas tā mērķi palikuši nemainīgi, taču tā darbības, kas ietver uzraudzību, finansiālo un tehnisko atbalstu -- attīstījās, lai atbilstu tā dalībvalstu izmainošām vajadzībām.

Šīs finansu institūcijas misija bija novērst Latvijā finansu krīzes riskus, veicinot sabalansēta budžeta politikas īstenošanu, nepieļaut augstu inflāciju, valūtas devalvāciju un nepieciešamības gadījumā aizdot naudas līdzekļus maksājumu bilances sabalansēšanai, kas pakāpeniski palīdzētu uzlabot arī cilvēka drošību. Taču bez atbilstošas politikas īstenošanas kredītresursi patiesībā var nedot nekādu labumu, bet gan tikai novilcināt problēmu risināšanu, nepasargāt no kapitāla

aizplūšanas un palielināt valsts parāda nastu. Tāpēc SVF ar Latvijas valdību slēdza ekonomiskās politikas memorandus, un valstij bija jāapņemas ievērot tajos izvirzītos nosacījumus. Pirmais Latvijas valdības un SVF parakstītais memorands izraisīja atšķirīgus viedokļus sabiedrībā, radīja šaubas par tā pamatotību, pavīdēja pat pārdomas, ka memoranda īstenošana novedīs pie ekonomikas sabrukuma. Tomēr situācijā, kad alternatīva ekonomiskās politikas varianta nebija, SVF izstrādātā Latvijas attīstības koncepcija bija labākais risinājums, lai neatgrieztos pie plānveida ekonomikas un ilgtermiņā vairotu līdzekļus cilvēka drošības nostiprināšanai. Parakstītais memorands atspoguļoja teorētiski pamatotu koncepciju pārejai uz tirgus ekonomiku, kurā visi ekonomiskās stratēģijas elementi – fiskālā un monetārā politika, cenu un ienākumu politika, kā arī strukturālā politika – bija saskaņotas un nebija pretrunā. Lai palīdzētu Latvijas valdībai pārorientēt plānveida ekonomiku uz tirgus ekonomikas sistēmu, 90.-to gadu sākumā SVF norādīja uz nepieciešamību:

- 7) Liberalizēt tautsaimniecību, atsakoties no cenu regulēšanas, ļaut brīvi mainīt valūtu un atcelt tirdzniecības ierobežojumus.
- 8) Stabilizēt ekonomiku, ieviešot stingru fiskālo un monetāro politiku, kas būtu vērsta uz inflācijas samazināšanu un līdzsvarota budžeta sastādīšanu. Šajā posmā makroekonomikas stabilizēšana bija ļoti būtiska, jo inflācijas izraisītā nenoteiktība, uzticības zaudēšana vietējai valūtai, kapitāla aizplūšana destruktīvi ietekmēja pārejas procesu un iedzīvotāju ekonomisko drošību.
- 9) Pārstrukturizēt tirgu, īstenojot dažādas strukturālās reformas, un izveidot tirgus ekonomikas efektīvai funkcionēšanai nepieciešamās institūcijas.
- 10) Pirmā memoranda noslēgšana un īstenošana bija nopietns pārbaudījums Latvijas valdībai, jo nācās īstenot vairākus nepopulārus lēmumus. Kopumā valdība pierādīja, ka tiek galā ar izvirzītajiem uzdevumiem, kaut gan daži no tiem bija nereāli. Piemēram, 1992.gada otrajā pusgadā SVF izvirzīja prasību ierobežot hiperinflāciju līdz 2% robežai. Tomēr valdība rīkojās pārliecinoši, un 1993.gadā inflācija vairs bija tikai 35%.

Atšķirībā no pirmā memoranda, nākošo memorandu parakstīšanā SVF un Latvija bija līdzvērtīgi "spēlētāji". Gūtā pieredze un zināšanas par reformu procesiem Latvijas valdībai un Centrālaj Bankai turpmāk arvien vairāk ļāva pašiem izstrādāt ekonomikas attīstības stratēģiju un līdzvērtīgi piedalīties diskusijās ar SVF par Latvijas situācijai piemērotākajiem mērķiem, kritērijiem un instrumentiem.

Kopējo atdevi Latvijas valdības un SVF noslēgtajiem memorandiem un vienošanām par rezerves kredīta līnijas piešķiršanu var novērtēt tikai tagad. Viens no galvenajiem secinājumiem ir, ka SVF piešķirtajiem kredītresursiem bija sekundāra nozīme. Par to liecina Latvijas valdības izmantoto kredītu summas apmērs. Pārejas perioda sākumā Latvija no SVF aizņēmas relatīvi

nelielu naudas summu - 109,8 milj. SDR (apmēram 88 milj. latu), bet kopš 1993.gada valdība vairs nav izmantojusi iespēju ņemt SVF kredītu.

Primāra nozīme Latvijas ekonomikas attīstībā ir bijusi SVF un Latvijas valdības slēgtajiem memorandiem, kuros tika iezīmēti valdības ekonomiskās politikas mērķi un tās īstenošanas instrumenti. Kā izpaudās memorandu ietekme uz valsts un sabiedrības attīstību? Jāatzīmē trīs svarīgākie aspekti.

Pirmkārt, memorandi deva Latvijai potenciālu iespēju aizņemt naudas līdzekļus starptautiskajos finansu tirgos uz labvēlīgiem nosacījumiem, t.sk., arī no PB, ERAB, kā arī privātstruktūrās tādējādi veicinot cilvēka labklājības līmeņa pakāpenisku uzlabošanu, jo SVF vērtējums par Latvijas attīstības perspektīvām veicināja uzticamību Latvijas spējai veikt ekonomiskās reformas. SVF ir institūcija ar lielu uzkrāto pieredzi un augstu profesionālo reputāciju. Neskatoties uz pēdējā laikā pastiprināto kritiku, SVF publicētajiem ziņojumiem vai paustajiem viedokļiem par valsts attīstību ir liela starptautiska nozīme un rezonanse, it īpaši pasaules finansu tirgos.

Otrkārt, iegūtā uzticamība Latvijas valdības īstenotai ekonomiskajai politikai deva ne tikai iespējas aizņemt, bet arī veicināja ārvalstu investīciju ieplūšanu, kas ir pamats tālākai ekonomikas augšupejai un arī cilvēka drošības vairošanai. Memorandi bija kā garantija par valstī notiekošo attīstības procesu pareizu virzību.

Treškārt, noslēgtie memorandi stiprināja ES un NATO uzticamību Latvijas valstij. Balstoties uz šiem memorandiem, ES eksperti izvērtēja, vai valstī tiek veidota funkcionējoša tirgus ekonomika, vai Latvijas tautsaimniecība būs konkurētspējīga un spēs integrēties savienībā. NATO eksperti uzmanību vērta uz Latvijas centieniem sabalansēt budžetu un tajā pat laikā rast iespēju novirzīt līdzekļus aizsardzības vajadzībām.

Diemžēl, SVF padomi ne vienmēr varēja pasargāt no krīzēm un reformu aizkavēšanas. 1995.gada banku krīze liecina, ka Centrālās Bankas izvirzītās prasības banku darbībai un to uzraudzības metodes nebija pietiekoši stingras, jo akcionāru un banku vadītāju pretlikumīgās un ļaunprātīgā rīcība noveda pie vairāku banku bankrota un iedzīvotāju uzticības zaudēšanas bankām. Krīze arī parādīja, ka Latvijas banku sistēma attīstības tempu ziņā apsteidza vispārējo Latvijas ekonomisko attīstību. Bankas ātri uzkrāja ievērojamus finansu līdzekļus, bet tajā pašā laikā saskārās ar ievērojamām grūtībām to izlietošanā. Bet ar SVF noslēgtais memorands palīdzēja ierobežot negatīvās makroekonomiskās sekas un krīzes laikā noturēt stabilu nacionālās valūtas maiņas kursu. Latvijas valdības rīcība bija pamatota un atbilstoša situācijai, kā rezultātā Latvijas Banka nedevalvēja latu, atšķirībā no daudzām krīžu pārņemtām valstīm, piemēram, Argentīnas (2002), Turcijas (2000), Krievijas (1998), Čehijas (1997) un citām. Uzticība latam pieauga, un neviens vairs nerunāja par tā devalvāciju.

Sākot ar 90.-to gadu vidu, kad tika sasniegts zināms progress sarunās par Latvijas iestāšanos ES un ES sāka sniegt savus vērtējumus par Latvijas attīstību Progresā ziņojumu formā, uzdodot Latvijai “mājasdarbus”, SVF loma pakāpeniski mazinājās. SVF padomiem vairs nebija izšķirošā nozīme valsts attīstības sekmēšanā, turklāt Latvijas valdībai bija jāsabalansē ES un SVF prasības, it īpaši budžeta jomā. Turpmāk Latvijas sadarbība ar SVF pāraug jaunā kvalitātē. Tāpat kā citas attīstītās valstis un ES dalībvalstis Latvija ceturtā paragrāfa ietvaros piedalīsies ikgadējās konsultācijās, un SVF turpinās sagatavot un publicēt vērtējumus par Latvijas attīstību. Šiem vērtējumiem arī turpmāk būs liela nozīme, jo tie veicinās uzticamību valstij, nodrošinās ekonomiskās politikas prognozējamību un caurskatāmību.

2. ANO Starptautiskā Migrācijas organizācija (IOM)

Starptautiskās Migrācijas organizācijas (IOM) darbības mērķis ir sakārtotas migrācijas kustības plūsmu nodrošināšana visā pasaulē un pārceļotāju apmešanās un integrācijas atvieglošana uzņēmējvalstu ekonomiskajā un sociālajā struktūrā; valstu un starptautisko organizāciju, valstisko un nevalstisko organizāciju sadarbības veicināšana migrācijas jautājumu izpētei un konsultācijām ne tikai par migrācijas procesu, bet arī par pārceļotāju kā atsevišķu cilvēku specifisko situāciju un vajadzībām.

1998. gada aprīlī IOM atvēra biroju Rīgā, kura darbību koordinē Baltijas un ziemeļvalstu reģionālais IOM birojs Helsinkos.

3. ANO Attīstības programma (UNDP)

Apvienoto Nāciju Organizācijas Attīstības programma (UNDP) ir globāls ANO sadarbības tīkls, kas veicina pārmaiņas un pietuvina valstis svarīgu zināšanu, pieredzes un resursu avotiem, tādejādi ceļot cilvēku labklājības līmeni.

2000. gadā pasaules valstu un valdību vadītāji apņēmas līdz 2015. gadam sasniegt Tūkstošgades attīstības mērķus, kas vairotu iedzīvotāju labklājību visās valstīs. UNDP Latvijas birojs, kā arī citas ANO aģentūras un programmas atbalsta Latvijas valdību šo mērķu sasniegšanā.

Globālie Tūkstošgades attīstības mērķi:

- novērst galēju nabadzību un badu,
- nodrošināt vispārēju pamatizglītību,
- veicināt vīriešu un sieviešu vienlīdzību, kā arī sieviešu tiesību un iespēju paplašināšanos,
- samazināt bērnu mirstību,
- uzlabot mātes un bērna veselību,
- ierobežot HIV/AIDS, tuberkulozi un citas slimības,
- nodrošināt vides ilgtspēju,
- izvērst sadarbību attīstības jomā ar partneriem visā pasaulē.

UNDP misija ir palīdzēt valstīm attīstības periodā, lai veiksmīgāk īstenotu ilgtspējīgu tautas attīstību. UNDP biroji darbojas 166 valstīs, tāpēc tiem ir lieliskas iespējas piesaistīt un efektīvi izmantot starptautisko ekspertīzi un palīdzību.

UNDP biroji darbojas arī daudzās valstīs Austrumeiropā un Neatkarīgo Valstu Sadraudzībā. UNDP Reģionālais atbalsta centrs Bratislavā koordinē reģionālās programmas un projektus, kā arī ievieš attīstības programmas tajās valstīs, kurās nav UNDP biroja.

Ikvienā valstī, kurā pārstāvēta ANO Attīstības programma (UNDP), tā nodrošina saikni ar pasaules sabiedrību, atbalsta starptautisku saistību realizēšanu un virzību uz ilgtspējīgu tautas attīstību. UNDP darba pamatā ir valdības noteiktās prioritātes, kā arī pilsoniskās sabiedrības vajadzības. Lai pildītu šīs saistības, UNDP izmanto globālos sadarbības tīklus un daudzu partneru intelektuālu un finansiālu atbalstu.

Kopš Latvija atguvusi neatkarību un iestājusies Apvienoto Nāciju Organizācijā, tai ir izveidojusies cieša sadarbība ar daudzām ANO sistēmas aģentūrām. Ar UNDP Latvija uzsāka sadarbību 1993. gadā, kad tika parakstīta attiecīga vienošanās. UNDP ir pilnvarota koordinēt ANO aģentūru un programmu darbību Latvijā, kā arī pārstāvēt tās aģentūras, kurām Latvijā nav sava biroja.

UNDP darbība Latvijā veicina sabiedrības integrāciju un labu valsts pārvaldi, atbalsta vides aizsardzību, HIV/AIDS izplatības ierobežošanu, tādējādi tiecoties novērst nabadzību un veicināt ilgtspējīgu tautas attīstību. Šis darbs noris saskaņā ar UNDP un Latvijas valdības vienošanos par sadarbību (2001.-2004.), kas izstrādāta, balstoties uz valsts vērtējumu Priekšplānā - cilvēku vajadzības un gadskārtējiem UNDP ziņojumiem Latvijā. Pārskats par tautas attīstību.

UNDP un Latvijas sadarbības pamatmērķi:

- Sekmēt virzību uz integrētu sabiedrību. UNDP atbalsta Latvijas valdību sabiedrības integrācijas politikas izstrādē, īstenošanā un pārraudzībā, lai integrētu sabiedrībā sociāli atstumtos, veicinātu cilvēktiesību ievērošanu un mazinātu vispārējo neticību un neuzticēšanos. UNDP veicina pilsonības iegūšanu un latviešu valodas apguvi. Te uzmanības centrā ir Latviešu valodas apguves valsts programma, kas izstrādāta, lai celtu latviešu valodas prasmes līmeni tiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri neprot valsts valodu. Sabiedrības integrācija ir uzmanības fokusā arī atbalstot Latvijas valdību, lai nodrošinātu pilsoniskās sabiedrības iesaistīšanos likumdošanas procesā, kā arī veicinātu dzimumu līdztiesību un jaunatnes situācijas uzlabošanu, īpašu uzmanību pievēršot HIV/AIDS ierobežošanai, narkotiku lietošanas mazināšanai un reproduktīvajai veselībai.
- Veicināt labu valsts pārvaldi. Šajā jomā sadarbība attiecas galvenokārt uz pētniecību, rīcībpolitikas analīzi un izpratnes veicināšanu. Ziņojumi Latvijā. Pārskats par tautas

attīstību analizē valsts rīcībpolitiku un ataino ilgspējīgas tautas attīstības tendences Latvijā. UNDP palīdz Latvijas valdībai nodrošināt tiesu varas neatkarību, lielāku uzmanību veltīt tiesnešu profesionālajai izaugsmei, uzlabot tiesu pieejamību un radīt juridiskas palīdzības sistēmu. UNDP sekmē valsts un pašvaldību institūciju attieksmes maiņu pret jauniešiem, kas nonākuši konfliktā ar likumu. Laba valsts pārvalde attiecas arī uz vidi. UNDP palīdz noskaidrot vides pārvaldības vajadzības saistībā ar starptautisko konvenciju ieviešanu, valdības stratēģisko plānu izstrādi, kā arī veicina pieredzes apmaiņu reģionos (piemēram, biosfēras rezervāta apsaimniekošana un pašvaldības siltumapgādes sistēmas darbība).

4. Pasaules Banka

Pasaules Banka (PB), kas ir viena no lielākajām starptautiskajām finansu institūcijām, strādā ciešā tandēmā ar SVF, un tās darbība ir aktīva visā pasaules mērogā. Pasaules Banka nav banka vispārpieņemtajā nozīmē. Tā ir viena no ANO specializētajām aģentūrām, kura apvieno 184 dalībvalstis. Šīs valstis kopā atbild par šīs institūcijas finansējumu un tās resursu izlietošanu. Līdz ar pārējām ANO aģentūrām, Pasaules Banka ir pievērsta Tūkstošgades attīstības mērķu sasniegšanai, kurus ANO dalībvalstis izvirzīja 2000.g., un uz nabadzības samazināšanu.

“Pasaules Banka” ir nosaukums, ar ko mēdz apzīmēt Starptautisko Rekonstrukcijas un attīstības banku un Starptautisko Attīstības aģentūru (IDA). Kopā šīs organizācijas nodrošina zemu procentu aizdevumus, bezprocentu kredītus un grantus jaunattīstības valstīm. Pasaules Bankai ir pārstāvniecības 109 pasaules valstīs.

2004.g. Pasaules Banka nodrošināja 245 projektu finansējumu 20,1 mlrd. ASV dolāru apjomā jaunattīstības valstīs, vēršot savus līdzekļus un tehnisko ekspertīzi uz nabadzības samazināšanu šajās valstīs.

Pasaules Bankas grupas mērķis ir cīnīties pret nabadzību un uzlabot cilvēku dzīves līmeni jaunattīstības valstīs. Tieši attīstības Banka nodrošina aizdevumus, padomes politikas īstenošanā, tehnisko palīdzību un pieredzes apmaiņas pakalpojumus zema un vidēja ienākuma valstīm nabadzības samazināšanas nolūkā. Banka veicina jaunu darbavietu izveidošanu, kā arī dod iespēju trūcīgajiem iedzīvotājiem izmantot piedāvātās iespējas.

Pasaules Bankas misija Latvijā ir palīdzēt valstij gūt iespējamus labumus no dalības ES, veicināt ekonomisko izaugsmi, radīt darba vietas, stiprināt valstiskās organizācijas un uzlabot iedzīvotāju dzīves kvalitāti, it īpaši trūcīgo iedzīvotāju dzīves līmeni. Pasaules Banka palīdz finansēt projektus, kā arī analizē valsts priekšrocības un dod ieteikumus to izmantošanai, kas ir ļoti noderīgi, jo PB ir uzkrājusi ilggadēju pieredzi dažādu problēmu risināšanā dažādās pasaules valstīs. PB ir palīdzējusi Latvijai arī radīt nepieciešamos apstākļus privāto investīciju piesaistei.

Tāpat kā SVF, arī PB savu atbalstu Latvijai ir sniegusi jau pārejas perioda sākumposmā. Kopš 1991.gada PB ir finansējusi 18 programmas 413 miljonu ASV dolāru vērtībā, no kuriem 28,6 miljoni ir bijuši neatmaksājamā palīdzība. Tika finansēti nozīmīgi projekti un izsniegti vairāki aizdevumi izglītības, veselības aprūpes, lauksaimniecības sektoru attīstībai, uzņēmumu restrukturizācijai, infrastruktūras un pašvaldību sniegto pakalpojumu sakārtošanai, nodokļu sistēmas stiprināšanai, un citu strukturālo pārkārtojumu veikšanai, atbalstot arī Latvijas iestāšanos ES. Kā var secināt no PB atbalstāmo projektu saraksta, tad lielākā daļa vistiešākā veidā ietekmē cilvēka drošības palielināšanu. Pēdējais PB apstiprinātais Programmatiskais strukturālo pārkārtojumu aizdevums Latvijai ir vērsts uz valsts pārvaldes stiprināšanu, no kura iegūs ne tikai valsts, bet arī iedzīvotāji.

Īpašu akcentu PB liek uz korupcijas mazināšanu un nabadzības novēršanu, jo nabadzība un sociālā nevienlīdzība būtiski ietekmē cilvēka drošumu un drošības spēju. Viens no pamatnosacījumiem cilvēku nabadzības problēmu sekmīgai risināšanai ir valsts ekonomiskās lejupslīdes pārvarēšana un stabilas ekonomiskās izaugsmes nodrošināšana. PB, lai veicinātu nabadzības novēršanu, pievērsās sociālās aizsardzības un pensiju sistēmas restrukturizācijai un palīdzēja veidot sociālās palīdzības pasākumus, lai aizsargātu riska grupas, kuras cieš no ekonomisko reformu radītajiem blakus efektiem.

Pensiju sistēmas sakārtošanas projekts ir viens no nozīmīgākajiem PB īstenotajiem projektiem Latvijā, kas sekmē cilvēku drošības sajūtu saņemot zināmus ienākumus vecumdienās. Iedzīvotāju novecošanās un nabadzības rašanās pārejas periodā uzlika lielu slogu valsts budžetam un padarīja par nepieciešamu valdībai ātrāk reformēt pensiju un sociālās apdrošināšanas sistēmu. Līdz tam pastāvošā pensiju sistēma neatbilda jaunajiem tirgus ekonomikas principiem, pensijas apmērs bija atkarīgs tikai no darba stāža un nevis no veikto iemaksu apjoma. Šāda sistēma vairs nespēja funkcionēt. Jaunā pensiju sistēma ir veidota kā apdrošināšanas sistēma, ievērojot principu – jo lielākas būs sociālās apdrošināšanas iemaksas, jo lielāka būs arī pensija. Ar PB gādību Latvijā tika ieviesta 3 līmeņu pensiju sistēma, saglabājot arī paaudžu un dzimumu solidaritātes principu. Paralēli tika veidota fondētā pensiju sistēma un privātie pensiju fondi (2.un 3.līmenis), kas sniedz iespēju uzkrāt potenciāli lielāku pensiju. Šāda pensiju sistēma palielinās uzkrājumus, kuri, savukārt, palielinās investīcijas tautsaimniecībā, tādējādi nodrošinot cilvēku ekonomisko drošību, t.i., jaunu darba vietu rašanos, darba algu un līdz ar to, arī pensiju pieaugumu. Lai arī pensijas vecuma cilvēki nav apmierināti ar izmaksāto pensijas apjomu, tomēr ir panākta sociālā stabilitāte, kas ļauj cilvēkiem prognozēt dzīvi nākotnē. Lai arī nelielās, bet ikmēneša garantētās pensijas, padara cilvēku dzīvi prognozējamu un līdz ar to vairo viņu drošumu un drošību.

Tomēr šādi pasākumi nav pietiekoši un nevar samazināt nabadzību. Jaunu darba vietu un ekonomisko iespēju radīšana ir viens no svarīgākajiem elementiem nabadzības samazināšanā un izskaušanā ilgtermiņā. Šajā aspektā nevar nepieminēt arī Lauku attīstības projektu. Ņemot vērā to, ka laukos, kur dzīvo 31% no valsts iedzīvotājiem, ir augsts bezdarba līmenis, vērojama ienākumu un labklājības līmeņa samazināšanās, iedzīvotāju novecošanās, ekonomiski aktīvo iedzīvotāju migrācija uz pilsētām, būtiski ir atbalstīt laukos dzīvojošo cilvēku aktivitātes un nodrošināt ilgtermiņa aizdevumu pieejamību. Nolūkā veicināt nelielu pakalpojumu un ražošanas uzņēmumu veidošanos laukos, kā arī netradicionālās lauksaimniecības attīstību laukos, PB īstenotā projekta ietvaros izsniegts vairāk nekā 1400 ilgtermiņa kredītu mazajiem lauku uzņēmējiem. Šāda projekta īstenošana ir viens no soļiem laukos dzīvojošo cilvēku ekonomiskās aktivitātes stimulēšanā un nabadzības novēršanā un vienlaicīgi kalpo kā līdzeklis cilvēka drošības veidošanai.

PB ir nopietni iesaistījusies arī cīņā ar korupciju, kas ir šķērslis attīstībai, destabilizē ekonomiku, mazina uzticību valdībai, negatīvi ietekmē arī investīciju vidi. Tāpēc PB ir veicinājusi Latvijas sabiedrībā dialogu par korupciju. 1996.gadā Latvija kļuva par pirmo valsti, kurā PB ir veikusi korupcijas novēršanas programmu izstrādi. Ar PB atbalstu tika izveidota Korupcijas novēršanas padome, sagatavota korupcijas novēršanas stratēģija. Banka sniedza atbalstu dažādu aptauju veikšanā un rezultātu analīzē par korupcijas jautājumiem. 1997.gadā PB veica korupcijas risku analīzi muitas un nodokļu administrēšanā, kā rezultātā ar PB atbalstu tika īstenots Valsts ieņēmumu dienesta modernizācijas projekts. PB sekmīgi palīdz risināt “valsts nozagšanas” problēmu.

PB palīdzība ir vērsta arī uz sociālās, veselības aprūpes, izglītības sistēmas sakārtošanu un vides aizsardzību, kas ir ļoti nozīmīgi sektori cilvēku drošības sajūtas veidošanā un garantēšanā. PB atbalsta apmācības, profesionālo spēju uzlabošanu, kas ir būtiski nepieciešamas Latvijai, lai veiktu reformu procesus un veicinātu ekonomisko izaugsmi.

Visas minētās aktivitātes, kuras īsteno PB, ir ļoti atšķirīgas, tāpēc tās pasvīturo PB profesionalitāti un tās īpašo lomu pārejas perioda strukturālo reformu īstenošanā. Nenoliedzami PB atbalstam ir bijusi liela nozīme mūsu valsts attīstības veicināšanā, taču, ņemot vērā Latvijas integrāciju ES, strukturālo fondu izmantošanas iespējas, turpmākā sadarbība ar PB mainīsies, pāraugs jaunā kvalitātē, bet noteikti neizzudīs.

5. Pasaules Veselības organizācija (WHO)

PVO Eiropas reģionālais birojs palīdz dalībvalstīm pārejas periodā uzlabot iedzīvotāju veselību, lai mazinātu atšķirības veselības ziņā starp Rietumeiropas un Austrumeiropas iedzīvotājiem. Latvija kā patstāvīga dalībvalsts PVO sastāvā iekļauta 1991.gadā.

Pasaules Veselības organizācijas (PVO) darbības mērķis ir sniegt Latvijai palīdzību pārejas periodā, veicinot tādas sabiedrības veselības politikas izstrādāšanu un īstenošanu, kas vērsta uz iedzīvotāju veselības uzlabošanu.

Latvijas un PVO sadarbība ir balstīta uz Eiropas reģiona prioritātēm sabiedrības veselības jomā, kas tiek izvirzītas dalībvalstu veselības ministru forumos. Pašreiz galvenās sadarbības prioritātes ir:

- sabiedrības veselības politikas attīstība;
- veselības aprūpes reformas;
- infekcijas slimību kontrole;
- hroniskās slimības, profilakse un veselības veicināšana;
- vides veselība;
- mātes un bērna veselības aprūpe.

Kopš 1991.gada Latvija ir PVO dalībvalsts.

PVO galvenie darbības virzieni Latvijā ir sekojoši:

- Eiropas veselību veicinošo skolu tīkls;
- Vides veselības rīcības plāns;
- veselības veicināšanas darbs pašvaldībās un slimnīcās;
- Eiropas valstu Sabiedrības veselības informācijas tīkls;
- Bērnam draudzīgas slimnīcas;
- hronisko slimību profilakse;
- Eiropas veselības aprūpes reformu tīkls;
- prettabakas, antialkohola politika;
- reproduktīvā veselība;
- māsu un vecmāšu izglītība;
- infekcijas slimību uzraudzība;
- garīgā veselība;
- pārtikas politikas veidošana.

PVO strādā kopīgi ar valstu valdībām, un Latvijā PVO galvenais sadarbības partneris ir Veselības ministrija. Pārstāvnieceība arī kalpo kā tieša saite starp PVO Eiropas reģionālo biroju un Latviju.

6. ANO Bērnu fonda Latvijas Republikas Nacionālā komiteja (UNICEF LNK)

UNICEF ir Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Bērnu fonds. Īpašā UNICEF atbildība ir bērnu aizsardzība un viņu attīstības veicināšana visā pasaulē, nodrošinot, ka bērniem ir iespējams izmantot visas savas iespējas.

UNICEF darbības principi ir sekojoši:

- aizsargāt bērnu dzīvības;
- sekmēt bērnu attīstību;
- atbalstīt mieru un sapratni attīstības jautājumos, kas skar bērnus;
- izmantot ANO Konvenciju par bērna tiesībām kā atsauksmi jebkurai darbībai, kā arī atbalstīt tās nodrošināšanu.

Papildus savam galvenajam uzdevumam – bērnu izdzīvošanas nodrošināšanai un viņu labklājības veicināšanai – UNICEF veicina mieru un rūpējas par bērnu attīstības jautājumu risināšanu gan attīstības, gan industrializētajās valstīs.

UNICEF Nacionālās komitejas ir darbojušās daudzās valstīs kopš 1990.gada. Tās atbalsta valstu centienus iedrošināt bērnus un jauniešus interesēties par mieru, taisnīgumu, bērnu tiesībām, savstarpējo cieņu, attīstību un apkārtējo vidi un piedalīties pasākumos, kas veicina vietējas pārmaiņas.

UNICEF galvenais birojs atrodas Ņujorkā, organizācija darbojas lielā, decentralizētā struktūrā 137 attīstības valstīs, un Fondam ir 35 Nacionālās komitejas, tātad kopumā tas savā darbībā aptver 172 valstīs.

ANO Ģenerālās asamblejas Speciālās sesijas bērniem, kas notika 2002.gada maijā Ņujorkā, ietvaros tika atklāta nepieciešamība radīt Nacionālos rīcības plānus (NRP), lai uzlabotu bērnu stāvokli visā pasaulē. Latvija pievienojās šai ANO iniciatīvai un sāka darbu pie NRP “Bērniem piemērota Latvija”. Nacionālā plāna izstrādī aizsāka Valsts Bērna tiesību aizsardzības centrs, kas pie tā izstrādes pieaicināja valdību, NVO pārstāvjus un pašus bērnus. Patlaban NRP vadlīnijas ir apstiprinātas LR Ministru kabinetā.

Galvenie NRP “Bērniem piemērota Latvija” mērķi ir sekojoši:

- veselīga dzīves veida veicināšana;
- cīņa ar HIV/AIDS;
- kvalitatīvas izglītības nodrošināšana;
- aizsardzība no ekspluatācijas, vardarbības un diskriminācijas.

7. ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas Latvijas Republikas Nacionālā komisija (UNESCO LNK)

1992.gadā Latvijā tika izveidota UNESCO Latvijas Nacionālā komisija, kuras sastāvā darbojas valsts un nevalstisko organizāciju deleģēti pārstāvji, kas ir ieinteresēti sadarboties ar UNESCO izglītības, zinātnes, kultūras un komunikāciju jautājumos.

1994.gada 24.novembrī LR Saeima pieņēma likumu “Par UNESCO Latvijas Republikas Nacionālās komisijas Satversmes apstiprināšanu”, saskaņā ar kuru UNESCO LNK ir neatkarīga Latvijas Republikas bezpeļņas institūcija ar valdības konsultatīvās iestādes funkcijām, kuras darbību finansē valsts un regulē LR likumi un starptautiskās konvencijas.

Nacionālās komisijas augstākā institūcija ir Asambleja, kas sanāk kopā vismaz divas reizes gadā. Latvijas valsts intereses UNESCO galvenajā mītnē Parīzē pārstāv Latvijas pastāvīgā pārstāvniecība UNESCO, kuru vada LR vēstnieks. Komisijas ikdienas darbu organizē UNESCO LNK Sekretariāts.

Sekojoš reformu gaitai UNESCO organizācijā kopumā, 2000.gadā tika izstrādāts un UNESCO LNK Asamblejā apstiprināts projekts "UNESCO 21.gadsimtā un Latvija". Tā uzdevumi ir pilnveidot UNESCO LNK organizatorisko struktūru, normatīvo un stratēģisko dokumentu bāzi, uzlabot UNESCO LNK finansēšanas un projektu administrēšanas mehānismu, izstrādāt sabiedrisko attiecību koncepciju un attīstīt UNESCO LNK sadarbības stratēģiju.

Atbilstoši Latvijas ģeopolitiskajam stāvoklim, UNESCO Latvijas Nacionālā komisija ir iesaistīta Eiropas reģiona, Centrāleiropas un Austrumeiropas reģiona, Baltijas jūras valstu un trīs Baltijas valstu reģiona sadarbības tīklos. Konkrētu programmu un projektu ietvaros UNESCO LNK cieši sadarbojas ar Baltijas jūras valstīm. Tomēr jāatzīst, ka UNESCO LNK sadarbības platforma ar citu valstu komisijām nav pamatos izstrādāta. Vāja ir komisijas līdzdalība starpreģionālos projektos un pasākumos. Ierobežotas ir arī LNK iespējas piedalīties pasaules mēroga pasākumos.

Pamatojoties uz UNESCO Nacionālo komisiju hartu un UNESCO LNK Satversmi, Latvijas Nacionālās komisijas darbības mērķi ir sekojoši:

- dot ieguldījumu Latvijas sabiedrības un visas cilvēces attīstībā, sekmējot pasaules valstu intelektuālo sadarbību izglītībā, zinātnē un kultūrā;
- popularizēt Latvijas izglītības, zinātnes un kultūras sasniegumus, pozitīvo pieredzi un tradīcijas, tādējādi veidojot pozitīvu Latvijas tēlu pasaulē.

Ņemot vērā UNESCO ilgtermiņa stratēģiju, UNESCO Latvijas Nacionālā komisija laika periodam no 2002. līdz 2007.gadam apstiprina Latvijas līdzdalību šādās programmās:

- Izglītības programma;
- Zinātnes programma;
- Kultūras programma,

kā arī starpnozaru programmas:

- UNESCO Asociēto skolu projekts;
- UNESCO LNK Jaunatnes programma.

Kopumā var secināt, ka, ja valsts apkalpo cilvēka drošību, tad reģionālās un starptautiskās organizācijas apkalpo gan valsti, gan cilvēku. To mijiedarbība rada plašāku drošības vairošanas līdzekļu tīklu cilvēka drošuma stiprināšanai (1.9. tabula).

Starptautisko un reģionālo organizāciju iespējas mazināt vai novērst draudus [autore]

Draudi	ES	NATO	ANO	SVF	PB
1. Narkotisko vielu izplatība	×	×	•		
2. Organizētā noziedzība valsts mērogā	•	•	•		
3. HIV/AIDS izplatība Latvija	×	×			
4. Kaitīgo atkritumu izgāztuves Latvijā	•	×			
5. Mežu izciršana Latvijā	•	×			
6. Dabas piesārņošana Latvijā	•	×	•		
7. Ģenētiski modificēta pārtika	•	×			
8. Saindēšanās ar nekvalitatīvu pārtiku	•	×			
9. Ekoloģiska katastrofa Latvija	•	×	×	•	•
10. Ārvalstu ražotāji izspiedīs Latvijas ražotājus no Latvijas tirgus		•		•	•
11. Cilvēku aizplūšana no laukiem	•	×		•	•
12. Globāla sasilšana	•	•			
13. Latvijas ražotāji zaudēs tirgu citās valstīs	•	×		•	•
14. Kodoldraudi	×	•	×		
15. Savas valodas un kultūras pastāvēšanas apdraudētība	×	×			
16. Demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās	•	•		•	•
17. Bēgļu ieplūšana Latvijā	•	×	•		
18. Starptautiskā terorisma izpausme Latvijā	×	×	×		
19. Demokrātijas un vārda brīvības ierobežošana	×	×	×	×	×
20. Iekšējie nemieri Latvijas teritorijā	•	•	•		
21. Militārais konflikts Latvijas teritorijā	•	×	×		
22. Etniskie konflikti Latvijā	•	•	•		
23. Latvijas okupācija	×	×	×		

× - tieši novērš attiecīgo draudu

• - pastarpināti palīdz novērst attiecīgo draudu

Cilvēka attiecību veidošana ar reģionālajām un starptautiskajām organizācijām ir atkarīga no vairākiem faktoriem.

Pirmkārt, no cilvēka psiholoģiskām īpatnībām, viņa sociālā stāvokļa, spējas izmantot sociālos tīklus un valsts radītos mehānismus, spējas izvērtēt apkārtējos draudus un atrast to mazināšanas vai pat novēršanas līdzekļus visā plašajā spektrā no paša uzņēmības līdz pat starptautiskajām organizācijām.

Otrkārt, no nosacījumiem, kurus rada valsts ar savu attieksmi pret indivīdu un starptautiskajām organizācijām. Ja valsts attieksmē pret starptautiskajām organizācijām dominē tikai klātbūtnes, bet nevis maksimāli visu tās piedāvāto iespēju izmantošanas motīvs, tad var rasties valstisko, sabiedrisko struktūru un indivīdu atsvešināšanās no apkārtējās starptautiskās vides. Cilvēka un sociālo grupu attiecību veidošana ar reģionālajām un globālajām institūcijām, valstij jādarbojas kā pakalpojumu sniedzējam, palīdzot orientēties pasaules politisko struktūru piedāvāto pakalpojumu klāsta.

Treškārt, no reģionālās un starptautiskās organizācijas rīcībā esošiem elementiem – mērķu skaidrības, mērķu sasniegšanas līdzekļu esamības, organizatoriskās spējas līdzekļus izmantot rezultātu sasniegšanai, finansējuma darbības programmas īstenošanai. Jo precīzāk formulēta globālās un reģionālās organizācijas būtība, jo cilvēkam un sabiedrībai ir skaidrāks priekšstats, kā tajā iekļauties un kā rīkoties. Ārējās un drošības politikas veidotājiem jāvairo pārlicību, ka ikvienam cilvēkam ir pieejamas starptautiskās un reģionālās organizācijas un ja indivīdam rodas grūtības veidot attiecības ar tām, tad valstiskās struktūras ir gatavas viņam kalpot.

Autore uzskata, ka Latvijas iedzīvotāji pagaidām vēl nav pilnībā apzinājušies tās iespējas, kuras piedāvā starptautiskās organizācijas indivīda drošības un drošuma garantēšanai. Zemo starptautisko organizāciju novērtējumu draudu novēršanā var skaidrot arī ar to, ka Latvijas iedzīvotājiem pirmajās vietās ierindoti tādi apdraudējuma veidi, kas izriet no nesakārtotas iekšpolitikas, nevis globāla vai reģionāla rakstura riski.

2. Valsts drošības līmeņa analīze ar indikatoriem

2.1. Indikatoru analīzes instrumentu metodoloģiskā bāze

Ekonomiskās drošības nodrošināšanas mehānismā galvenā loma ir novērtēšanas pieeju izvēlei saimnieciskās darbības analīzei, kuras ļauj prognozēt ekonomikas attīstības iespējamās tendences. Veicot šādu analīzi, jāvadās no ekonomiskās politikas principiem, kuras svarīgi virzieni mūsdienu valstī ir uzņēmējdarbības mērogi, fiskālā politika, ārējā tirdzniecība u.t.t. Katrs no minētajiem virzieniem raksturojams ar dinamiskiem rādītājiem, kuri ilustrē saimnieciskās darbības rezultātus pēc pieņemtajiem pārvaldes lēmumiem, un ļauj ne tikai spriest par nacionālās ekonomikas stāvokli, bet gan arī salīdzināt valstu ekonomiskās perspektīvas.

Ekonomikas funkcionēšanas veiksmīguma kritērijs ir sociālekonomiskās attīstības pozitīvas dinamikas sasniegšana.

Katram saimniekošanas līmenim atbilst tam raksturīgie ekonomiskās izaugsmes nosacījumi. Mikrolīmenī tā ir efektīva resursu izlietošana un uzņēmējdarbības attīstība. Pirmo izprot kā darbinieku efektīvu nodarbinātību, izejvielu un materiālu racionālu izmantošanu, bezatkritumu tehnoloģiju izmantošanu, krājumu samazināšanos, ražošanas jaudu racionālu izmantošanu un ekoloģisko prasību ievērošanu. Savukārt uzņēmējdarbības attīstība ietver sevī vietējās uzņēmējdarbības paplašināšanai, tai skaitā jaunu uzņēmumu dibināšanu un jaunu darba vietu radīšanu un venčuru kapitāla piesaistīšanu. Makrolīmenī ekonomiskās izaugsmes nosacījums ir ekonomiskās vides optimizācija, kura nodrošina nepieciešamo stimulu radīšanu investoru piesaistīšanai, nodokļu bāzes optimizāciju un bezdarba samazināšanu.

Ekonomikas stāvokļa un attīstības analīzes instrumentu formēšanas un izmantošanas teorētiski metodoloģiskā bāze ir paplašinātas atražošanas objektīvas likumsakarības. Paplašinātas atražošanas process iziet ražošanas, apmaiņas un patērēšanas stadijas, kuras tiek īstenotas ar atražošanas elementu un faktoru noteiktām kvantitatīvām attiecībām un sakariem, ņemot vērā ārējos ekonomiskos sakarus. Šīs kvantitatīvās attiecības raksturo ekonomiskās attiecības proporcijas. Līdz ar to, šīs attiecības nosaka arī valsts ekonomiskās drošības līmeni un tās spējas funkcionēt paplašinātas atražošanas režīmā un nodrošināt iedzīvotājiem pienācīgo dzīves līmeni ar minimālo pieļaujamo atkarību no ārējās pasaules. Citiem vārdiem, atražošanas elementu un faktoru kvantitatīvajām attiecībām jānodrošina nacionālo interešu realizācija ekonomikas jomā. Ekonomiskās drošības līmeņa novērtēšanas nolūkos tās jāizmanto kā kopums, kas ir ērts salīdzināšanai pēc laika un pēc darbības sfērām.

Sociālekonomiskās attīstības rezultātu (R) var izteikt kā funkciju, kura ir atkarīga no pozitīvo rezultātu sasniegšanas faktoru rezultātiem:

$$R = f(P, O, V, D, S), \quad (1)$$

- kur *P* – politiskais faktors, kas nosaka optimālās ekonomiskās formācijas izvēli valstij, pamatojoties uz konverģences un diverģences scenāriju;
- O* – organizatoriskais faktors, kas nosaka viengabalainas valsts ekonomiskās sistēmas formēšanu, tās struktūru un funkcionēšanas līmeņus, pamatojoties uz tīkla organizācijas un ekonomikas strukturizācijas teoriju;
- V* – vadīšanas faktors, kas nosaka sociālekonomisko procesu optimālo vadīšanu, pamatojoties uz sociālekonomiskās attīstības prognozēšanas teoriju;
- D* – darba faktors, kas nosaka ekonomiskās attīstības sociāli darba orientāciju uz ekonomiskās izaugsmes darba teorijas bāzes;
- S* – sistēmas instrumentu faktors, kas nosaka visu sociāli orientētas ekonomiskās sistēmas locekļu kvalitatīvu funkcionēšanu uz sociāli darba sistēmu teorijas bāzes [83, 15].

Sabiedrības sociālajā dzīvē ekonomikā pastiprinās cilvēka darbības inovatīvs raksturs, pieņemamo lēmumu alternativitāte un faktoru savstarpēja atkarība, kuri no sākuma liekas neatkarīgi viens no otra. Pieaug kļūdu risks un to cena. Lai tos samazinātu, nepieciešams par speciālu analīzes objektu padarīt attiecību sistēmu starp ekonomiskās drošības indikatoriem. Tas ir svarīgs gan makrolīmenī, gan mikrolīmenī, gan attīstītas tirgus ekonomikas, gan pārejas ekonomikas apstākļos.

Attīstītā tirgus ekonomikā pastāv, piemēram, maksimāli iespējamās budžeta deficīta robežas, aizsardzības izdevumu robežas, bezdarba robežas, izdevumu robežas apkārtējās vides aizsardzībai, sabiedrības mantiska noslāņojuma robežas u.t.t.

Pārejas ekonomikai, kas pakļauta liela mēroga transformācijai tirgus ekonomikas instrumentu un institūciju vājas attīstības un naudas un kredīta regulēšanas zema jūtīguma apstākļos, pēc V.Ļeontjeva vārdiem, nav stūres, tāpēc ir nepieciešami indikatori – attīstības orientieri, kuri signalizē tirgus dalībniekiem par iespējamām nelabvēlīgām sfērām un nacionālā līmeņa globālu samazināšanos [90, 73].

1992.gadā ANO dalībvalstu starptautiskajā konferencē Riodežaneiro tika rekomendēta stabilas attīstības koncepcija kā pasaules sabiedrības attīstības pamats, kas nosaka visas dabas attīstības principu, kā to izprot mūsdienu zinātne.

Saskaņā ar stabilas attīstības principiem, kuri tika izstrādāti ANO konferencē apkārtējās vides un attīstības jautājumos, kā arī turpmākos starptautiskajos forumos, jāparedz pasākumu kompleksa realizācija, kuri ir vērsti uz cilvēka dzīvības un veselības saglabāšanu, demogrāfisko problēmu risināšanu, cīņu pret noziedzību, nabadzības novēršanu, patēriņa struktūras izmaiņām un iedzīvotāju ienākumu diferenciacijas samazināšanu.

Pārejas procesa valsts pārvaldīšana uz stabilu attīstību paredz programmas un prognozes dokumentu izstrādi: ilgtermiņa un vidējā termiņa prognožu izstrādi, kuri ietver sevī tādu

komponentu kā apkārtējās vides un atsevišķu ekonomisko sistēmu prognozes; īstermiņa prognozes un programmas nozaru, reģionu un valsts līmenī.

Stabilas attīstības koncepcijas neatņemama sastāvdaļa ir indikatoru sistēma, kuru izstrādāja ANO Stabils attīstības komisija. Pamatojoties uz virkni nacionālo un starptautisko priekšlikumu indikatoru izstrādē un pielietošanā, 1995.gadā Stabils attīstības komisija pieņēma darba programmu stabilas attīstības indikatoru ieviešanai. Sākotnēji programma ietvēra 130 indikatorus.

Indikatori atšķiras pēc to dzinējspēka (*Driving Force*), proti, pēc faktoriem, pēc stāvokļa raksturojuma (*State*) un pēc reaģēšanas, tas ir, pēc attiecīgās struktūras attiecīgās reakcijas (*Response Framework*). Dzinējspēka indikatori ietver cilvēku darbību, procesus un modeļus, kuri ietekmē stabilu attīstību. Stāvokļa indikatori norāda uz stabilas attīstības stāvokli, bet reaģēšanas indikatori norāda uz politikas izvēles un citas reakcijas tiesībām stabilas attīstības stāvokļa izmaiņas nolūkā [92, 86].

Indikatori ir paredzēti to izmantošanai nacionālajā līmenī valsts lēmumu pieņemšanas procesā. Ne visi indikatori ir piemēroti jebkurai nacionālai ekonomikai katrā tās attīstības posmā. Valstij jāizvēlas indikatori saskaņā ar mērķiem un uzdevumiem. Lai atvieglotu šo indikatoru pielietošanu un pārbaudītu to piemērotību, katram indikatoram tika izstrādāti metodoloģiskie norādījumi, kuri satur nepieciešamo informāciju par katra indikatora jēdzienu, nozīmi, mērīšanu un datu avotiem.

Ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības ir kvantitatīvie parametri, kuri skaitliski atspoguļo saimnieciskās darbības proporciju robežvērtības no ekonomisko interešu pozīcijas, kuru neievērošana liek šķēršļus normālai ekonomiskās attīstības norisei, kas apdraud valsts ekonomisko drošību. Citiem vārdiem, ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības piedod valsts nacionālajām interesēm ekonomikas jomā kvantitatīvu noteiktību..

Lai noteiktu ekonomiskās drošības rādītāju loku un to robežvērtības konkrētai nacionālai ekonomikai, jāvadās no sekojošiem principiāliem nolikumiem:

- jāraksturo būtiskas, nevis mazāk nozīmīgas ekonomikas stāvokļa īpatnības, kā arī tajā izveidotas proporcijas un attiecības starp elementiem un atražošanas faktoriem;
- pietiekami pilni un vispusīgi jāatspoguļo nacionālās intereses ekonomikas sfērā;
- pietiekami pilni un vispusīgi jāatspoguļo nacionālo interešu apdraudējumu tendences ekonomikas jomā.

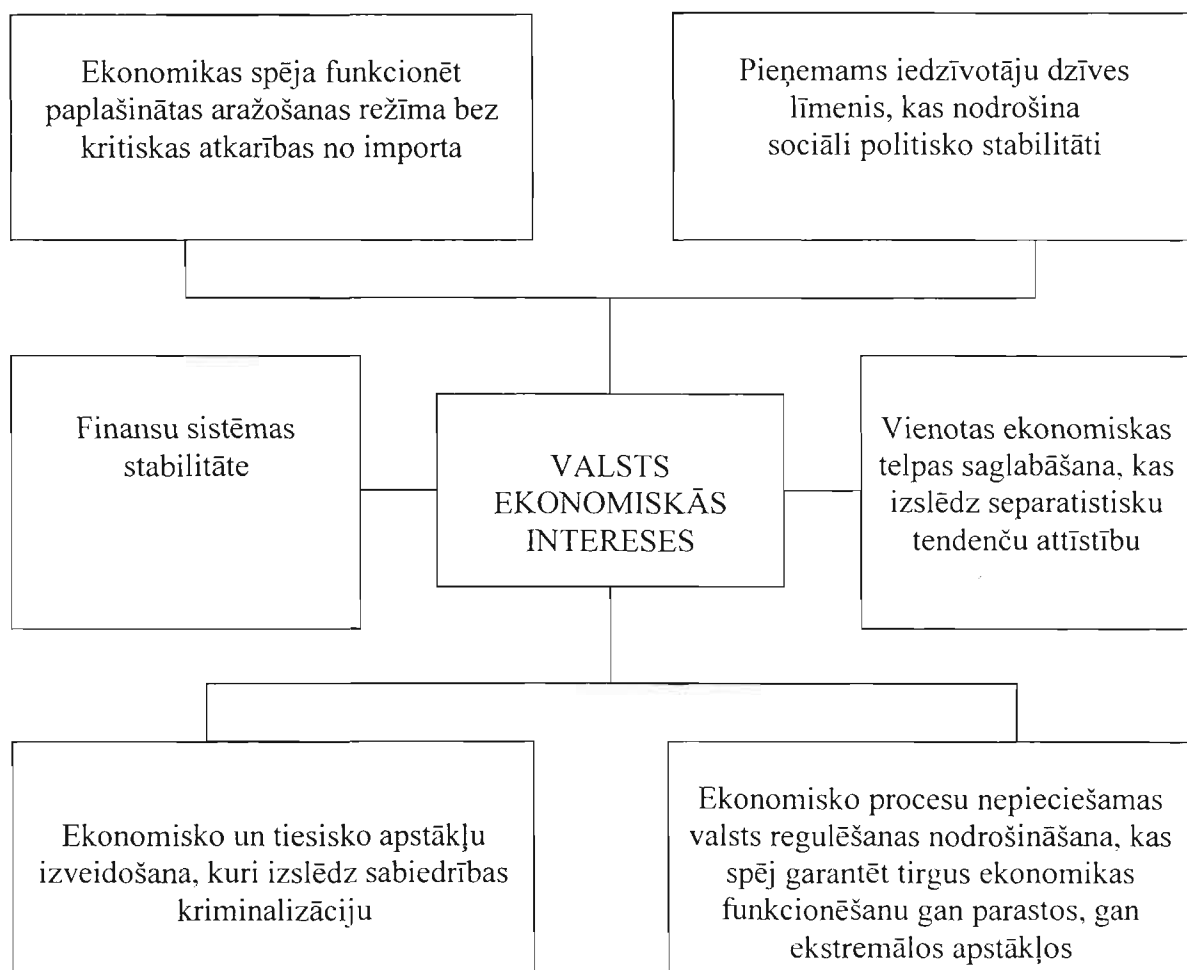
Līdz ar to ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtībām jāatbilst tādām praktiskām prasībām, kā iespēja izmantot šos indikatorus varas orgānos un ar pietiekamu noteiktības līmeni novērtēt valsts ekonomikas faktisko stāvokli no ekonomiskās drošības pozīcijas, kā arī ļaut veikt starptautiskos salīdzinājumus.

Robežvērtību loks var ietvert sevī lielu skaitu kvantitatīvo indikatoru, kuri būtiski atšķiras savā starpā pēc aprēķina satura un metodikas. Līdz ar to izpildvaras orgānu oficiāli noteiktajām un apstiprinātajām robežvērtībām jāatlasa diezgan ierobežots robežvērtību loks, kuras spēj pietiekami pilni atspoguļot ekonomikas stāvokli no ekonomiskās drošības pozīcijas [98, 177].

2000.gadā Zinātniskās padomes Ekonomiskās drošības sekcija Krievijas Federācijas Drošības padomes vadībā apstiprināja ekonomiskās drošības robežvērtību kvantitatīvos parametrus. Tika pieņemti 19 ekonomiskās drošības robežvērtību kvantitatīvie parametri.

Šo rādītāju salīdzinājumu ar pasaules vidējiem datiem vai ar datiem par atsevišķu valstu ekonomikas stāvokli izmanto, lai izvēlētos ekonomiskās politikas realizācijas ceļus valsts ekonomiskās drošības nodrošināšanas nolūkos.

Robežvērtības ir svarīgs sistēmanalīzes, prognozēšanas un sociālekonomiskās plānošanas instruments. Ar šī instrumenta palīdzību ekonomika tiek novērtēta no tās attīstības tendenču atbilstības viedokļa valsts nacionālajām interesēm (2.1.att.).

2.1.att. Valsts ekonomiskās intereses [autore]

Valsts nacionālo interešu formulēšanai tādā vispārīgā veidā ir principiāla nozīme, taču nepieciešami parametri, kuri kvantitatīvi novērtē ekonomikas stāvokli no nacionālo interešu

pozīcijas. Šīs robežvērtības grupējas saskaņā ar valsts nacionālajām interesēm pa nozarēm (ekonomiskā, finanšu, sociālā).

Stabilas attīstības indikatori var kalpot kā scenārija nosacījumu formēšanas pamats ekonomiskās attīstības prognozēšanai. Scenārija nosacījumus izprot kā indikatoru kopums, kuri raksturo faktorus, kuri ietekmē objektu attīstību; objektu stāvokļa novērtējumu; pasākumu novērtējumu, reaģējot uz objektu stāvokļa izmaiņām, katram prognozēšanas uzdevumam vai funkcijai. Analizējot un rezumējot valsts sociālekonomisko attīstību, ir lietderīgi novērtēt faktiski sasniegto ekonomiskās drošības līmeni. Sociālekonomiskās attīstības prognozēšana paredz iespējamā ekonomiskās drošības līmeņa aprēķinu turpmākajā periodā.

Ekonomiskās drošības līmeni novērtē, salīdzinot valsts sociālekonomiskās attīstības faktiska vai prognozes līmeņa parametrus ar indikatoru robežvērtībām; turklāt katrs rādītājs raksturo situāciju kādā noteiktā ekonomikas sfērā. Tāpēc ekonomiskās drošības līmeni novērtē gan katrā saimnieciskās darbības sfērā, gan arī nacionālajā ekonomikā kopumā.

Ja ekonomiskās drošības indikatoru faktiskās vērtības vai prognozes vērtības ietilpst robežvērtību ietvaros, tad nacionālā ekonomika atrodas ekonomiskās drošības zonā. Taču ja to vērtības pārsniedz ekonomiskās drošības indikatoru robežas, tad tas nozīmē, ka nacionālā ekonomika atrodas bīstama zonā. Turklāt šāda situācija ir lielā mērā tipiska ne tikai valstīs krīzes vai nestabilas ekonomikas apstākļos – tā rodas arī ekonomikas ziņā labvēlīgākajās valstīs. Šajā gadījumā nepieciešama pasākumu izstrāde ekonomikas izvešanai no bīstamās zonas negatīvo seku kompensācijai.

Gadījumā, ja visi ekonomiskās drošības indikatori ir ārpus robežvērtību ietvariem, tad var apgalvot, ka šīs valsts ekonomika kopumā atrodas bīstamā zonā. Taču tipiskāka ir situācija, kad daļa parametru ietilpst robežvērtību ietvaros, bet daļa – neietilpst. Šajā gadījumā ekonomiskās drošības līmeni kopuma nevar novērtēt vienkārši salīdzinot parametru skaitu, kuri ietilpst vai neietilpst robežvērtību ietvaros. Jāņem vērā katras robežvērtības nozīmīgumu ekonomikā un negatīvo seku mērogu, neievērojot robežvērtību [98, 181].

Rādītāju daudzums apgrūtina to ietekmes pakāpes noskaidrošanu uz saimnieciskās sistēmas stāvokli un viennozīmīga slēdziena formēšanu. Šīs problēmas risināšanas praktiskais paņēmieni ir „briesmu – drošības skalas” struktūra, pēc kuras var noteikt nacionālās ekonomikas vietu no ekonomiskās drošības pozīcijām dotajā laika brīdī. Līdz ar to izmanto sekojošus instrumentus:

- saimnieciskās sistēmas integrētos rādītājus, summējot, piemēram, kontroles rādītāju pozitīvās un negatīvās novirzes, izmantojot priekšrocību un ekspertu vērtējumu formulu;

- ekonomiskās drošības analizē pieņemto rādītāju izmaiņu savienotas histogrammas ar grupējumu maksimālo un minimālo vērtību robežās, kuras ir sasniegtas pasaules valstu nozīmīgā daļā vai valstīs ar visaktīvāko saimniecisko darbību [98, 180].

Ekspertu baļļu vērtējumu metodes būtība ir tā, ka katru parametru novērtē pēc piecu baļļu sistēmas atkarībā no tā nozīmīguma, kuru nosaka ekspertu ceļā; parametram tiek dota noteikta balle. Baļļu vērtējumus summē atsevišķi – pēc indikatoru grupas, kuri atrodas ārpus robežvērtībām, un pēc indikatoru grupas, kuri šīs robežas nepārsniedz. Kopējo secinājumu par ekonomiskās drošības līmeni izdara, pamatojoties uz šo grupu summēto baļļu vērtējumu.

Tomēr jāatzīmē, ka pat tādos gadījumos, kad indikatoru grupas baļļu summa, kuras ietilpst robežvērtību ietvaros, ievērojami pārsniedz ārpus robežvērtībām esošo indikatoru grupas baļļu summu, tas nenozīmē, ka valsts ekonomiskā drošība ir nodrošināta pilnībā. Runa ir tikai par lielāku vai mazāku ekonomiskās drošības līmeni.

Tādējādi ekonomiskās drošības līmeņa novērtējuma ticamība ir atkarīga no robežvērtību noteikšanas pareizības. Turklāt robežvērtību daudzums, kuras atšķiras pēc satura un rakstura, prasa praktiski tikpat lielu to aprēķināšanas metožu daudzumu, kuras nevar uzdot vienu reizi uz visiem laikiem. Atkarība no konkrētas ekonomiskās situācijas tās jāmaina apstākļu ietekmē tāpat kā pats robežvērtību loks un to aprēķināšanas metodes. Taču metodoloģiskās pieejas robežvērtību noteikšanai var būt diezgan stabilas un tām tādām jābūt.

Vispārīga gadījumā pielieto sekojošus metodoloģiskos aprēķinus [98, 183]:

- aprēķinu metodes, kad aprēķina pamatā tiek likti naturālie normatīvi (piemēram, uztura fizioloģiskās normas, patēriņa sociālās normas), kurus novērtē naudas izteiksmē;
- analogiju metode, kad robežvērtības nosaka, izmantojot tādas pašas metodes kā ārzemju vai mūsu zemes praksē, bet citos nolūkos;
- uzdodošā metode, kad robežvērtības noteic, pamatojoties uz ekonomisko politiku, kura tiek īstenota nosprausto mērķu sasniegšanas nolūkos;
- ekspertu metode, kad robežvērtības nosaka, pamatojoties uz ekspertu grupas viedokli.

Augšminētās metodes var tikt veiksmīgi savienotas, jo robežvērtību lielākā daļa ir savstarpēji saistītas un atkarīgas viena no otras.

Ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības jānoteic attiecība uz konkrētu periodu. Parasti ir lietderīgi noteikt ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības vidējā termiņa perioda beigās, kuram ir izstrādāta (vai tiek izstrādāta) sociālekonomiskās attīstības prognoze, līdz ar to atklājot nacionālo interešu reālos apdraudējumus ekonomikas jomā, kā arī izstrādājot pasākumus šo apdraudējumu novēršanai.

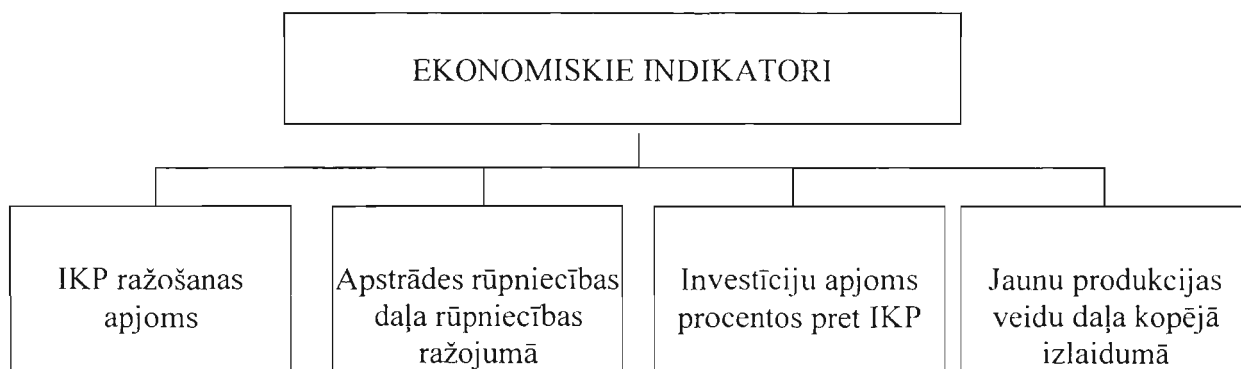
Ekonomiskās drošības indikatoru saraksta papildinājums ir speciālo pētījumu priekšmets. Taču pārāk plašs rādītāju loks padara prasības ekonomikas sabalansēšanai pārāk stingras vai pat

padara to nesasniedzamu. Nav mazsvarīgs arī tas, ka daudzu ekonomisko krīžu iemesli ir nevis negatīvo ārējo apstākļu avotos, bet gan esošajā pārvaldes sistēmā un pārvaldīšanas stilā. Lai nepieļautu krīzes, jāpaaugstina atbildības līmenis, tādējādi neizbēgamas ir normatīvās bāzes pārbūve un pāreja uz ekonomiskās drošības kompleksiem rādītājiem, bet galu galā – uz kvalitātes ziņā citu likumdošanas bāzi.

Izklāstītās metodiskās pieejas ekonomiskās drošības robežvērtību izmantošanai var aplūkot kā pamata pieejas, izstrādājot, pielietojot un pilnveidojot valsts sociālekonomiskās attīstības rezultātu analīzes instrumentus par noteiktu laika periodu, ko regulāri sagatavo LR Ekonomikas ministrija, ka arī sociālekonomiskās attīstības prognozēšanas procesā.

2.2. Ekonomisko indikatoru aprēķins

Valsts ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtību pirmo grupu sastāda ekonomiskie indikatori, kuri raksturo ekonomikas attīstības tendences no ražošanas efektivitātes viedokļa. atspoguļo ražošanas sfēras spējas funkcionēt ar minimālu atkarību no ārējās pasaules (2.2.att.).

2.2.att. Drošības ekonomisko rādītāju struktūra [autore]

Ražošanas efektivitātes samazināšanās izpaužas pirmkārt investīciju aktivitātes samazināšanās, ražošanas lejupslīdē un tās struktūras pasliktināšanās, sabiedriskā darbalaika zaudējumu palielinājumā. Atteikums no efektīvas ekonomikas attīstības izpaužas šauras izejvielas specializācijas tendencē, kas draud ar tehnisko progresu noteicošo un vitāli svarīgas preces ražojošo nozaru pilnīgu izzušanu.

Valsts neefektīva ekonomiskā politika pasliktina tās stāvokli pasaules sabiedrības sistēmā. Tās stāvokļa mērīšanas ekonomiskie indikatori ir investīciju aktivitātes un IKP pieauguma (tai skaitā uz vienu iedzīvotāju), valsts ekonomikas nozares un reģionālās struktūras dinamikas, ārējās tirdzniecības apgrozības, nacionālo resursu izlietošanas efektivitātes un valsts ekonomisko aktīvu stāvokļa starptautiskie salīdzinājumi (2.1.tabula).

2004.gadā IKP ražošanas apjomu faktiskie rādītāji uz vienu iedzīvotāju Latvijā sastāda tikai 39,6% no ES-15 vidējā rādītāja, kas ir zems rādītājs. Taču ir jāatzīmē, ka kopš neatkarības atgūšanas 1991.gadā Latvijā notikušas kardinālas izmaiņas. Konsekventas ekonomiskās politikas rezultātā relatīvi īsā laikā Latvijā ir likti tirgus ekonomikas pamati un izveidoti labvēlīgi makroekonomiskie priekšnosacījumi tautsaimniecības attīstībai. Pēdējo piecu gadu laikā Latvijā novērojams stabils IKP palielinājums, valstī veiktās reformas un integrācija ES ir pozitīvi ietekmējušas ekonomisko attīstību. Latvijā ir vērojami vieni no augstākajiem izaugsmes tempiem ES. Laika periodā no 2001.gada līdz 2003.gadam vidējais IKP pieauguma temps gadā bija 7,3%, bet 2004.gadā IKP pieauga par 8,5%.

Saskaņā ar Starptautiskā valūtas fonda datiem, pasaules IKP pieaugums pērn sastādīja 5%, kam pamatā ir attīstīto valstu, kā arī strauji augošo tirgu, galvenokārt, Ķīnā, augstie izaugsmes rādītāji (2.2.tabula).

2.2.tabula

Iekšzemes kopprodukta pieaugums (% pret iepriekšējo gadu) [20]

	1996-2001 (vidēji gadā)	2002	2003	2004	2005 p
Pasaule	3,6	3,0	3,9	5,0	4,3
ASV	3,1	1,9	3,0	4,3	3,5
Japāna	1,2	-0,3	2,5	4,4	2,3
ES-15	2,7	1,2	1,1	2,6	2,5
ES jaunās dalībvalstis un kandidātvalstis	2,9	4,4	4,5	5,5	4,8
NVS	2,3	5,4	7,8	8,0	6,6

Jaunajās ES dalībvalstīs un kandidātvalstīs 2004.gadā IKP pieauga vidēji par 5,5%. Jaunajās ES dalībvalstīs samērā augstos izaugsmes tempus pamatā noteica straujāka izaugsme Polijā un, kā parasti, Baltijas valstīs, t.sk. Latvijā. Turklāt Latvijas IKP pieaugums ir vislīdzsvarotākais – bez izteiktiem tempu palielinājumiem un kritumiem. [29]

Saskaņā ar Latvijas Bankas prognozēm, 2005. gadā IKP kāpums varētu sasniegt 9,3%. Ja šīs prognozes piepildīsies, valsts tautsaimniecības izaugsme šogad būs straujākā ES valstīs, kā arī lielākā kopš valsts neatkarības atjaunošanas. Augstos izaugsmes tempus nodrošina stabilā iekšzemes pieprasījuma dinamika un Latvijas uzņēmumu spēja paplašināt eksporta tirgu. Pieaugums ir vērojams visās galvenajās tautsaimniecības nozarēs.

Vairāk nekā puse no visa Latvijas IKP ražots Rīgā. Latvijā ir izteiktas reģionālas atšķirības pēc IKP apjomu uz vienu iedzīvotāju. Tā, Rīgas reģionā tas ir gandrīz divās reizēs lielāks nekā Latgalē. Turklāt novērojama IKP ātrāka pieauguma tendence uz vienu iedzīvotāju

labāk nodrošinātos rajonos, kas vēl vairāk palielina rādītāju atšķirību. Reģionu attīstības izlīdzināšana ir viena no Latvijas ekonomikas attīstības nopietnajām problēmām.

Sakarā ar to, ka IKP ražošanas apjoms ir viens no ekonomikas drošības galvenajiem indikatoriem, ir svarīgi ne tikai tā pieauguma tempi ilgtermiņa periodā, ko aptver Latvijas ekonomiskā stratēģija, bet gan arī vidēja termiņa perspektīvā. Latvijas Ekonomikas ministrija izstrādājusi divus ekonomikas attīstības prognozes variantus vidēja termiņa periodā – līdz 2010.gadam. Pirmais variants ir lēnas attīstības variants ar eksporta palielināšanas ierobežotām iespējām, bet otrais ir dinamiskāks, tas paredz, ka IKP pieauguma galvenais avots būs tieši eksporta palielināšanās (2.3.tabula).

2.3.tabula

Latvijas IKP pieauguma dinamikas prognoze 2005. – 2010.gadā, % [autore, izmantojot 29; 34: 42]

Variants	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1.	7,5	5,5	5,5	5,5	5,5	5,5
2.	7,5	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0

Paredzēts, ka 2006. gadā turpināsies līdzšinējās attīstības tendences – stabils iekšējais pieprasījums un eksporta iespēju paplašināšanās.

Rūpniecības izaugsme cieši saistīta ar preču eksporta pieauguma iespējām, kuras jāvērtē trīs noieta tirgus virzienos – uz ES, Krieviju un citām ES valstīm, kā arī uz Lietuvu un Igauniju. Latvijas eksporta iespēju paplašināšanās uz ES tirgiem saistāmas ne tikai ar šo valstu importa pieprasījuma pieaugumu, bet lielā mērā arī ar Latvijas uzņēmēju spēju paplašināt savu tirgu, izmantojot ekonomiskās priekšrocības piedāvāt lētāku produkciju ar atbilstošu kvalitāti.

Eksporta iespēju paplašināšanos uz Krieviju tuvākajos gados var sekmēt ES un Krievijas noslēgtās vienošanās par savstarpējiem tirdzniecības nosacījumiem, kā arī labās Krievijas izaugsmes perspektīvas tuvākajos gados saistībā ar augstām naftas produktu cenām. Labas iespējas ir eksportam palielināties uz citām NVS valstīm, tādām kā Baltkrievija, Ukraina, Vidusāzijas valstis.

2006.-2010.gada attīstības perspektīvas noteiks tas, kādā veidā tiks nostiprināta valsts konkurētspēja vienotā ES tirgus apstākļos, cik veiksmīgi Latvija spēs apgūt ES strukturālos fondus un kādi būs ārējās konjunktūras apstākļi.

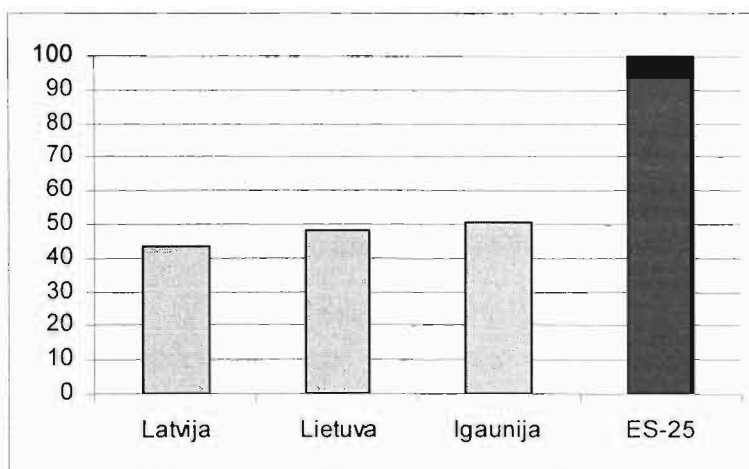
Pēciestāšanās perioda sākumā nav gaidāms, ka notiks straujas izmaiņas tautsaimniecības nozaru un ārējo tirgu struktūrā. Pirmām kārtām palielināsies investīcijas, kas šajā laika posmā var radīt papildu pieprasījumu pēc importa, pasliktinot tekošā konta bilanci. Strukturālo reformu un investīciju rezultāts jūtāmāk sāks izpausties, sākot ar 2007.g., kad ražošanas apjomu un

eksporta pieaugums jau būs nozīmīgs. Šajā periodā lielāks ieguldījums izaugsmē būs eksportorientētām nozarēm, nevis iekšējā pieprasījuma stimulētajām, kas lielāku ieguldījumu pieaugumā deva iepriekšējos periodos.

No otras puses, ekonomisko aktivitāšu palielināšanās tempus Latvijā lielā mērā noteiks arī globālās attīstības dinamika. Ja pasaules attīstītajās valstīs turpināsies pašreizējie zemie izaugsmes tempi, tad arī Latvijā izaugsme būs mērenāka, atpaliekot no dinamiskā izaugsmes varianta par 2 – 3%.

Vidēja termiņa attīstības kontekstā galvenais uzdevums, kas var nodrošināt stabili izaugsmi, ir padarīt Latvijas tautsaimniecību pievilcīgu gan ārvalstu, gan vietējiem investoriem, rosinot tos realizēt savas ekonomiskās aktivitātes.

Pieaug arī iedzīvotāju ienākumi. IKP uz vienu iedzīvotāju, rēķināts pirktpējas paritātes vienībās 2004.gadā Latvijā bija 43,7% no ES-25 vidējā līmeņa (2.3.att.). Salīdzinājumā ar 1999. gada atpalcību no ES valstu vidējā līmeņa ir izdevies mazināt par 9,5 procentpunktiem. Latvijas IKP palielinājumu uz vienu iedzīvotāju sekmēja galvenokārt produktivitātes pieaugums un mazākā mērā nodarbinātības palielinājums un demogrāfiskās izmaiņas.

2.3.att. IKP uz vienu iedzīvotāju 2004.gadā (ES-25 = 100, pēc pirktpējas paritātes standartiem)

[autore, izmantojot [28]]

Apstrādes rūpniecības īpatsvars rūpniecības ražošanā 1,23 reizes pārsniedz robežrādītāju. Tas ir saistīts, pirmkārt, ar to, ka Latvijas Republikas teritorija nav bagāta ar derīgajiem izrakteņiem, kas neļauj attīstīt apstrādes rūpniecību. Sākot ar 1996.gadu, rūpniecības izlaidums pieauga. Laikā no 2001.gada līdz 2004.gadam ikgadējie vidējie pieauguma tempi sasniedz 8,8%, kas pārsniedz tautsaimniecības vidējos pieauguma tempus.

Vairumā nozaru saražotās produkcijas lielākā daļa tiek eksportēta, tāpēc nozaru izaugsme lielā mērā ir atkarīga no eksporta iespēju paplašināšanās. Gandrīz visās rūpniecības nozarēs pēc

iestāšanās ES ir vērojams vai nu ražošanas apjomu pieauguma tempu samazinājums vai pat sašaurināšanās, īpaši tajās nozarēs, kur noieta tirgi bija mazākā mērā saistīti ar ES valstīm.

2002. gadā sāka pieaugt eksporta cenas labvēlīgā eiro kursa dēļ, kas uzlaboja Latvijas rūpniecības konkurētspēju. Arī vietējā tirgū realizētās produkcijas cena palielinājās, tikai nedaudz lēnākos tempos.

Tomēr Latvijas rūpniecība tautsaimniecības struktūrā ieņem mazāk nozīmīgu vietu, nekā tas ir vairumā ES valstu. Latvijā rūpniecības īpatsvars IKP 2004.gadā bija tikai 14%, bet vairumā ES jauno dalībvalstu šis rādītājs ir 20%. Zemo nozares īpatsvaru tautsaimniecībā lielā mērā nosaka tās zemais produktivitātes (darba ražīguma) līmenis uz vienu strādājošo. Tā ir viena no zemākajām starp ES kandidātvalstīm. Kaut arī rūpniecības izaugsmes tempi Latvijā pēdējos trīs gados ir straujāki nekā vidēji tautsaimniecībā, tās īpatsvars nepalielinās, jo ražotāju cenu izmaiņas atpaliek no vispārējā cenu kāpuma.

Apstrādes rūpniecības lielākās nozares ir pārtikas rūpniecība (24,7% no kopējās rūpniecības saražotās pievienotās vērtības), kokapstrāde (20,1%), mašīnu un iekārtu ražošana (11,3%), metālu un metālu izstrādājumu ražošana (11,3%) un vieglā rūpniecība (8,5%).

Apmēram $\frac{3}{4}$ no pārtikas rūpniecībā saražotā tiek patērēts vietējā tirgū, pārējais tiek eksportēts, galvenokārt uz Krieviju, Lietuvu un Igauniju. Pieprasījums pēc Latvijas pārtikas produktiem palielinās visos tirdzniecības virzienos, – gan uz Krieviju un citām NVS valstīm, gan uz ES, kā arī uz Lietuvu un Igauniju. Tajā pašā laikā strauji pieaug pārtikas produktu imports. 2003.gadā pārtikas rūpniecības izaugsmes temps samazinājās ražotāju cenu samazināšanās dēļ.

Kokapstrāde ir nozare ar straujāko izaugsmi neatkarības gados. Šajā periodā kokapstrādes produkcija palielinājusies apmēram 3 reizes. Arī pēdējo trīs gadu izaugsme ir bijusi strauja, vidēji gadā par 9,8%. 2003. un 2004.gadā ļoti strauji palielinājās produkcijas izlaide sakarā ar ražotāju cenu palielināšanos augstā eiro kursa dēļ, jo produkcijas galvenie noieta tirgi ir ES valstīs. Notiek strauja tirgus paplašināšanās arī uz citām valstīm, t.sk. uz Lietuvu, Igauniju un Krieviju.

No metālapstrādes un mašīnu un iekārtu ražošanas kopapjoma eksports sastāda 60 – 70%. Pēdējā laikā vērojama tendence palielināties vietējā tirgus daļai. Attīstoties būvniecībai, pieaug pieprasījums pēc gataviem metālizstrādājumiem.

Jau vairākus gadus Latvijā saglabājas augsta investīciju dinamika, kā pamatā ir makroekonomiskās un finansiālās vides stabilitāte, neatkarīgo starptautisko organizāciju pozitīvais vērtējums par Latvijas investīciju vidi, kā arī investīcijām labvēlīga valdības politika. Laikā no 1991. gada līdz 2000. gadam investīciju daļa IKP Latvijā vidēji veidoja 16,2%, un tas bija viszemākais rādītājs pašreizējo ES dalībvalstu starpā, bet pēdējos četros gados vidēji gandrīz

ceturtnā daļa nacionālā ienākuma tiek izmantota kopējā kapitāla veidošanai jeb gandrīz kā par 5 procentpunktiem vairāk nekā vidēji ES-15.

2004. gada beigās Latvijā uzkrātās tiešās ārvalstu investīcijas bija 2318,3 milj. latu jeb apmēram 31,5% no IKP gada apjoma.

Investīcijas sekmē vairāki faktori: stabilā makroekonomiskā vide, ārvalstu investīciju ieplūdums, kredīta procentu likmju pazemināšanās un banku sektora nostiprināšanās, kopējo ekonomisko aktivitāšu pieaugums un pozitīvo nākotnes paredzējumu veidošanās u.c.

Latvijas uzņēmumos pakāpeniski palielinās esošo ražošanas jaudu noslogotība (2004.gada pirmajā pusē rūpniecībā jaudas bija noslogotas vidēji par 72%, bet 2000.gadā – tikai par 60%). Palielinājās arī finansu līdzekļu pieejamība. Trīs gadu laikā tika samazināts uzņēmumu ienākumu nodoklis (no 25% līdz 15% 2004.gadā), palielinot uzņēmēju rīcībā esošo ienākumu daļu, kas var būt novirzīta investīcijām. Tomēr būtiskākais investīciju stimuls pēdējos gados ir kredītlīkmu samazināšanās un kredītu pieaugums reālajam sektoram. No 2000.gada līdz 2003.gadam vidējās svērtās gada likmes latos iekšzemes uzņēmumiem izsniegtajiem ilgtermiņa kredītiem samazinājās no 10,4% līdz 7,5%, kaut gan 2005.gadā pieauga līdz 10,2%. Savukārt iekšzemes privātajiem uzņēmumiem izsniegto ilgtermiņa kredītu atlikums 2004.gada beigās bija 4,1 reizes lielāks nekā 2000.g. beigās.

2004.gadā nefinanšu investīciju jomā dominēja investīcijas pakalpojumu sfērā (69,3%). Taču pēdējos trīs gados investīciju dinamika ir straujāka preču ražošanas nozarēs, savukārt pakalpojumu nozarēs tās tempi ir divas reizes zemāki. Līdzīgas tendences saglabājās arī 2005.gadā.

Līdz 2004.gada beigām ārvalstu uzņēmēji tiešo investīciju veidā Latvijā bija ieguldījuši Ls 1002 uz vienu iedzīvotāju, kas ir viens no zemākajiem rādītājiem jauno ES dalībvalstu starpā. Ienākošo ārvalstu tiešo investīciju apjoms pēdējo trīs gadu laikā vidēji par 10% nosedza investīcijas pamatlīdzekļos.

Uzkrāto ārvalstu tiešo investīciju ģeopolitiskajā struktūrā dominē attīstīto valstu investīcijas. ES valstu investīcijas veido vairāk nekā pusi no visām uzkrātajām ārvalstu tiešajām investīcijām. Pēc Latvijas Bankas datiem, lielākie ieguldītāji ir Vācijas, Zviedrijas, Dānijas, Somijas, ASV, Norvēģijas, Igaunijas un Krievijas uzņēmēji, kas kopumā veido gandrīz 80% no visām uzkrātajām ārvalstu tiešajām investīcijām. Vairums no šīm valstīm ir arī Latvijas lielākie tirdzniecības partneri.

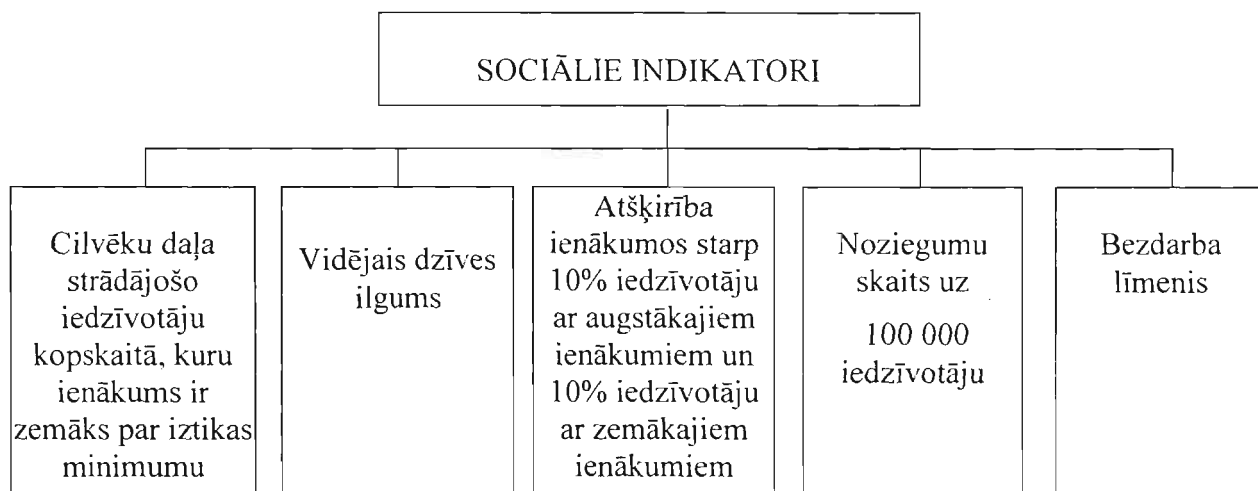
Sākot ar 1995.gadu, Latvijā tiek izstrādāta Valsts investīciju programma (VIP). Tās uzdevums ir vērst valsts izdevumus uz infrastruktūras sakārtošanu un attīstību, kā arī uz valsts pakalpojumu līmeņa paaugstināšanos un to paplašināšanu. Attīstītās valstīs valsts investīciju līmenis pārsvarā ir 2,5-3,5% robežās no IKP. Piemēram, ES valstīs 2003. gadā valsts investīciju

Īpatsvars IKP bija 2,2%. Gandrīz visās jaunajās dalībvalstīs valsts investīcijas ir caurmērā 4,5% apjomā no IKP. Savukārt Latvijā 2003.gadā un 2004.gadā VIP apjomi sastādīja attiecīgi 1,7% un 1,8% no IKP. 2005. gadā VIP īpatsvars no pamatbudžeta un speciālā budžeta vien palielinājās un veidoja apmēram 2,4% no IKP. Tas skaidrojams ar to, ka līdz ar Latvijas iestāšanos ES Latvijai ir pieejams vēl lielāks ārvalstu palīdzības finansējums nekā iepriekš, kas būtiski ietekmē kopējos valsts investīciju apjomus Latvijā. Valsts investīciju programmas ārvalstu finansējums tiek paredzēts no Eiropas Reģionālās attīstības fonda, Kohēzijas fonda, kā arī no Šengenas programmas, kas paredz nodrošināt Eiropas Savienības ārējo robežu kontroles atbilstību.

Neskatoties uz virknes nerisinātu problēmu esamību, valdības fiskālā un monetārā politika, kā arī strukturālās reformas stimulā investēšanu privātsektorā un veicina valsts ekonomisko izaugsmi. Tādējādi tiks veidoti pamati iedzīvotāju labklājības palielināšanai un ekonomiskās drošības pastiprināšanai.

2.3. Sociālo indikatoru aprēķins

Sociālie indikatori veido otro svarīgu rādītāju grupu, kuri raksturo valsts ekonomisko drošību. Tie atspoguļo sociālo procesu attīstības tendences no labumu sadalīšanas taisnīguma principa realizācijas viedokļa (2.4.att.).

2.4.att. Drošības sociālo indikatoru struktūra [autore]

Ražošanas lejupslīde, kā arī investīciju aktivitātes samazināšanās liecina par nepietiekami efektīvu īpašuma vadīšanu. Efektivitātes principa izjaukšanas sociālie indikatori ir iedzīvotāju reālo ienākumu krišanās, sociālās infrastruktūras sagraušana un nabadzīgo iedzīvotāju daļas palielinājums, kuru vidējie ienākumi ir zemāki par iztikas minimumu. Taču lielākus sociālus draudus sabiedrībai rod labumu sadalīšanas principa izjaukšana, kas izpaužas valdošo sociālo

slāņu ienākumu pieaugumā uz citu ienākumu samazinājuma rēķina nevis sakarā ar to lielāku ieguldījumu sabiedriskās labklājības pieaugumā, bet gan sakarā ar valdošo lomu labumu sadalīšanā.

Sociālā saspringuma pastiprināšanās galvenais signāls sabiedrībā ir sabiedrības noslāņošanās palielinājums pēc materiālās pārtības līmeņa, sagraujot sabiedrību konsolidējošo vidējo slāni (2.4.tabula).

2.4.tabulā redzams, ka viskatastrofiskākais ir indikators “Cilvēku daļa iedzīvotāju kopskaitā, kuru ienākums ir zemāks par iztikas minimumu” robežvērtības pārsniegums. Ir jāatzīmē, ka par 1995.gadā un 1996.gadā tika izmantota statistika tikai par sabiedrisko sektoru, bet par turpmākajiem gadiem – gan par sabiedrisko sektoru, gan par privātsektoru. Pēc 2004.gada datiem, 30% jeb gandrīz 1/3 strādājošo iedzīvotāju ienākums bija zemāks par iztikas minimumu (2004.g. beigās – ap 99 latiem), kas 4,29 reizes pārsniedz robežvērtību. Tā iemesls, pēc autores viedokļa, ir gan zema darba apmaksā virknē valsts iestāžu, gan diezgan augsts nodokļu īpatsvars bruto darba algā, kas nosaka komerciālo iestāžu darbinieku vēlmi slēpt savu reālo ienākumu. Tomēr jāatzīmē, ka pēdējos gados strādājošo iedzīvotāju īpatsvars, kuri atrodas zem nabadzības sliekšņa, ir samazinājies (no 44,4% 1997.gadā līdz 30 % 2004.gadā).

Pēc iedzīvotāju dzīves līmeņa, saskaņā ar tautas attīstības indeksa (TAI)¹, vērtību, kuru izstrādājusi ANO Attīstības programma, Latvija 2003.gadā ierindota 50.vietā pasaulē (2002.gadā – 53.vieta, 2000.gadā – 63.vieta, bet 1998.gadā – 92.vieta). Lai gan Latvija ierindota starp valstīm ar augstu tautas attīstības līmeni, 10 ES kandidātvalstu vidū tā ir pēdējā vietā (Igaunija – 41.vietā, Lietuva – 45.vietā).

Strādājošo neto darba samaksa 2003.gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu pieaugusi par 10,9%. Kopš 1997.gada tas ir augstākais darba samaksas pieauguma temps. Ņemot vērā inflāciju, strādājošo reālie ienākumi 2003.gadā palielinājušies par 7,8%. Arī 2004.g. turpinājās neto darba samaksas pieaugums. Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) dati liecina, ka mēneša vidējā neto darba samaksa valstī 2004.gadā pieauga par 8,9%, sabiedriskajā sektorā — par 8,1%, bet privātajā sektorā – par 10,4%. Augstākā darba samaksa bija gaisa transportā, finanšu starpniecībā, ūdenstransportā, elektroenerģijas, gāzes un ūdens apgādē, pastā un sakaros.

¹ TAI ir aprēķināts, pamatojoties uz vidējo dzīves ilgumu, izglītības līmeni un reālo IKP uz vienu iedzīvotāju, kas noteikts pēc pirktspējas paritātes principa. Taču, kā atzīst paši TAI izstrādātāji, tas nav dzīves kvalitātes pilnīgs raksturojums.

2.4.tabula

Sociālo indikatoru robežvērtības [autore, izmantojot 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 34; 45]

N	Sociālā indikatora nosaukums	Robežvērtība	Latvijas Republikas dati										Atbilstības koeficients									
			1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1	Cilvēku daļa strādājošo iedzīvotāju kopskaitā, kuru ienākums ir zemāks par iztikas minimumu	7%	29,5	31,3	44,4	40,4	38,6	35,6	36,6	34,9	30,8	30,0	4,21	4,47	6,34	5,77	5,51	5,09	5,23	4,99	4,40	4,29
2	Vidējais dzīves ilgums (vīrieši)	70 gadi	60,8	63,9	64,2	64,1	64,9	64,9	65,2	65,4	65,9	67,1	0,87	0,91	0,92	0,92	0,93	0,93	0,93	0,93	0,94	0,96
3	Atšķirība ienākumos starp 10% iedzīvotāju ar augstākajiem ienākumiem un 10% iedzīvotāju ar zemākajiem ienākumiem	8 reizes	8,4	8,1	9,1	8,1	8,6	9,4	7,6	8,1	7,3	7,5	1,05	1,01	1,14	1,01	1,08	1,18	0,95	1,01	0,91	0,94
4	Noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju	5 000	1566	1548	1509	1516	1834	2113	2178	2103	2220	2681	0,31	0,31	0,30	0,30	0,37	0,42	0,44	0,42	0,44	0,54
5	Bezdarba līmenis	7%	6,4	7,2	7,0	9,2	9,1	7,8	7,7	8,5	8,6	8,5	0,91	1,03	1,0	1,31	1,30	1,11	1,10	1,21	1,23	1,21

Sākot ar 2004.gada 1.janvāri, valstī paaugstināta minimālā darba alga no Ls 70 līdz Ls 80. Tomēr tā joprojām atpaliek no iztikas minimuma. Viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība 2003.gadā bijusi vidēji 93,54 latu mēnesī, bet 2004.gadā – 98,78 latu mēnesī. No 2005.gada neapliekamais minimums ir palielināts līdz 26 latiem, kā arī par katru apgādībā esošu personu – līdz 18 latiem, tomēr arī tas ir ļoti zems.

Neskatoties uz to, ka nedaudz palielinājušas tautsaimniecībā nodarbināto darba samaksa un pensijas, iedzīvotāju dzīves līmenis joprojām ir zems. Arī vidējie darba samaksas apmēri Latvijā atpaliek no Igaunijas un Lietuvas. Mēneša vidējā bruto darba samaksa, izteikta pēc apmaiņas kursa eiro, 2004.gada sākumā Latvijā bija 292 eiro, Lietuvā – 332 eiro un Igaunijā – 431 eiro.

Valdība sākusi dažādu pasākumu realizāciju nabadzības novēršanā. 2004.gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, vidējais vecuma pensiju apmērs pieaudzis par 10,9% jeb no 64 latiem līdz 71 latam (2003.gadā – par 3,2%). No 2003.gada 1.decembra tika palielinātas minimālās pensijas. Taču mēs joprojām nevaram runāt par sakārtotu pensiju sistēmu LR, jo gan minimālās, gan vidējās pensijas valstī ir krietni zemākas par iztikas minimumu.

No 2003.gada 1.decembra valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts, kas nebija pārskatīts kopš 1998.gada, tika palielināts no 30 latiem mēnesī līdz 35 latiem jeb par 16,7%. Tiek izstrādāti pasākumi izglītības un veselības aizsardzības pieejamības, apmācību kreditēšanas iespējas, kā arī kredītu atvieglotas saņemšanas nodrošināšanā mājokļu iegādei.

Ilgtermiņa lēmumu izstrādes nolūkā nabadzības novēršanā apstiprināta “Nabadzības novēršanas stratēģija”, kuras mērķis ir Latvijas iedzīvotāju kvalitātes uzlabošana un iedzīvotāju skaita samazināšana, kuru ienākumi ir zemāku par normatīvo iztikas minimumu, līdz 10% 2015.gadā.

Latvijas demogrāfiskie rādītāji ir vieni no sliktākajiem Eiropā. Jaundzimušo skaits 2004.gadā bija tikai 20 tūkst., bet mirušo iedzīvotāju skaits – 32 tūkstoši. 2005.gada sākumā valstī bija 2306 tūkst. iedzīvotāju jeb par 71 tūkst. cilvēku mazāk nekā 2000.gada sākumā. Tajā skaitā migrācijas rezultātā iedzīvotāju skaits šajā laikā samazinājās par 14 tūkst. cilvēku. Tomēr vērojama situācijas uzlabošanās tendence. Dzimstības līmenis, rēķinot uz 1000 iedzīvotāju, 2004.gadā, salīdzinot ar 1998.gadu, ir pieaudzis no 7,6 uz 8,8, bet mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem samazinājies no 14,2 uz 13,8.

Lai panāktu pozitīvas demogrāfisko procesu pārmaiņas, 2002.gada 4.jūnijā Ministru kabinets akceptēja Valsts programmu bērna stāvokļa uzlabošanai. Šī programma paredz pasākumus palīdzībai bērnam ikdienā, krīzes situācijās un sociālās integrācijas jomā. Īpašu uzdevumu ministra bērnu un ģimenes lietās sekretariāts izstrādā Rīcības plānu koncepcijas „Valsts ģimenes politika” ieviešanai laika periodam līdz 2013.gadam.

Diezgan zems ir vidējais dzīves ilgums: 2004.gadā tas bija 67,1 gadi vīriešiem un 77,2 gadi sievietēm. Šie rādītāji ir tikai nedaudz augstāki, salīdzinot ar 1990.gada līmenī un ir zemāki, nekā ekonomiski attīstītu valstu vairākumā, kur vidējais dzīves ilgums pārsniedz 70 gadus vīriešiem un 80 gadus – sievietēm.

Lai panāktu pozitīvas demogrāfisko procesu pārmaiņas, tiek izstrādātas un īstenotas programmas bērnu stāvokļa uzlabošanai. 2004.gadā tika pieņemts Rīcības plāns koncepcijas “Valsts ģimenes politika” īstenošanai 2004.-2013. gadam, kā arī sagatavota programma “Bērniem piemērota Latvija” 2004.-2007. gadam. Programmas pamatmērķis uzlabot dažādu sociālo grupu bērnu dzīves kvalitāti un mazināt negatīvās parādības, kas ietekmē bērnu pilnvērtīgu attīstību.

Nabadzība un ar to saistītā sociālā atstumtība ir nopietna problēma ne tikai Latvijā, bet arī citās Eiropas valstīs. 2001.gada martā Lisabonā pieņemta Sociālās iekļaušanās stratēģija turpmāko 10 gadu periodam. Lai līdzdarbotos šajā programmā, Labklājības ministrija sadarbībā ar citām ministrijām un institūcijām ir izstrādājusi Kopējās iekļaušanās memorandu, ko 2003.gada 18.decembrī parakstīja Eiropas Komisijas un Latvijas valdības atbildīgie pārstāvji. Tajā definēti galvenie politiskie mērķi, prioritātes un vidējā un ilgtermiņa uzdevumi sociālās iekļaušanās veicināšanai.

Latvijā novērojama arī materiālās labklājības augoša polarizācija. Viens no rādītājiem, kas raksturo to, cik nevienmērīgs ir ienākumu sadalījums, ir *Gini* (Džini)¹ indekss. Šis rādītājs 2004.gadā sastādīja 0,36 (1998.gadā – 0,32, 1996.gadā – 0,30), bet pēdējo gadu laikā ir nostabilizējies.

Faktiski vienīgais valsts drošības sociālais rādītājs, kas diezgan tālu atpaliek no robežvērtības, ir noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem. Aprēķinot rādītāju, ieskaitīti visi reģistrētie noziegumi, tas ir, tie, par kuriem tika paziņots tiesībaizsardzības orgānos un par kuriem tika ierosināta krimināllieta. Ekonomikas sfērā uzskaitīti tikai amatpersonu izdarītie noziegumi.

Taču saskaņā ar LR Iekšlietu ministrijas, Ārlietu ministrijas un Ģenerālprokuratūras datiem, reģistrēto noziegumu skaits no 1995.gada līdz 1998.gadam pakāpeniski samazinājās, bet 1999.gadā un 2000.gadā būtiski pieauga (par 20% un 14% attiecīgi), turklāt atklāto noziegumu īpatsvars būtiski samazinājies – no 56,6% 1998.gadā līdz 42,9% 2000.gadā, kas kopumā liecina par visai nelabvēlīgu situāciju valstī sabiedriskās kārtības plānā (2.5.tabula).

¹ Indekss *Gini* (Džini) pieņem vērtību no 0 līdz 1. Tas ir vienāds ar 0 situācijā, kad ienākumu sadalījums ir absolūti vienmērīgs, un 1 – pretējā situācijā.

Noziedzības līmeņa rādītāji Latvijas Republikā [autore, izmantojot 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Pavisam reģistrēti noziegumi	34686	39141	38205	36865	36674	43969	50199	51082	49323	51773	62173
Reģistrēti ekonomiskie noziegumi	n/d	1137	1490	1749	2338	2250	2200	2339	2346	3400	4286
Tai skaitā:											
krāpšana	n/d	192	n/d	n/d	n/d	n/d	420	473	495	552	555
mantas piesavināšanās	n/d	123	204	214	472	442	369	565	472	608	317
kontrabanda	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	52	54	52	81	61
naudas viltošana	n/d	359	367	507	660	363	301	236	192	248	178
nelikumīgas darbības ar naudas dokumentiem	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	31	65	265	573	1662
maksāspējas pieteikuma neiesniegšana un nepatiesa pieteikuma iesniegšana	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	130	173	209	239	253
izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas kukuļošana	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	283	121	95	164	199
Nodarītais materiālais zaudējums, tūkst. Ls	n/d	525,4	5321,9	4046,9	4621,4	4156,3	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d
No vainīgajiem atsavināta nauda un vērtības, tūkst. Ls	n/d	12,1	9,4	2,7	18,0	183,7	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d
Atklāto noziegumu īpatsvars	39,0	35,3	44,2	51,4	56,6	47,0	42,9	45,5	45,3	48,8	48,4
Atklāto ekonomisko noziegumu īpatsvars	n/d	28,0	36,8	52,6	64,6	64,1	57,6	64,4	62,9	65,3	72,4

Savukārt reģistrēto ekonomisko noziegumu skaits 2004.gadā pieauga par 26%. Ekonomisko noziegumu skaitā no 90.gadu sākuma vairākās reizēs pieauga krāpšanas un mantas piesavināšanās skaits, kā arī pieauga nelikumīgo darbību skaits ar naudas dokumentiem, it īpaši pēdējos trīs gados. Līdz ar to jāatzīmē, ka palielinājies atklāto ekonomisko noziegumu īpatsvars – no 65,3% 2003.gadā līdz 72,4% 2004.gadā.

Bezdarba faktiskais rādītājs Latvijā pārsniedz attiecīgo robežvērtību. Reģistrētā bezdarba līmenis Latvijā pēdējos trīs gados bijis gandrīz nemainīgs (2002.gadā – 8,5%, 2003.gadā – 8,6%, 2004.gadā – 8,5%).

Tomēr pēdējos gados Latvijā vērojamā ekonomikas attīstība pozitīvi ietekmē situāciju darba tirgū. Lai gan samazinās iedzīvotāju skaits darbības vecumā (15-64 gadi), ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits palielinās un pieaug nodarbinātības līmenis. Pēc nodarbinātības līmeņa Latvija atrodas 16. vietā ES dalībvalstu starpā, bet bezdarba līmeņa rādītāji Latvijā ir vieni no sliktākajiem. Augsto bezdarba līmeni nosaka vāji attīstītā uzņēmējdarbība, mazais pašnodarbināto skaits un sliktā satiksmes infrastruktūra.

Visaugstākais nodarbinātības līmenis ir Rīgas reģionā (66%) un Zemgalē (62,2%), bet zemāks – Latgalē (52,1%), Vidzemē (60,6%) un Kurzemē (60,8%). Ekonomisko aktivitāšu pieauguma dēļ nodarbinātības līmenis pēdējā laikā ir palielinājies Kurzemē, Rīgas reģionā un Zemgalē, bet Vidzemē tas nedaudz samazinājies un Latgalē būtībā nemainās.

Pakāpeniski samazinās ilgstošo bezdarbnieku daļa kopējā bezdarbnieku skaitā (bezdarbnieki, kas nevar atrast darbu viena gada laikā). 2004.gadā to īpatsvars bija 39%. bet pirms gada – 41%. Lielākā daļa no visiem bezdarbniekiem ir vienkāršo profesiju pārstāvji. Ik gadu palielinās arī pirmspensijas vecuma bezdarbnieku īpatsvars bezdarbnieku kopskaitā, kas lielā mērā saistīts ar pensionēšanās vecuma palielinājumu saskaņā ar pensiju likuma darbību.

Situācija Latvijas darba tirgū un ES dalībvalstīs izvirza jaunus nodarbinātības politikas attīstības uzdevumus. Tāpēc stimulējot nodarbinātību, ir jāuzsver nevis sociālās apdrošināšanas sfēra, kas ļauj cilvēkiem pasīvi sagaidīt atbalstus, bet gan jāatbalsta personīga iniciatīva mainīt savu statusu darba tirgū. 2000.gada Lisabonas stratēģijā ir noteikts mērķis – līdz 2010.gadam sasniegt vispārējo nodarbinātības līmeni 70% apmērā.

Galvenie pasākumi nodarbinātības veicināšanai ir jārealizē profesionālās apmācības pilnveidošanai, atbalstam profesionālai un ģeogrāfiskai mobilitātei, nodokļu un pabalstu sistēmu negatīvo efektu mazināšanai, un darba tirgus un rehabilitācijas efektīvas politikas nodrošināšanai, lai celtu ekonomisko aktivitāti un paaugstinātu individuālo pieeju indivīdiem.

Sociālās vienotības nodrošināšanai Latvija ir izstrādājusi nacionālo rīcības plānu nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai, kas ir saskaņots ar Nacionālā rīcības plāna nodarbinātības veicināšanai pasākumiem. Nacionālā rīcības plāna nabadzības un sociālās atstumtības mazināšanai izstrāde un īstenošana skatāma ES sociālās iekļaušanas procesa kontekstā, kura mērķis ir nozīmīgi samazināt nabadzību Eiropā līdz 2010.gadam.

2.4. Finanšu indikatoru aprēķins

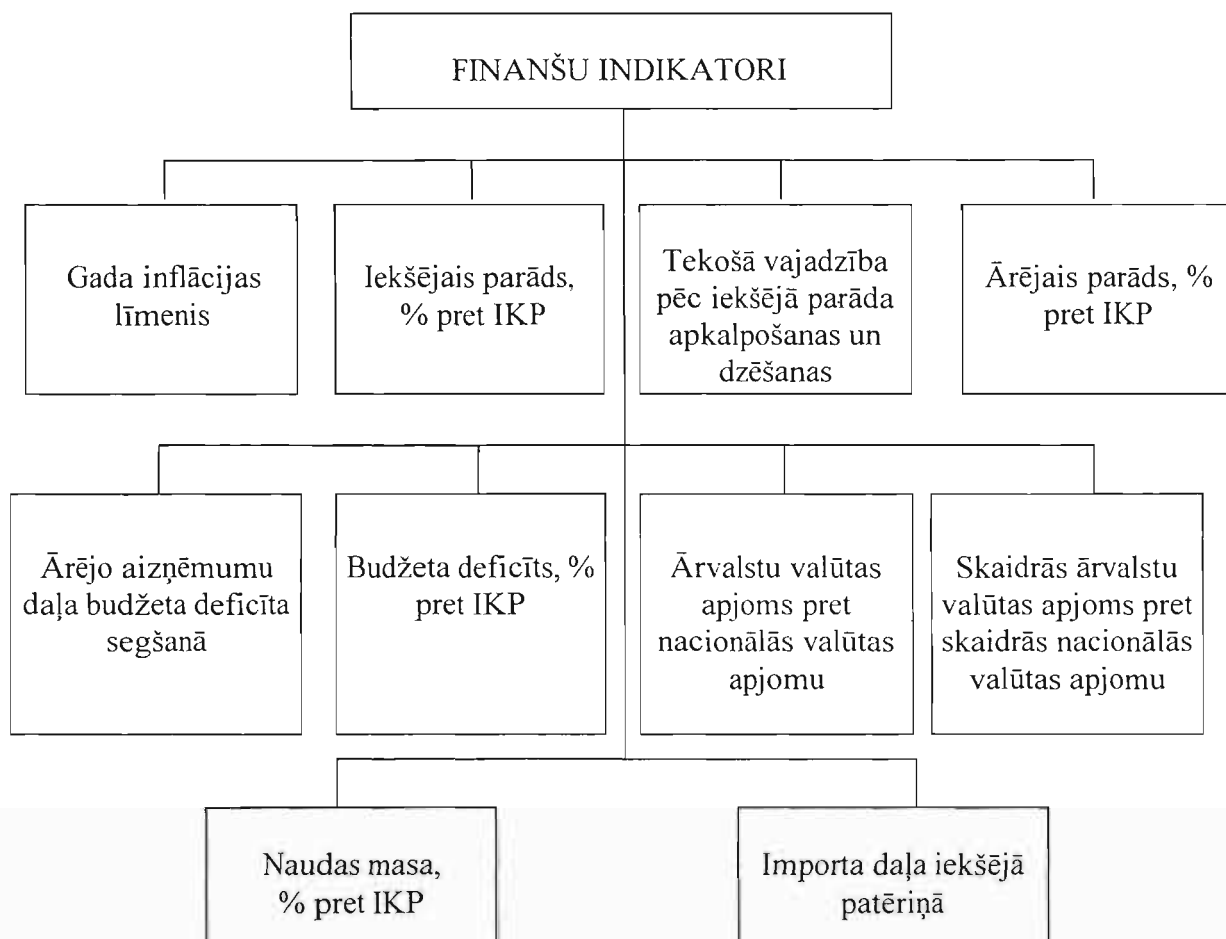
Finanšu indikatori veido trešo, visplašāko, valsts ekonomisko drošību raksturojošo rādītāju grupu. Tie atspoguļo tendences valsts finanšu un naudas kredīta sistēmas attīstībā no to atbilstības viedokļa valsts ekonomiskās drošības prasībām (2.5.att.).

Kredīta procenta likmju nepamatota paaugstināšana, salīdzinot ar peļņas normu, ilgtermiņa kredītu daļas samazināšanās kredītieguldījumos ekonomikā un produkcijas rentabilitātes samazinājums ir ražošanas efektivitātes izjaukšanas principa finanšu indikatori.

Inflācijas tempi un darba algas un sociālo transfertu parādu pieaugums, kā arī sašķiebumi rentabilitātes un ražotāju cenu indeksa līmeņos pa nozarēm ir labumu sadalīšanas taisnīguma principa izjaukšanas finanšu rādītāji.

Valsts finanšu kraha draudu galvenais signāls ir valsts parāda pieaugums uz ražošanas lejupslīdes un ražošanas investīciju samazināšanās fona. Tas nozīmē, ka valdība nodrošina tekošo vajadzību pēc naudas pret esošo nākotnes ienākumu ķīlas, kas galu galā izraisa valsts

vienotas finansu un naudas kredīta sistēmas sagraušanu, visu varas orgānu un valsts rezidentu bankrotu.

2.5.att. Drošības finanšu indikatoru struktūra [autore]

Budžeta deficīta esamība ir finanšu sistēmas izjaukšanas indikators. Ja valstī ir novērojama ražošanas krišanās un ražošanas investīciju daļas samazinājums valsts budžeta izdevumu kopapjomā, tad tas liecina par to, ka nodokļi tiek iekasēti nevis efektīvu “izaugsmes punktu” izveidošanai, bet gan nacionālās bagātības tekošai “noēšanai”.

Drošības finanšu indikatoru robežvērtības un atbilstība šīm vērtībām Latvijas ekonomikas piemērā ir parādīti 2.6.tabulā.

Latvijas patēriņa cenu inflācija samazinājās no 1000% 1992.gadā līdz 1,4% līmenim 2002.gadā. Rezultātā laika periodā no 1998. līdz 2003.gadam patēriņa cenu pieaugums Latvijā bija tuvs attīstīto valstu inflācijas līmenim, un tā bija viena no zemākajām starp Centrāl- un Austrumeiropas valstīm.

2003.gada otrajā pusē un 2004.gadā Latvijā bija vērojams straujš inflācijas tempa pieaugums. 2004.gadā inflācija ir sasniegusi 7,3%, ko noteica vairāku cenu kāpumu ietekmējošo apstākļu sakritība:

2.6.tabula

Finansu indikatoru robežvērtības [autore, izmantojot 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 34; 45]

№	Finansu indikatora nosaukums	Robežvērtība	Latvijas Republikas dati										Atbilstības koeficients									
			1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1	Gada inflācijas līmenis	25%	25,0	17,6	7,0	2,8	3,2	1,8	3,2	1,4	3,6	7,3	1,00	0,70	0,28	0,11	0,13	0,07	0,13	0,06	0,14	0,29
2	Iekšējais parāds, % pret IKP	30%	6,8	6,4	5,3	3,9	3,9	4,8	5,0	5,1	6,7	5,8	0,23	0,21	0,18	0,13	0,13	0,16	0,17	0,17	0,22	19,3
3	Tekošā vajadzība pēc iekšējā parāda apkalpošanas un dzēšanas	25%	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d	n/d
4	Ārējais parāds, % pret IKP	25%	9,2	8,0	6,7	6,5	9,2	7,4	8,8	8,2	6,6	7,4	0,37	0,32	0,35	0,26	0,37	0,30	0,35	0,33	0,26	0,30
5	Ārējo aizņēmumu daļa budžeta deficīta segšanā	30%	7,1	24,9	-	-	81,7	-	100,0	10,7	1,7	3,8	0,24	0,83	-	-	2,72	-	3,33	0,36	0,06	0,13
6	Budžeta deficīts, % pret IKP	5%	3,1	1,4	-	-	4,0	2,7	2,0	2,3	1,6	1,1	0,62	0,28	-	-	0,80	0,54	0,40	0,46	0,32	0,22
7	Ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu	10%	133,0	133,6	140,3	103,8	96,2	91,9	83,0	58,1	38,0	26,6	13,3	13,36	14,03	10,38	9,62	9,19	8,30	5,81	3,80	2,66
8	Naudas masa, % pret IKP	50%	22,3	22,2	26,6	25,7	25,5	29,4	32,4	35,9	39,4	39,6	0,45	0,44	0,53	0,51	0,51	0,59	0,65	0,72	0,79	0,79
9	Importa daļa iekšējā patēriņā	30%	51,1	60,2	61,9	67,5	57,9	58,8	61,9	61,0	65,2	72,6	1,70	2,01	2,06	2,25	1,93	1,96	2,06	2,03	2,17	2,42

- eiro kursa pieaugums (it īpaši 2003.gadā.), kas sadārdzināja importu;
- administratīvi regulējamo cenu kāpums;
- Latvijas iestāšanās ES, kas mainīja vairākus saimniekošanas un tirdzniecības nosacījumus, kuri ietekmēja cenas;
- ilgstoši augstais un strauji pieaugošais iekšējais pieprasījums, kas lielā mērā saistīts ar darba algu un kreditēšanas augsto pieaugumu tempu;
- naftas pasaules cenu kāpums, kas 2004.g. veidoja būtisku iekšzemes degvielas cenu pieaugumu un atbilstoši patēriņa cenu kāpumu gadā vismaz par 0,5%;

2004. gadā Latvijā bija augstākā patēriņa cenu inflācija arī starp Baltijas valstīm. Tuvākajās kaimiņvalstīs – Lietuvā un Igaunijā tā bija zemāka, – Lietuvā gada inflācija bija 2,9%, bet Igaunijā – 5%.

Kā redzams 2.7.tabulā, Latvijas inflācijas tempi ir vienīgais rādītājs, kas būtiski novirzās no Māstrihtas kritērijiem.

2.7.tabula

Māstrihtas kritēriju izpilde [autore, izmantojot 42; 45]

Māstrihtas kritērija būtība	Kritērijs 2004.gada decembrī	Latvijas sniegums 2004.gadā
Valsts budžeta deficīts nedrīkst pārsniegt 3% no iekšzemes kopprodukta	3%	1,1%
Valdības kopējais parāds nedrīkst pārsniegt 60% no iekšzemes kopprodukta	60%	13,2%
Inflācijas līmenis nedrīkst vairāk kā par 1,5 procentu punktiem pārsniegt triju ES dalībvalstu ar viszemāko inflāciju vidējo rādītāju	2,2%	7,3%
Ilgtermiņa procentu likmes – nedrīkst vairāk kā par 2 procentu punktiem pārsniegt triju ES valstu ar viszemāko inflāciju ilgtermiņa procentu likmju vidējo rādītāju	6,28%	4,86

Kopš 1994.gada februāra vidus Latvijas Banka, neoficiāli piesaistot lata kursu SDR¹ valūtu grozam (1 SDR = Ls 0.7997), *de facto* īsteno fiksētā nacionālās valūtas maiņas kursa politiku.

No 2004.gada 1.maija līdz ar Latvijas iestāšanos ES Latvijas Banka kļuvusi par Eiropas Centrālo banku sistēmas dalībnieci un gatavojas eiro ieviešanai, kas saskaņā ar pašreizējiem plāniem varētu notikt 2008.gadā. No 2005.gada 1.janvāra lata piesaiste SDR valūtu grozam tika

¹ Speciālās aizņēmuma tiesības (Special Drawing Rights – SDR). SDR valūtas groza struktūra ar 2001. gada 1. janvāri ir šāda: ASV dolārs (45%), eiro (29%), Japānas jēna (15%), Lielbritānijas sterliņu mārciņa (11%).

mainīta uz piesaisti eiro (1 EUR = 0,702804 LVL), kā arī no 2005.gada maija Latvija tika iekļauta Eiropas valūtas kursa mehānismā (VKM II).

Lata piesaistes maiņa pret eiro izslēdza valūtas kursa svārstības pret eiro un līdz ar to neradīja papildu ietekmi uz importēto preču cenām. 2004. gada beigās eiro kurss pieauga straujākos tempos, kas nodrošināja arī importa cenu straujāku kāpumu – par 10,9% 2004. gada 4. ceturksnī salīdzinot ar 2003. gada 4. ceturksni, kā arī noteica tirgojamo preču cenu kāpumu.

VKM II Latvijai būs jāpiedalās vismaz divus gadus, pildot Māstrihtas valūtas kursa stabilitātes kritēriju. Šajā laikā Latvijas Bankai ir jāpanāk pilnīga saskaņa ar ECB, pielāgojot izmantojamās monetārās politikas instrumentus. Latvijas Banka plāno vienpusīgi uzņemties nodrošināt +/-1% valūtas kursa svārstību robežas ap centrālo paritātes kursu VKM II paredzēto +/-15% standarta svārstību vietā. Šaurāks valūtas kursa koridors nodrošinās lielāku cenu stabilitāti un mazāk iespēju spekulatīvajiem darījumiem. Latvijas Banka un valdība 2007. gada 1. janvārī ir noteikusi par mērķa datumu, līdz kuram ir jānodrošina eiro ieviešanai nepieciešamo kritēriju izpilde.

Latvijas valsts parāds nepārsniedz robežvērtības. Valsts parāda līmenis Latvijā ir viens no zemākajiem ES. Pēdējos gados tas ir pieaudzis no 571 milj. latu 2000.g. beigās līdz 975 milj. latu 2003.g. beigās, – attiecīgi no 12,1 % līdz 13,2% no IKP. Prognozes rāda, ka vidējā termiņā valsts parāda apjoms nepārsniegs 18% no IKP.

Latvijā īstenotās fiskālās politikas mērķis ir nodrošināt līdzsvarotu ekonomisko izaugsmi un valsts finanšu stabilitāti. Valdība ir apņēmusies konsekventi nodrošināt Māstrihtas fiskālā kritērija izpildi Latvijā, par vidēja termiņa mērķi izvirzot bezdeficīta budžetu. Kopš 1996.gada, izņemot 1999.gadu, kad fiskālā situācija atspoguļoja Krievijas krīzes sekas, valsts konsolidētā kopbudžeta fiskālais deficīts Latvijā ir bijis zemāks par Māstrihtas līgumā pieļautajiem 3% no IKP.

2004. gadā valsts konsolidētā kopbudžeta fiskālais deficīts bija zemāks par plānoto, tas ir 79 milj. latu jeb 1.1% no IKP. Valsts kopbudžeta ieņēmumi 2004. gadā bija par 20% lielāki nekā 2003. gadā, bet izdevumi – par 19,3%. Saeima 2005. gadam valsts budžetu apstiprināja ar fiskālo deficītu 134,5 milj. latu apjomā jeb 1,68% no IKP. Plānots, ka 2005. gadā salīdzinājumā ar 2004. gada izpildi valsts konsolidētā kopbudžeta ieņēmumi palielināsies par 21,2%, bet izdevumi – par 22%.

Valsts budžeta deficīta finansēšanas nodrošināšanai tiek piesaistīti resursi gan no iekšējā, gan no ārējā kapitāla tirgus, izmantojot dažādus finanšu instrumentus. Līdz šim Latvija starptautiskajā kapitāla tirgū ir emitējusi eiroobligācijas 1999.gadā un 2001.gadā, kā arī 2004.gadā. Šobrīd tiek izvērtētas eiroobligāciju instrumenta izmantošanas iespējas 2006.gadā un 2007.gadā, aizņemšanās apjomi un termiņi būs atkarīgi no valsts budžeta izpildes rādītājiem, situācijas finanšu tirgū, valsts parāda portfeļa rādītājiem un citiem ietekmējošiem faktoriem.

Pēc iestāšanās ES līdz pat dalībai Ekonomikas un monetārajā savienībā (EMS) Latvijas Banka turpina īstenot savu monetāro politiku ar nosacījumu, ka tā saskan ar kopējām ES interesēm, nekaitē pārējo ES dalībvalstu attīstībai un veicina ekonomisko stabilitāti. Banku sektora stabilitāte, iedzīvotāju labklājības un ekonomiskās aktivitātes pieaugums nosaka Latvijas banku sistēmas monetāro pamatrādītāju stabilu pieaugumu. Arī 2004.gadā saglabājās iepriekšējos gados vērotais monetāro rādītāju pieauguma temps. 2004.gada beigās, salīdzinot ar 2003.gadu, plašās naudas apjoms M2X bija pieaudzis par 27%, skaidrā nauda apgrozībā – par 6,6%, noguldījumu apjoms – par 34,1%. Tajā pašā laikā turpināja pieaugt – par 47% – arī kredīti uzņēmumiem un privātpersonām.

Importa daļa iekšējā patēriņā pakāpeniski pieaug un jau 2,4 reizēs pārsniedz robežrādītāju. Tomēr kā pozitīvu momentu var atzīmēt to, ka 2004.gadā Latvijas preču eksports pieauga straujāk nekā imports: preču eksporta apjoms 2004. gadā pieauga par 29% faktiskajās cenās, bet importa apjomi – par 25%. Īpaši strauji importa apjomu pieaugumi bija vērojami 2004. gada martā-aprīlī, ko noteica uzņēmēju vēlme pēdējos mēnešos pirms iestāšanās Eiropas Savienībā importēt pēc iespējas vairāk starppatēriņa un patēriņa preces pēc vecajiem nosacījumiem.

Arī 2005. gads ir iesācies ar ļoti strauju eksporta palielinājumu – par 37% 2005. gada 1. ceturksnī, salīdzinot ar iepriekšējā gada attiecīgo periodu. Eksporta struktūrā dominē koksne un tās izstrādājumi (30,5%), metāli un to izstrādājumi (14,2%), vieglās rūpniecības preces (11,4%) un lauksaimniecības un pārtikas produkti (9,7%).

Līdz ar to importa struktūrā dominē mašīnbūves produkcija (19,7%), ķīmiskās rūpniecības produkcija (14,2%), minerālie produkti (12,8%) un lauksaimniecības produkcija un pārtikas produkti (11,8%).

Latvijas lielākie tirdzniecības partneri 2004. gadā bija Vācija – 14% no kopējā ārējās tirdzniecības apgrozījuma, Lietuva – 11%, Krievija – 8%, Zviedrija – 8% un Igaunija – 8%.

Augšminētās trīs ekonomiskās drošības indikatoru grupas ļauj novērtēt riskus Latvijas tautsaimniecībā, kuri tiks analizēti 2.5.sadaļā.

2.5. Riski Latvijas tautsaimniecībā, kas apdraud valsts ekonomisko drošību

Valsts drošības jēdziens ietver divas dimensijas – objektīvo un subjektīvo dimensiju. Objektīvā drošības dimensija attiecas uz konkrētajiem apstākļiem, kuros cilvēki veic un izdzīvo savas ikdienas darbības un veido savus dzīves scenārijus. Valsts drošības objektīvos rādītājus raksturo dažādi statistikas dati un dzīves līmeņa mērījumi, piemēram, ienākumu līmenis, noziedzības līmenis, īpašums, iedzīvotāju līdzdalība politikā utml.

Turklāt par subjektīvo drošības dimensiju var runāt tad, ja vēlamies uzzināt atsevišķu subjektu vērtējumu un priekšstatu par savu drošību konkrētos apstākļos. Šīs divas valsts drošības dimensijas jāizskata atsevišķi, jo tās balstās uz atšķirīgi iegūtiem empīriskiem mērījumiem. Tomēr autore uzskata, ka šīs drošības dimensijas ir savstarpēji saistītas un ietekmē indivīdu pasaules redzējumu.

Valsts drošības koncepts ir daudzdimensionāls – valsts drošību veido daudzi un dažādi faktori, pie tam, to nozīmīgums drošības veidošanā ir atšķirīgs. Izstrādāt instrumentāriju, kas spētu adekvāti un ticami izmērīt drošību visā pasaulē, ir praktiski neiespējami, jo dažādās valstīs un kultūrās dažādi riski un draudi tiek interpretēti atšķirīgi,- to būtiskuma pakāpe visur nav vienāda.

Lai apzinātu valsts drošību, ir jāizvēlas vairākas izmērāmas drošības jomas. Katrai no izvēlētajām sfērām tiek piemeklēts viens vai vairāki indikatori. Tieši šādā veidā tika izveidots tautas attīstības indekss, kurš katru gadu tiek publicēts Tautas attīstības pārskatā. Indeksā tika iekļautas trīs izmērāmas tautas attīstības dimensijas – ienākumi uz vienu cilvēku, veselība un izglītība.

ANAP 1994. gada pārskatā piedāvāja savu iespējamo pieeju, kura gan netika izstrādāta līdz galam, jo vienlaikus tika atzīts, ka veiksmīgai indeksa izstrādei nav pieejami atbilstoši mērījumi. Arī šobrīd vēl joprojām nav izveidots valsts drošības indekss, kas būtu liekams līdzas Tautas attīstības indeksam. Joprojām sociālo zinātņu pētnieki pasaulē strādā pie vienota indeksa izveides un nākotnē tiek plānots publicēt ziņojumus par valsts drošību, kura galvenais sniegums būtu cilvēka drošības indekss, jo ir atzīts, ka būtisks tautas attīstības nosacījums ir cilvēka drošība. Savukārt cilvēka drošības jēdziens ir ļoti plašs koncepts, kuram joprojām nav izveidota viennozīmīga definīcija. Tas nenoliedzami sarežģī cilvēka drošības apzināšanu.

Lai radītu pilnvērtīgu priekšstatu par valsts ekonomisko drošību Latvijā, ir jāanalizē arī objektīvie cilvēka drošības rādītāji. Cilvēka drošību var apdraudēt dažādu faktoru kopums, taču ANAP 1994.gada pārskatā tika izteikts priekšlikums visus draudus iekļaut pavisam septiņās kategorijās. Pārskatā tika nosaukti sekojoši drošības “komponenti”, jeb cilvēka “drošības vērtības”:

1. ekonomiskā drošība,
2. pārtikas drošība,
3. veselības drošība,
4. vides drošība,
5. personiskā drošība,
6. komūnas drošība,
7. politiskā drošība.

Promocijas darba tēmas ietvaros turpmāk autore pievērsīsies tieši ekonomiskajai drošībai kā vienai no valsts un cilvēka drošības galvenajām sastāvdaļām.

Kā jau bija teikts, ekonomiskā drošība ir viens no būtiskākajiem gan valsts, gan cilvēka drošības komponentiem. Individīda ekonomiskais stāvoklis tiešā veidā nosaka cilvēka cienīgas dzīves nodrošināšanu, kas citā starpā ietver tādu vajadzību apmierināšanu kā vajadzība pēc mājokļa, pilnvērtīga uztura, veselības aprūpes un izglītības. Bezdarba līmeņa samazināšana, jaunu darba vietu radīšana un iedzīvotāju ienākumu paaugstināšana ir aktuālākās problēmas valstī – tā uzskata 42% Latvijas iedzīvotāju [34]. Ceļoties labklājības līmenim, tiek vairota arī cilvēka drošība, jo indivīds jūtas spējīgs kontrolēt savu dzīvi un ar lielāku pašāvērtību raugās nākotnē.

- Iedzīvotāju ienākumi. Individīda ekonomiskās drošības pamatā ir garantēti ienākumi. Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie mājsaimniecību budžetu pētījuma dati liecina, ka mājsaimniecības patēriņa izdevumi vidēji valstī 2004.g., rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī, bija Ls 114. Lielāki patēriņa izdevumi bija pilsētu mājsaimniecībās – Ls 128 (Rīgas mājsaimniecībās – Ls 151), bet lauku mājsaimniecībās patēriņa izdevumi bija ievērojami zemāki – Ls 85 uz katru mājsaimniecības locekli (2.8.tabula).

2.8.tabula

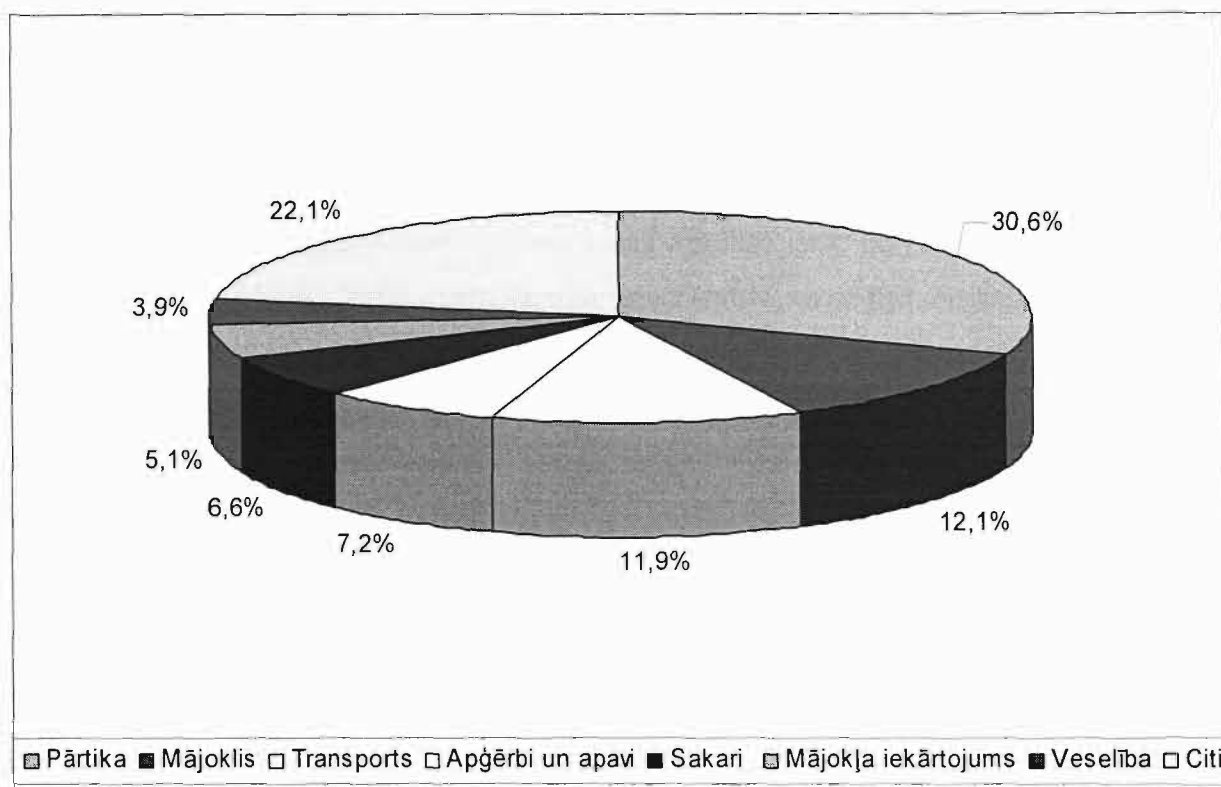
Mājsaimniecības patēriņa izdevumi (kopā naudā un natūrā) 2003. - 2004.g.
(vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli) [autore, izmantojot 45]

	Visas mājsaimniecības	Pilsētas	Lauki
2003.g.(Ls mēnesī)	100	114	73
2004.g.(Ls mēnesī)	114	128	85
2004/2003 (%)	113,6	112,6	116,8

Patēriņa izdevumi vidēji valstī salīdzinājumā ar 2003.g. ir palielinājušies par 14% jeb Ls 14 mēnesī, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli, taču, ņemot vērā patēriņa cenu pieaugumu, patēriņa izdevumu kāpums, rēķinot salīdzināmās cenās, bija 7%.

Straujāk patēriņa izdevumi ir pieauguši lauku mājsaimniecībās – par 17% jeb Ls 12 mēnesī, pilsētu mājsaimniecībās patēriņa izdevumu pieaugums bija par 13% (Ls 14).

Galvenās patēriņa prioritātes bija izdevumi uzturam (31%) un izdevumi mājoklim un komunālajiem pakalpojumiem (13%). Trešā prioritāte - transporta izmaksas (12%). Kopumā vidēji visās mājsaimniecībās izdevumi pārtikai, mājokļa uzturēšanai un komunāliem maksājumiem, transportam, kā arī apģērba un apavu iegādei veidoja 62% no to patēriņa izdevumiem (2.6.att.).

2.6. att. Mājsaimniecības patēriņa izdevumu struktūra (%) [45]

Salīdzinājumā ar mūsu kaimiņvalstīm, Lietuvā pārtikas izdevumi veidoja 39% no mājsaimniecības patēriņa izdevumiem, bet Igaunijā - 28%.

2004.g. salīdzinājumā ar 2003.g. vidēji Latvijā visstraujāk auguši izdevumi transportam (par 26%), sakariem (par 24%) un veselībai (par 23%).

Analizējot patēriņa izdevumus dažādās sociālekonomiskajās grupās, var secināt, ka salīdzinoši vislabāk dzīvo uzņēmēju un citu pašnodarbināto mājsaimniecības (neņemot vērā nodarbinātās lauksaimniecībā), kurām patēriņa izdevumi bija Ls 214 (vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī), kā arī algotu darbu strādājošo mājsaimniecības ar Ls 121. Uzņēmēju un citu pašnodarbināto mājsaimniecībās patēriņa izdevumi pārtikai veidoja 19%, bet algoto darbu strādājošo mājsaimniecībās - 28% no kopējiem patēriņa izdevumiem. Turpretī uzņēmēju un pašnodarbināto mājsaimniecības, kas darbojas lauksaimniecībā, pārtikas iegādei atvēlēja gandrīz pusi (43%) no saviem patēriņa izdevumiem. Savukārt pensionāru mājsaimniecības pārtikai tērēja 44%, bet mājokļa uzturēšanas izdevumu segšanai - 19% no kopējiem patēriņa izdevumiem.

Kā liecina pētījuma dati, visaugstākais patēriņa izdevumu līmenis bija Rīgas mājsaimniecībās (Ls 151). Reģionos patēriņa izdevumi bija par 27-46% zemāki.

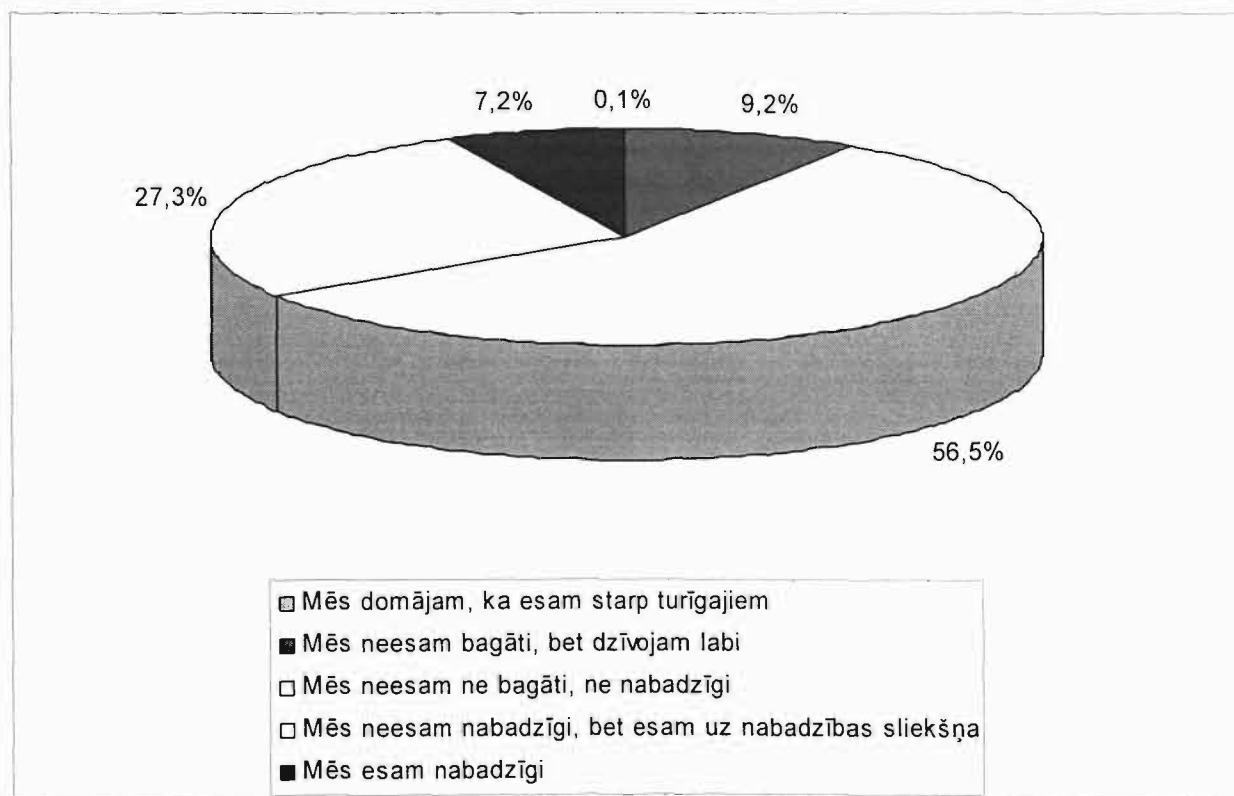
Lai raksturotu patēriņa izdevumu līmeni dažādas labklājības mājsaimniecībās, izmanto kvintīļu grupas. Tās tiek izveidotas, visas mājsaimniecības sakārtojot augošā secībā pēc patēriņa izdevumiem uz vienu mājsaimniecības locekli, un pēc tam sadalot piecās vienādās daļās. Katrā

no tām ir pārstāvēta viena piektdaļa jeb 20% mājsaimniecību.

20% trūcīgāko (1.kvintile) mājsaimniecību patēriņa izdevumi bija Ls 59 vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī. Šīs mājsaimniecības uzturam tērēja 41%, bet mājoklim un komunālajiem pakalpojumiem – 13% no saviem patēriņa izdevumiem. Patēriņa izdevumi 1.kvintiles mājsaimniecībās, kurās dzīvo viena ceturtdaļa no kopējā mājsaimniecībām piederošo personu skaita valstī, veidoja tikai pusi (51%) no vidējā mājsaimniecību patēriņa līmeņa.

Savukārt 20% turīgāko (5.kvintile) mājsaimniecību, kurās dzīvo 18% no kopējā mājsaimniecībām piederošo personu skaita valstī, patēriņa izdevumi, rēķinot uz vienu mājsaimniecības locekli, bija Ls 221, tie ir 2 reizes lielāki par vidējiem rādītājiem un gandrīz 4 reizes lielāki par zemākās kvintiles rādītājiem.

Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes 2004.g. Mājsaimniecību budžetu pētījumu par mājsaimniecību materiālā stāvokļa pašnovērtējumiem, dominējošais sava materiālā stāvokļa novērtējums vairāk par pusi (57%) mājsaimniecību Latvijā ir “ne bagātas, ne nabadzīgas” (2.7.att.). Tomēr mājsaimniecību sniegtie pašnovērtējumi ir jāvērtē kā subjektīvs rādītājs. Proti, ja mājsaimniecība dod saviem materiālajam stāvoklim pašnovērtējumu - mēs neesam ne bagāti, ne nabadzīgi, tad tas neizsaka, ka mājsaimniecība pieder pie viduslāņa vai ir vidēji pārtikusi mājsaimniecība. Bieži vien šādu pašnovērtējumu sniedz mājsaimniecības, kas ir spiestas samierināties ar materiālo stāvokli, kas nav nedz labs, nedz uzskatāms par trūkuma robežu.

2.7.att. Mājsaimniecību materiālā stāvokļa pašnovērtējumi 2004.g. [autore, izmantojot 45]

Nedaudz vairāk kā ceturtda daļa mājsaimniecību (27%) uzskata, ka atrodas uz nabadzības sliekšņa, bet 6,9% mājsaimniecību uzskata, ka ir nabadzīgas. 2004.gadā, salīdzinājumā ar 2003.g. datiem (8,4%), ir palielinājies mājsaimniecību skaits, kuri vērtē savu materiālo stāvokli kā labu – 9,2%. Pavisam maz (0,1%) ir tādu mājsaimniecību, kas uzskata sevi par turīgām.

Ja salīdzina 2004.g. rezultātus ar aptaujas rezultātiem 2003.g. un 2002.g., tad var secināt, ka kopumā mājsaimniecību materiāla stāvokļa pašnovērtējumi ir kļuvuši pozitīvāki. Gan laukos, gan pilsētās ir palielinājies to mājsaimniecību skaits, kas uzskata ka nav bagāti, bet dzīvo labi, kā arī nedaudz samazinājies to mājsaimniecību skaits, kas sevi uzskata par nabadzīgām.

Atšķirīgs materiālā stāvokļa pašnovērtējums ir dažādos Latvijas reģionos. Zemgalē, Vidzemē un Latgalē nedaudz pieaudzis mājsaimniecību īpatsvars, kuras savu materiālo stāvokli vērtē kā “neesam bagāti, bet dzīvojam labi”. Neskatoties uz to, Latgalē ir vislielākais mājsaimniecību skaits - 11%, kuri vērtē sevi kā nabadzīgas, bet 33% mājsaimniecību uzskata, ka atrodas uz nabadzības sliekšņa. Rīgā par nabadzīgām sevi uzskata 7,5 % mājsaimniecību, kaut gan ienākumu analīze norāda, ka tieši Rīgā ir vislielākie ienākumi. To varētu izskaidrot ar salīdzinoši lielāku nevienlīdzību ienākumu sadalē Rīgas mājsaimniecībās.

Valsts noteiktā viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība 2004.gadā bija 98,78, kas ir par 5,6% vairāk nekā 2003.g. Savukārt valsts noteiktā minimālā darba alga 2004.g. tika paaugstināta no Ls 70 līdz Ls 80 jeb par 14,3%, bet vidējā vecuma pensija par to pašu periodu palielinājās līdz Ls 77,46 jeb par 14,5%. Līdz ar to vidējais rīcībā esošais ienākums uz 1 mājsaimniecības locekli 2003.g. Latvijā sastādīja tikai 93% no iztikas minimuma (2.9.tabula).

2.9.tabula

Latvijas iedzīvotāju materiālā stāvokļa rādītāji [autore, izmantojot 45]

Rādītājs	2000	2001	2002	2003	2004
Pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība, Ls	83,18	84,47	86,93	93,54	98,78
Valsts noteiktā minimālā darba alga, Ls	50	60	60	70	80
Vidējais rīcībā esošais ienākums uz 1 mājsaimniecības locekli, Ls	69,19	n/d	80,00	86,88	n/d
Vidējā vecuma pensija, Ls	60,28	61,83	64,25	67,65	77,46

2004.g. IKP uz vienu iedzīvotāju Latvijā palika zemākais ES un sastādīja 43% no ES vidējā līmeņa. Lietuvā un Igaunijā šis rādītājs ir nedaudz augstāks, salīdzinot ar Latviju (attiecīgi 48% un 50%). Pārējām ES dalībvalstīm, tai skaita jaunajām, šis rādītājs ir vēl labāks, izņemot

Poliju.

Analizējot šo rādītāju, jāatzīmē, ka Latvijā ir īpaši manāma atšķirība ienākumos starp galvaspilsētu Rīgu un laukiem, it īpaši Latgali. Tādējādi Rīgas iedzīvotāju ienākumi ir tuvāki ES valstu iedzīvotāju ienākumiem. Bez tam, jāņem vērā arī tas, ka Latvijā ir diezgan nozīmīgs ēnu ekonomikas sektors, kas, saskaņā ar Vācijas Darba pētījumu institūta aprēķiniem, sastāda līdz pat 40% no IKP, kaut gan vietējie speciālisti uzskata, ka ēnu ekonomikas īpatsvars nepārsniedz 30% no IKP.

Pēc Eurostat aģentūras datiem, darbaspēka izmaksas 2005.g. 1.ceturksnī salīdzinot ar pagājušā gada attiecīgo periodu auga visstraujākajiem tempiem ES dalībvalstu vidū. Tā, stundu samaksas pieaugums Latvijā par šo periodu sastādīja 16,3%, Lietuvā — 12,2%, Igaunijā — 9,6%. ES valstīs šis rādītājs vidēji ir vienāds ar 3,4%. Latvija ir līdere arī pēc stundu samaksas rūpniecības sektorā, kur 2005.g. 1.ceturksnī salīdzinot ar attiecīgo 2004.g. periodu samaksa pieauga par 13,8%. Savukārt Igaunijā šis rādītājs ir 12,8%, Lietuvā – 9,7%, bet ES vidējais rādītājs ir 3,6%.

Tomēr rēķinot absolūtās vienībās, 16% no Latvijas vidējās darba algas (200 Ls) šis pieaugums sastāda tikai 32 Ls jeb 45 EUR. Turklāt 2% no ES vidējās darba algas (3500 EUR) ir 70 EUR. Tādējādi reālais ienākumu pieaugums pārticīgās valstīs ir lielāks nekā Latvijā. Jāatzīmē arī, ka Latvijā algas palielinās galvenokārt tāpēc ka mazinās „aploksņu algu” skaits.

- Nevienlīdzība. Nabadzība ir parādība, kas pastāv jebkurā valstī, neatkarīgi no ekonomiskās attīstības līmeņa un politiskās sistēmas. Taču tās mērogi un dziļums katrā valstī ir atšķirīgi. Trūcīgajiem iedzīvotājiem ir liegta iespēja atrasties normālos dzīves apstākļos, jo to ekonomiskie resursi ir tik ierobežoti, ka nav iespējams sev nodrošināt nepieciešamo uzturu un piedalīties sabiedrības dzīvē tādā apjomā, kas uzskatāms par pieņemamu konkrētajā sabiedrībā.

Latvijā nav normatīvi nostiprināta nabadzības līnija, un tāpēc par nabadzības sliekšni tiek izmantots Eurostat rekomendētais sliekšnis – 60% no ekvivalento ienākumu mediānas. Datu salīdzināšanas nolūkos visi ienākumu dati tiek pārrēķināti uz ekvivalento t.i. pieaugušo patērētāju, kas ļauj veikt salīdzinājumus starp dažāda demogrāfiskā sastāva mājsaimniecībām.

Nabadzības procesu raksturošanai tiek izmantots nabadzības riska indekss. Sociālās nevienlīdzības raksturošanai tiek izmantots statistikas praksē pazīstamais Džini (*Gini*) koeficients. Džini koeficients raksturo pastāvošo vienlīdzību vai nevienlīdzību ienākumu jeb materiālo labumu sadalē. Tas variē vērtībā no 0 līdz 1. Jo koeficients ir lielāks, jo lielāka ir nevienlīdzība ienākumu sadalē.

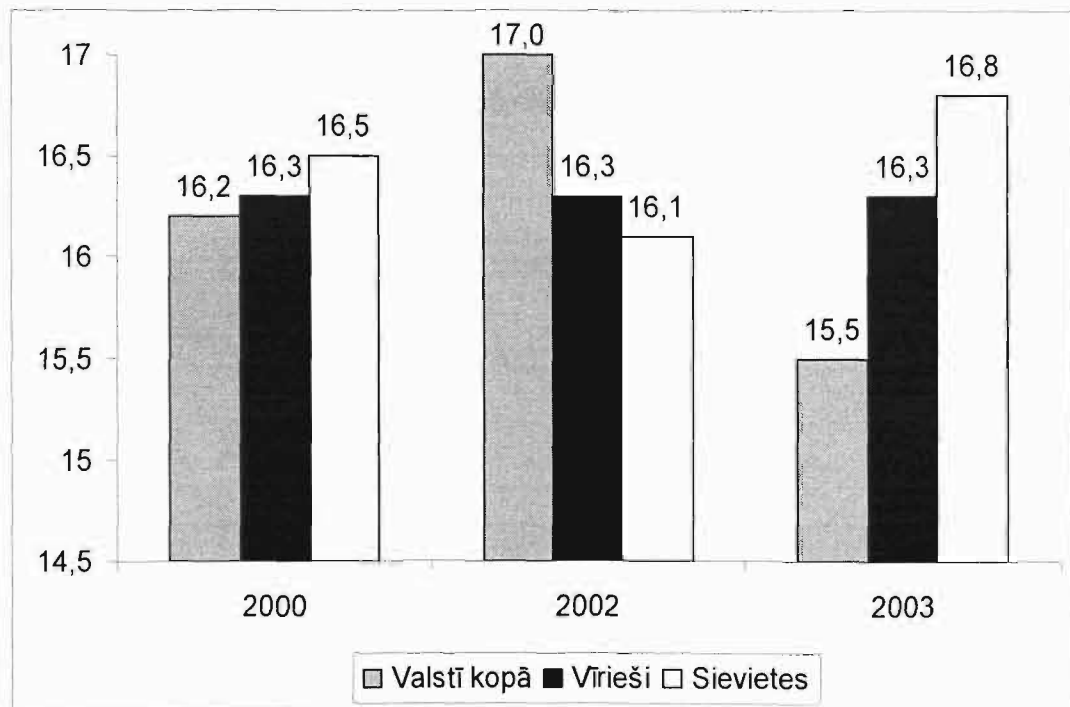
Ienākumu līmenis dažādu sociālekonomisko grupu mājsaimniecībās ir atšķirīgs. Tuvu vidējam līmenim ir algotu darbu strādājošo ienākumi, bet zemnieku, pensionāru mājsaimniecībās un tajās mājsaimniecībās, kurām nav pastāvīgu iztikas līdzekļu avotu, ienākumi ir zem vidējā

līmeņa. Arī demogrāfiskie rādītāji ietekmē mājsaimniecības ienākumu līmeni – tā, piemēram, lielāki ienākumi ir novērojami laulātiem pāriem bez bērniem, bet viszemākie – nepilnajās ģimenēs ar bērniem vecumā līdz 16 gadiem.

Ienākumu nevienlīdzība ir vērojama arī reģionālajā griezumā. Rīgas reģionā dzīvojošo ienākumu līmenis ir par 20% augstāks nekā vidēji valsti. Visaugstākais vidējo ienākumu līmenis starp reģioniem ir Vidzemē, bet viszemākais Latgalē. Šeit arī tika reģistrēts visaugstākais bezdarba līmenis - 2004.gada beigās tas sastādīja 27,6% Ludzas rajonā, 26,2% Rēzeknes rajonā, 25,9% Balvu rajonā, 21,7% Daugavpils rajonā un 21,2% - Krāslavas rajonā.

Kaut arī ik gadu Latvijas IKP pieaug, tomēr gluži kā citur pasaulē, arī Latvijā ir palielinājusies sabiedrības noslāņošanās. 2003.g. bija novērojams mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu pieaugums, taču tas nebija vienmērīgs dažāda tipa mājsaimniecību grupās, pilsētās un laukos. Palielinājās plaisa starp Rīgu un tās reģionu un pārējo Latviju. Minētais varētu radīt pamatu sociālās nevienlīdzības pieaugumam – par to liecina Džini koeficienta pieaugums no 0,30 - 1996.gadā līdz pat 0,36 - 2003.gadā. 2004.gadā tas saglabājās 2003.gada līmenī.

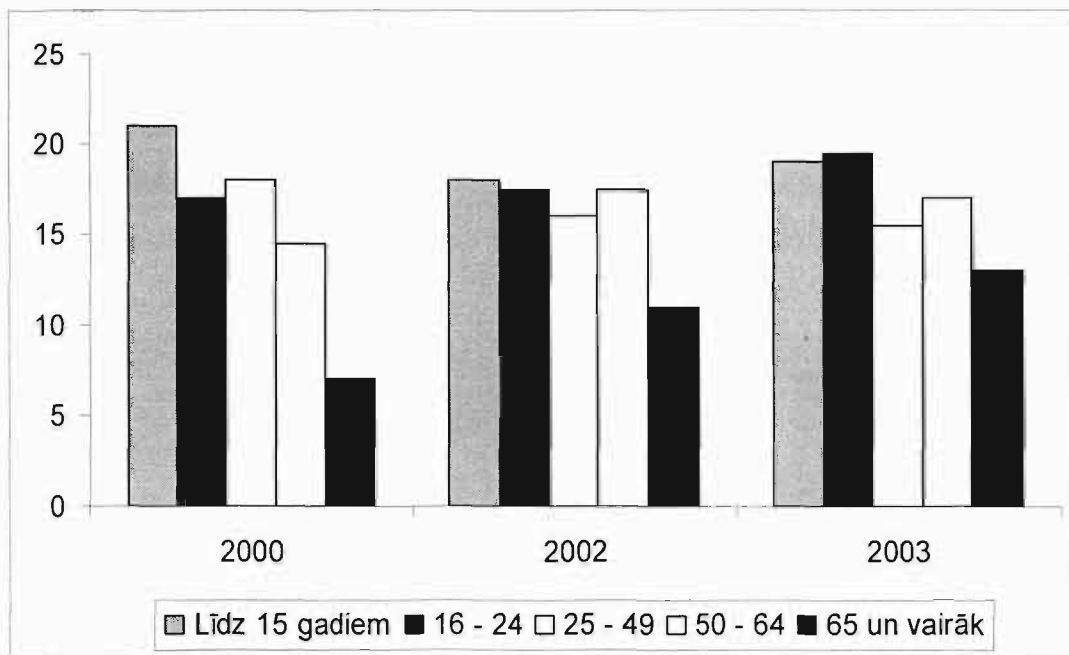
Laika periodā no 2000.g. līdz 2003.g. tika novērots nabadzības riska pieaugums. Tā raksturošanai izmanto nabadzības riska indeksu, kas raksturo iedzīvotāju skaitu, kas dzīvo zem izraudzītā nabadzības sliekšņa. Grafiks, kas attēlo nabadzības riska dinamiku, ir redzams 2.8.att.

2.8.att. Nabadzības riska indekss, % [45]

Nabadzības riska indeksa pieaugums šajā laika periodā nav liels. Ja vīriešu nabadzības riskam ir tendence samazināties, tad sievietēm ir vērojams nabadzības riska pieaugums. Atšķirīgs nabadzības risks ir dažādās vecuma grupās. Visvairāk nabadzības riskam ir pakļauti bērni

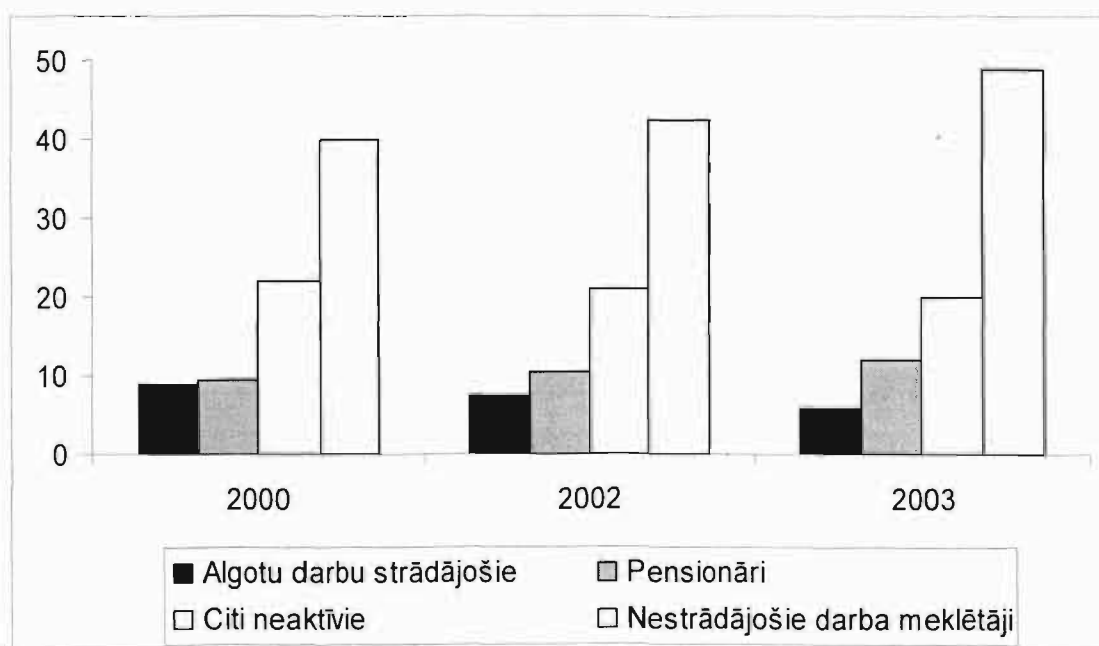
vecumā līdz 15 gadiem, kā arī jaunieši vecumā no 16-24 gadiem (2.9.att.).

2.9.att. Nabadzības riska indekss atkarībā no vecuma [45]

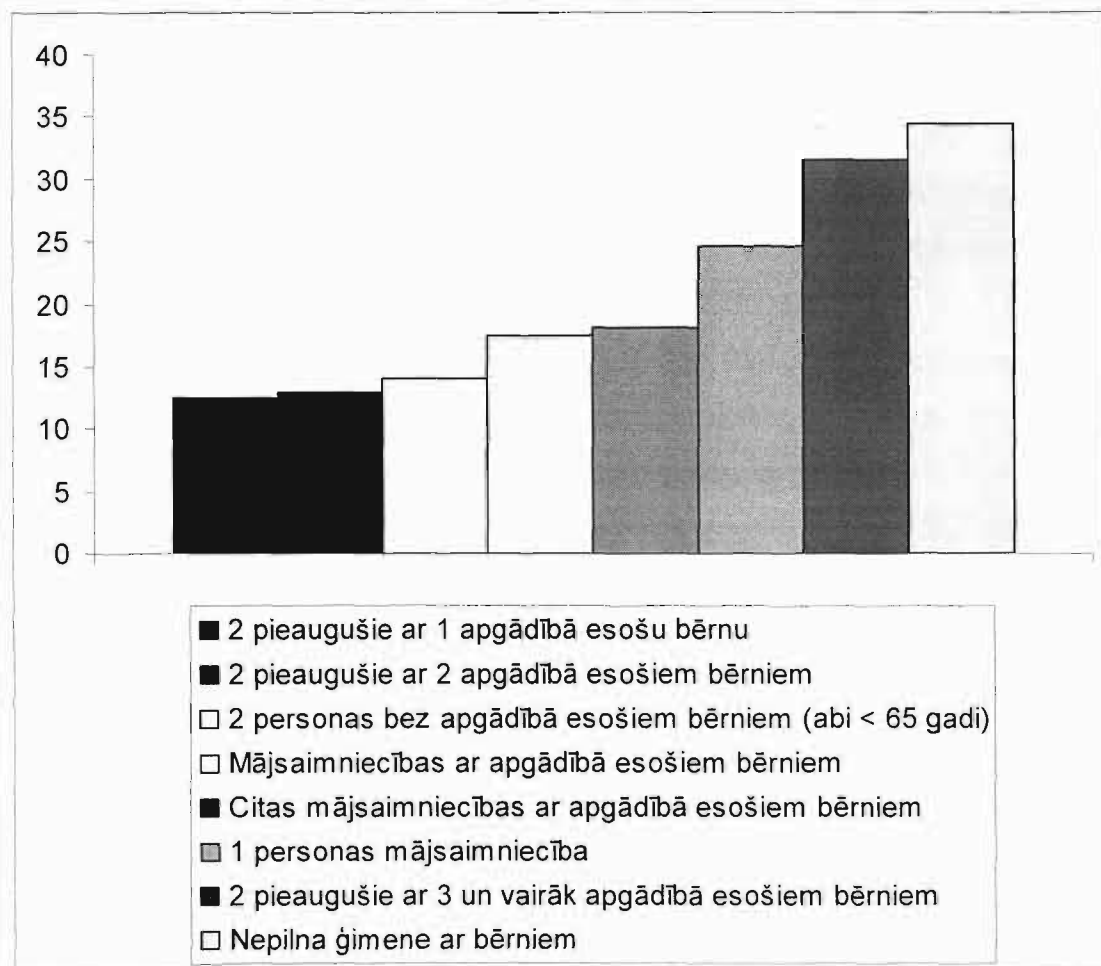
Nabadzības risks turpina pieaugt arī vecuma grupā 65 gadi un vairāk, tiesa tas ir pats zemākais starp visām citām vecuma grupām.

Aplūkojot sadalījumu sociālekonomiskajās grupās, var konstatēt, ka vismazākais nabadzības risks ir algoto darbu strādājošajiem, bet visaugstākais nestrādājošiem darba meklētājiem (bezdarbniekiem). Turklāt bezdarbnieku nabadzības risks 2003.g. ir manāmi palielinājies (2.10.att.)

2.10.att. Nabadzības riska indekss dažāda tipa mājsaimniecībās, % [45]

Ja aplūkojam dažādas demogrāfiska tipa mājsaimniecības, tad var konstatēt, ka visaugstākais nabadzības risks ir tajās mājsaimniecībās, kurās bērnu audzina tikai viens no vecākiem – lielākajā daļā gadījumu vientuļā māte, kā arī daudz bērnu ģimenēs. Nabadzības risks ir salīdzinoši augsts arī vienas personas mājsaimniecībās un citu tipu mājsaimniecībās ar apgādībā esošiem bērniem (2.11.att.).

2.11.att. Nabadzības risks dažāda demogrāfiskā tipa mājsaimniecībās [45]

- **Bezdarbs.** Neskatoties uz brīvu darba resursu pārvietošanu ES ietvaros, šodien Latvijā daudzi cilvēki joprojām jūtas nedroši, jo nākas saskarties ar dažādām grūtībām darba tirgū – gan meklējot jaunu darbu, gan saglabājot esošo darba vietu. Bezdarba līmenim valstī ir tendence samazināties, taču to var arī zināmā mērā saistīt ar iedzīvotāju kopējā skaita samazināšanos, sabiedrības novecošanos un dienas nodaļas studentu skaita pieaugumu.

Darbs ir viena no augstākajām vērtībām Latvijā – iedzīvotāju aptaujas rāda, ka darbam indivīda dzīvē ir gandrīz tikpat liela nozīme kā ģimenei. Tas nozīmē, ka darba esamība vai neesamība būtiski ietekmē cilvēka pašvērtējumu un pašcieņu, kā arī iespējas nodrošināt savu eksistenci. Bieži vien darbs tiek uztverts kā viens no identitātes stūrakmeņiem.

Centrālās statistikas pārvaldes informācija liecina, ka 2004.gada beigās valstī reģistrēti

90,6 tūkst. bezdarbnieku jeb 8,5% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem. Ilgāk nekā gadu darbu nevar atrast 23,4 tūkst. cilvēku jeb 25,8% no bezdarbnieku kopskaita.

Īpaša riska grupa ir sievietes. Viņām joprojām darba tirgū klājas grūtāk nekā vīriešiem – 53,5% no bezdarbnieku skaita sastāda sievietes. Bez tam gada laikā pieauga 50-gadīgu un vecāku sieviešu skaits bezdarbnieku vidū. Sociāli nevēlama parādība ir arī tas, ka vēl aizvien katrs septītais bezdarbnieks ir jauniešs līdz 25 gadiem.

Izglītības faktoram ir ļoti liela loma konkurējot ar citiem darba tirgū. Lielākais bezdarba līmenis ir sastopams iedzīvotāju grupās ar vidējo profesionālo izglītību (38,2%). Nākamā lielākā grupa ir ar vidējo vispārējo izglītību jeb 27,4% no bezdarbniekiem. Savukārt augstāko izglītību ieguvušo bezdarbnieku īpatsvars 2004.g. beigās bija 7,7%. Tas nozīmē, ka ceļoties vispārējam izglītības līmenim, šai grupai nākas saskarties ar pieaugošu konkurenci.

Esošā informācija par nodarbinātības struktūru liecina, ka Latvijā joprojām ir samērā zema nodarbinātības kvalitāte. Tas nozīmē, ka ir liels zemi apmaksāto darba vietu īpatsvars. Pilsētas nodarbinātībai ir labāka kvalitāte nekā nodarbinātībai laukos, un vīriešiem ir labākas kvalitātes darba vietas nekā sievietēm. Augstākā izglītība garantē augstākas kvalitātes darbu, savukārt cilvēkiem ar zemāku izglītību parasti ir pieejams zemākas kvalitātes darbs.

Tajā pašā laikā darba tirgū aktīviem cilvēkiem arī nākas saskarties ar dažādām negācijām. Kopumā Latvijā pieaug tendence strādāt arvien vairāk. Latvijai ir raksturīga arī viena no garākajām darba nedēļām ES. Darba nedēļa Latvijā ilgst 40 stundas, līdz ar to 26,2% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem pārsniedz likuma noteikto normu. Pēc autores viedokļa, viens no iespējamajiem iemesliem ir tas, ka daudziem cilvēkiem nepietiek ar vienu darba algu, tāpēc viņi meklē papildus ienākuma iespējas, apvienojot vairākas darba vietas un projektus – izplatās darbaholisms. To apliecina arī Centrālās Statistikas pārvaldes dati: 61,5 tūkstoši cilvēku strādā vairākās darba vietās. Līdz ar to strādājošs Latvijas iedzīvotājs pavadā darbā 47 stundas nedēļā. Visās ES dalībvalstīs, izņemot Poliju, darba nedēļa ir īsāka.

Nodarbinātība vairs nav ilglaicīga un garantēta, bet bieži vien tā kļūst fragmentāra. Uzņēmīgiem cilvēkiem paveras spožas karjeras un jaunas sevis apliecināšanas iespējas, taču paralēli pieaug arī nedrošība un stress. Darba dzīvē ir ienācis risks.

- Izglītība. Individīda ekonomisko drošību vairo izglītības līmenis. Iedzīvotāji ar augstāku izglītības līmeni ir pakļauti relatīvi mazākam riskam palikt bez darba nekā iedzīvotāji ar zemāku izglītības līmeni. Līdz ar to izglītību var noteikti minēt kā vienu no galvenajiem ekonomiskās drošības resursiem.

Vairāku finansiālo un struktūrpoltikas kvantitatīvo rādītāju salīdzinājums zinātnes un pētniecības jomā liecina, ka Latvija pagaidām neizceļas ne Baltijas valstu, ne ES dalībvalstu un kandidātvalstu vidū ar labiem priekšnosacījumiem uz zināšanām balstītas ekonomikas attīstībā.

Latvija atpalciek tādus rādītājos kā informācijas sabiedrības bāzes infrastruktūras attīstība, valsts un privātā sektora ieguldījumi zinātnē un attīstībā, riska kapitāla pieejamība, zinātnisko atklājumu un jauninājumu komercializācija.

- **Inflācija.** Saskaņā ar Eurobarometer 2005.g. septembrī veiktās aptaujas datiem, Latvija atšķiras no citām ES dalībvalstīm ar to, ka tās iedzīvotāji pievērš pārkāp lielu uzmanību cenu pieaugumam un inflācijas līmenim valstī. Šīs problēmas nozīmību atzīmēja 55% aptaujāto – par 10% vairāk nekā pirms pusgada un par 39% vairāk nekā vidēji ES dalībvalstīs. Salīdzinājumam –Lietuvā cenu pieaugumu uzskata par svarīgu 28% aptaujāto, Igaunijā – 27%, Lielbritānijā un Dānijā – 3%, Nīderlandē – 2%. Vidēji ES par cenām uztraucas 16% aptaujāto. „Vecās” Eiropas iedzīvotājiem joprojām aktuāla ir bezdarba problēma (vidēji – 50% aptaujāto, Latvijā – 35%, Vācijā – 81%, Polijā – 78%).

Ir jāatzīmē, ka viens no inflācijas katalizatoriem 2005.g. bija lata piesaiste eiro ar kursu 1 eiro = 0,7028 lati, kā arī pēc daudzu ekonomistu viedokļa ilgāku laiku pārvērtēts lats, savukārt pērn liela nozīme bija psiholoģiskajam faktoram – inflācijas gaidas sakarā ar iestāšanos ES un paredzēto cenu izlīdzināšanos. Patēriņa preču cenu pieaugums Latvijā pērn bija vislielākais Baltijas valstu vidū – Latvija šis rādītājs sastādīja 6,2%, Igaunijā – 3%, bet Lietuvā – 1,2%.

Salīdzinājumā ar iepriekšējā gada augustu, patēriņa cenas pieauga par 6,1%, tai skaitā precēm – par 6,0%, pakalpojumiem – par 6,3% (2.10.tabula). Patēriņa cenas 2005.g. 2. ceturksnī, salīdzinot ar 2004.g. 2. ceturksni, ir pieaugušas par 6,5%. Mēneša vidējā neto darba samaksa valstī kopā 2005.g. 2.ceturksnī, salīdzinot ar 2004.g. 2. ceturksni, palielinājusies par 17,0%.

2.10.tabula

Cenu pārmaiņas patēriņa grupās, % [autore, izmantojot 45]

Preču un pakalpojumu grupas	Cenu izmaiņas 2005.g. augustā salīdzinot ar 2004.g. augustu, %
Kopā	6,1
Pārtika	7,0
Alkohols, tabaka	5,2
Apģērbs, apavi	0,3
Mājoklis	5,4
Mājokļa iekārta	3,6
Veselība	10,4
Transports	14,5
Sakari	-3,3
Atpūta, kultūra	1,8
Izglītība	9,0
Viesnīcas, restorāni	9,1
Pārējie	5,3

Vidējais patēriņa cenu līmenis 2005.gada augustā, salīdzinot ar 2005.gada jūliju, samazinājās par 0,1%. Precēm cenas kritās par 0,3%, bet pakalpojumiem pieauga par 0,4%. Arī 2004.gada augustā, salīdzinot ar 2004.gada jūliju, vidējais cenu līmenis samazinājās par 0,1%. Lielākā ietekme uz patēriņa cenu izmaiņām augustā bija dārzeņu, kartupeļu, augļu cenu kritumam, kā arī degvielas, cietā kurināmā un gāzes cenu kāpumam (2.11.tabula). Cenas paaugstinājās sadzīves ķīmijas precēm, zālēm, mēbelēm. Turklāt dārgākas kļuva sabiedriskā ēdināšana, viesnīcu, finanšu, transporta un medicīniskie pakalpojumi. Palētinājās TV-, video-, audio- un fototehnika, apģērbi un ziedi. Pieejamāki kļuva atpūta, sports un telekomunikācijas.

2.11.tabula

Preces un pakalpojumi, kas mēneša vidējā cenu līmeņa pārmaiņas ietekmēja visvairāk, %

[autore, izmantojot 45]

Preču un pakalpojumu grupas	Cenu izmaiņas 2005.g. augustā salīdzinot ar 2005.g. jūliju, %
Degviela	+0.10
Cietais kurināmais	+0.08
Gaļa un gaļas izstrādājumi	+0.07
Gāze	+0.06
Individuālās aprūpes preces	-0.04
Apavi	-0.05
Augļi	-0.12
Dārzeņi, kartupeļi	-0.45

Gada laikā īpaši strauji (vairāk nekā divreiz) sadārdzinājās degviela, kas lielā mērā pamatoja pārtikas preču cenu pieaugumu (2.12.tabula). Savukārt lētāki kļuva augļi un telekomunikācijas pakalpojumi (attiecīgi par 14% un 16%).

2.12.tabula

Preces un pakalpojumi, kas gada vidējā cenu līmeņa pārmaiņas ietekmēja visvairāk, % [autore,

izmantojot 45]

Preču un pakalpojumu grupas	Cenu izmaiņas 2005.g. augustā salīdzinot ar 2004.g. augustu, %
Degviela	+1.08
Piens, siers, olas	+0.64
Gaļa un gaļas izstrādājumi	+0.46
Ēdināšanas pakalpojumi	+0.45
Dārzeņi, kartupeļi	+0.32
Gāze	+0.28
Augļi	-0.14
Telekomunikāciju pakalpojumi	-0.16

Sakarā ar augstiem inflācijas tempiem Latvijā iespēja ieviest eiro skaidrā apgrozībā, kā bija plānots iestāties ES šobrīd ir diezgan zema, jo, saskaņā ar Māstrihtas kritērijiem, gadu pirms eiro ieviešanas inflācijas līmenis valstī nedrīkst pārsniegt triju pēc šī rādītāja labāko ES valstu līmeni (pēc prognozēm – 2 – 2,5%) vairāk nekā par 1,5.

- Demogrāfiskā situācija. Iedzīvotāju vecuma struktūras izmaiņu prognožu raksturīgākā iezīme ir straujš bērnu skaita absolūts un relatīvs samazinājums. Vēl 1990.g. bērni sastādīja 22,7% no iedzīvotāju kopskaita, bet jau 2005.gadā šis īpatsvars sastādīja tikai 14,8%, ar tendenci samazināties arī turpmāk (2.13.tabula). XXI gadsimta sākumā turpinās samazināties skolnieku skaits atbilstoši dzimstības intensitātes samazinājumam XX gadsimta 90.gados, bet ap 2010.gadu arī potenciālo studentu skaits. Saskaņā ar nosacīti reālā varianta aprēķiniem jauniešu skaits 15-19 gadu vecumā 2020.gadā, salīdzinot ar 2000.gadu, samazināsies apmēram divas reizes. Šajā laika posmā strauji samazināsies to iedzīvotāju skaits, kas sasniedz darbības vecumu.

2.13.tabula

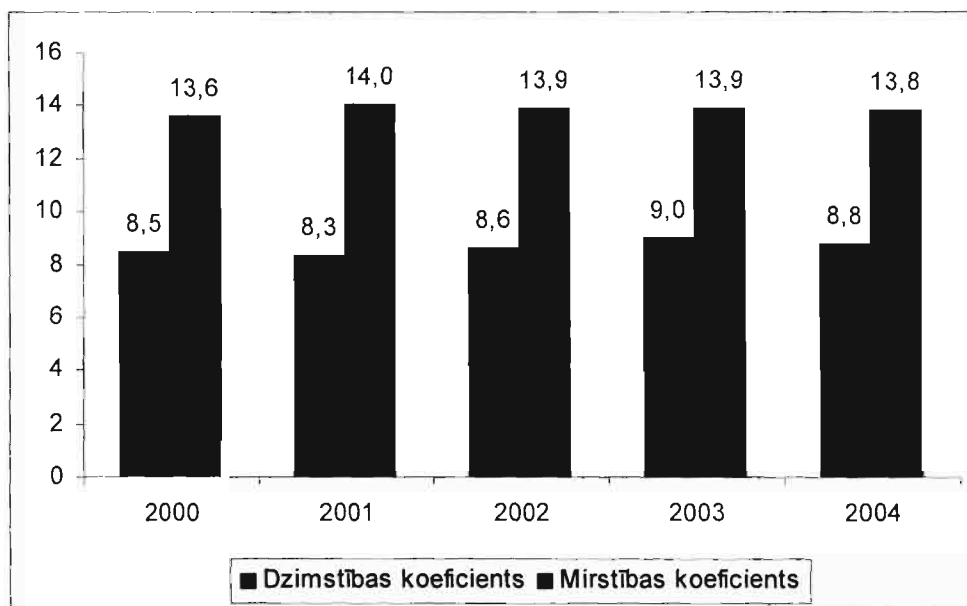
Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūra 1998.-2025.g. [autore, izmantojot 45]

Iedzīvotāju struktūra	1998	2005	2010	2020	2025
Bērni 0-14g. (tūkst. cilv.)	473,4	341,4	285,4	310,6	293,2
% no kopskaita	19,2	14,8	12,3	14,0	13,6
Darbspējas vecums 15-59g. (tūkst. cilv.)	1496,5	1473,8	1471,6	1345,9	1278,5
% no kopskaita	60,9	63,9	65,3	60,9	59,3
Pensijas vecums 60+ g. (tūkst. cilv.)	488,5	491,2	518,2	554,8	584,5
% no kopskaita	19,9	21,3	22,4	25,1	27,1

Centrālās statistikas pārvaldes provizorisks dati liecina, ka 2005.g. jūnijā Latvijas iedzīvotāju skaits ir “noslīdējis” zem 2,3 miljonu atzīmes, un 2005.g. jūlija sākumā tas bija 2299,6 tūkstoši jeb par 6,8 tūkstošiem cilvēku mazāk nekā 2005. gada sākumā. Iedzīvotāju skaits dabiskās kustības dēļ (mirušo skaitam pārsniedzot jaundzimušo skaitu) kritās par 6,2 tūkstošiem; emigrācijas pārsvars pār imigrāciju to samazināja vēl par 0,6 tūkstošiem cilvēku.

Dzimstības un mirstības koeficientu dinamika ir atspoguļota 2.12.att. Jau ilgāku laiku Latvijā ir negatīvs dabiskais pieaugums. Šā gada pirmajā pusē ir pārvarēta dzimušo skaita samazināšanās tendence, kas bija novērojama pērnā gada pirmajā pusgadā. Dzimušo skaits šā gada 1. pusgadā bija 10,6 tūkstoši, kas ir par 400 jaundzimušajiem jeb par 4 % vairāk nekā 2004. gada pirmajos sešos mēnešos. Dzimstība, rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem, ņemot vērā iedzīvotāju skaita samazināšanos, palielinājies vēl vairāk - par 4,5 %. Pozitīvi vērtējams arī

diezgan ievērojamais reģistrēto laulību skaita pieaugums šī gada pirmajā pusē - par 9,9 %.

2.12.att. Dzimtības un mirstības koeficientu dinamika [autore, izmantojot 45]

Iedzīvotāju mirstības līmenis pēdējos gados ir samērā stabils. Tomēr jāpiebilst, ka 2005. gada sešos mēnešos mirstība uz 1000 iedzīvotājiem salīdzinājumā ar pagājušā gada attiecīgo periodu pieaugusi par 1,4 %. Latvijā joprojām ir ļoti augsta mirstība no ārējiem nāves cēloņiem, tajā skaitā - transporta nelaimes gadījumos.

Iedzīvotāju diezgan lielā mirstība jaunākajos gados ietekmē arī mūža ilguma rādītājus, kas mūsu valstī ir vieni no zemākajiem Eiropā: 2004. gadā 67,1 gadi vīriešiem un 77,2 - sievietēm. Eiropas Savienībā vidēji analogiskais rādītājs vīriešiem ir par 8 gadiem un sievietēm par 4 gadiem augstāks.

- Globalizācijas un atvērtas ekonomikas risks. Pasaules Bankas 2002.gada pētījums "Pasaules attīstības indikatori 2002" liecina, ka laika posmā no 1990. līdz 2000. gadam attīstības valstis ar mazāk atvērtu ekonomiku piedzīvoja ekonomisko lejupslīdi, kamēr attīstības valstis ar atvērtāku ekonomiku spēja sasniegt pat augstākus vidējos IKP pieauguma tempus nekā pasaules ekonomiski visattīstītākās valstis. Par valsts varas resursu mazināšanos netieši liecina arī fakti, ka mūsdienās tikai ap 30 pasaules valstu IKP pārsniedz pasaules lielāko kompāniju gada apgrozījumu, un sabiedriskā sektora budžeta rādītāju salīdzinājums valsts ekonomisko ietekmi liek vērtēt vel pieticīgāk. Šobrīd Latvijas IKP, kura apjomi 2004.gadā sasniedza 7,4 miljardu latu jeb 10,5 miljardu eiro, ir vairāk nekā 20 reižu mazāks par pasaules lielāko kompāniju gada apgrozījumu. Protams, valsts politisko un kompāniju ekonomisko varu nevar salīdzināt, vērtējot vienīgi to rīcība nonākošos naudas līdzekļus, jo pakļaušanos valsts varas lēmumiem nodrošina arī tās rīcībā esošie likumīgie piespiedu līdzekļi, kamēr gan patērētājiem, gan darba devējiem visbiežāk tomēr pastāv iespējas efektīvi nepakļauties kompāniju vadību

lēmumiem un darbībai, kaut vai boikotējot tās ražojumus vai aizejot no darba. Neskatoties uz šo iebildi un ņemot vērā tirgus konkurences principu nostiprināšanos arī politisko partiju priekšvēlēšanu cīņās, jāsecina, ka globalizācija tomēr palielina risku, ka sabiedrība sāk zaudēt politisko ietekmi par daudziem sociālekonomiskiem procesiem.

Atvērtu ekonomiku risks saņemt pēkšņu triecienu no negatīvām attīstības tendencēm starptautiskā tirgū ir salīdzinoši lielāks nekā lielām un relatīvi noslēgtākām ekonomikām. Latvijas uzņēmēju un sabiedrības ekonomiskā drošība šajā ziņā ir lielā mērā atkarīga no ekonomiskajiem procesiem ārpus valsts robežām, jo, kā jau tas ir raksturīgi mazām valstīm, Latvijas eksports sastāda ievērojamu daļu no valsts IKP. Šo ārējo nelabvēlīgo ekonomisko faktoru negatīvo ietekmi uz mazas valsts un tās iedzīvotāju ekonomisko drošību Latvija izjūta pēc Krievijas finanšu krīzes 1998.gadā, kurai sekoja Latvijas IKP pieauguma tempu palēnināšanās no 8,4% 1997.gadā līdz 2,8% 1999.gadā un reģistrēto bezdarbnieku skaita pieaugums līdz 9,1% no ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaita. Tomēr, kā to pierāda arī Latvijas kaimiņvalsts Igaunijas, kura ārējā tirdzniecībā ir vēl aktīvāka nekā Latvija, ekonomiskā attīstība, tad maza atvērta ekonomika ir ne tikai risks tās iedzīvotāju ekonomiskai drošībai ārējās ekonomiskās krīzes situācijā, bet arī iespēja, izmantojot salīdzinošās priekšrocības ātrākai tautsaimniecības restrukturizācijai, sasniegt augstākus ekonomiskās attīstības tempus nekā noslēgtākās ekonomikās (2.14.tabula).

2.14.tabula

Baltijas valstu preču un pakalpojumu eksporta un importa īpatsvars IKP faktiskajās cenās, % un IKP ikgadējais reālais pieaugums, % [autore, izmantojot 45; 34]

Latvija					
	2000	2001	2002	2003	2004
Eksports, % no IKP	24,1	24,3	24,8	26,1	29,2
Imports, % no IKP	41,3	42,6	43,9	47,3	51,7
IKP pieaugums, %	6,9	8,0	6,4	7,5	8,5
Lietuva					
	2000	2001	2002	2003	2004
Eksports, % no IKP	48,7	54,1	56,3	54,7	n/d
Imports, % no IKP	55,2	58,5	61,6	61,5	n/d
IKP pieaugums, %	3,9	6,4	6,8	9,7	6,2
Igaunija					
	2000	2001	2002	2003	2004
Eksports, % no IKP	92,6	89,9	79	78,6	n/d
Imports, % no IKP	97,6	95,9	89,7	92,2	n/d
IKP pieaugums, %	7,9	6,5	7,2	5,1	6,2

Latvijas kā valsts ilgtermiņa konkurētspēju starptautiskajā tirgū un līdz ar to Latvijas

iedzīvotāju ilgtermiņa ekonomisko drošību nosaka ļoti daudzi svārstīgi faktori, tāpēc precīzu aprēķinu veikšana ir tikpat kā neiespējama. Pasaules Ekonomikas foruma darba grupas pētījuma „Globālās konkurētspējas ziņojums 2002-2003” 80 pasaules valstis ir sakārtotas pēc to ekonomiskās attīstības konkurētspējas un pēc mikroekonomiskās konkurētspējas. Ekonomiskās attīstības konkurētspējas indeksā, kas, galvenokārt, izmanto tehnoloģiskās attīstības, valsts institūciju rīcībspējas un makroekonomiskās vides rādītājus, Latvija ierindojās 44. vietā, bet Latvijas kaimiņvalstis Igaunija – 26.vietā, Lietuva – 36.vietā, Somija – 2.vietā, Zviedrija – 5.vietā, Krievija – 64.vietā. Šis pētījums par Latvijas ilgtermiņa ekonomiskās attīstības konkurētspējas vājākajām pusēm atzīst makroekonomiskās vides rādītājus (55.vietā) un valsts institūciju rīcībspēju (52.vietā).

Heritage Foundation un *Wall Street Journal* ikgadējais pētījums par ekonomisko brīvību pasaules valstīs norāda uz to, ka valsts un tās sabiedrības ilgtermiņa ekonomisko drošību pozitīvi ietekmē augstāks ekonomiskās brīvības līmenis. 2003.gada pētījums konstatē, ka brīvo ekonomiku sabiedrību ekonomiskās labklājības līmenis vidēji ir gandrīz uz pusi augstāks nekā daļēji brīvo un nebrīvo ekonomiku valstīs. Ekonomiskās brīvības indekss rāda, ka kopš 1995.gada, kad *Heritage Foundation* un *Wall Street Journal* pirmo reizi veica šādu pētījumu, katru gadu pasaulē kopumā ekonomiskā brīvība ir pieaugusi. 2003.gada indekss salīdzinājumā ar 2002.gada indeksu liecina, ka no 156 pētījumā iekļautajām valstīm 74 ir kļuvas ekonomiskās politikas ziņā brīvākas, bet 49 – mazāk brīvas. Šo liberalizāciju atbalstošo valstu vidū ir arī Latvija, kas ekonomiskās brīvības 2003.gada indeksā 156 valstu vidū ieņēma 33/34.vietu salīdzinājumā ar 47/50.vietu pirms gada. Latvijas kaimiņvalstis 2003.gada indeksā ieņēma attiecīgi Igaunija – 6/8.vietu, Lietuva – 29/31.vietu, Zviedrija un Somija – 11/14.vietu, bet Krievija – 32/137.vietu.

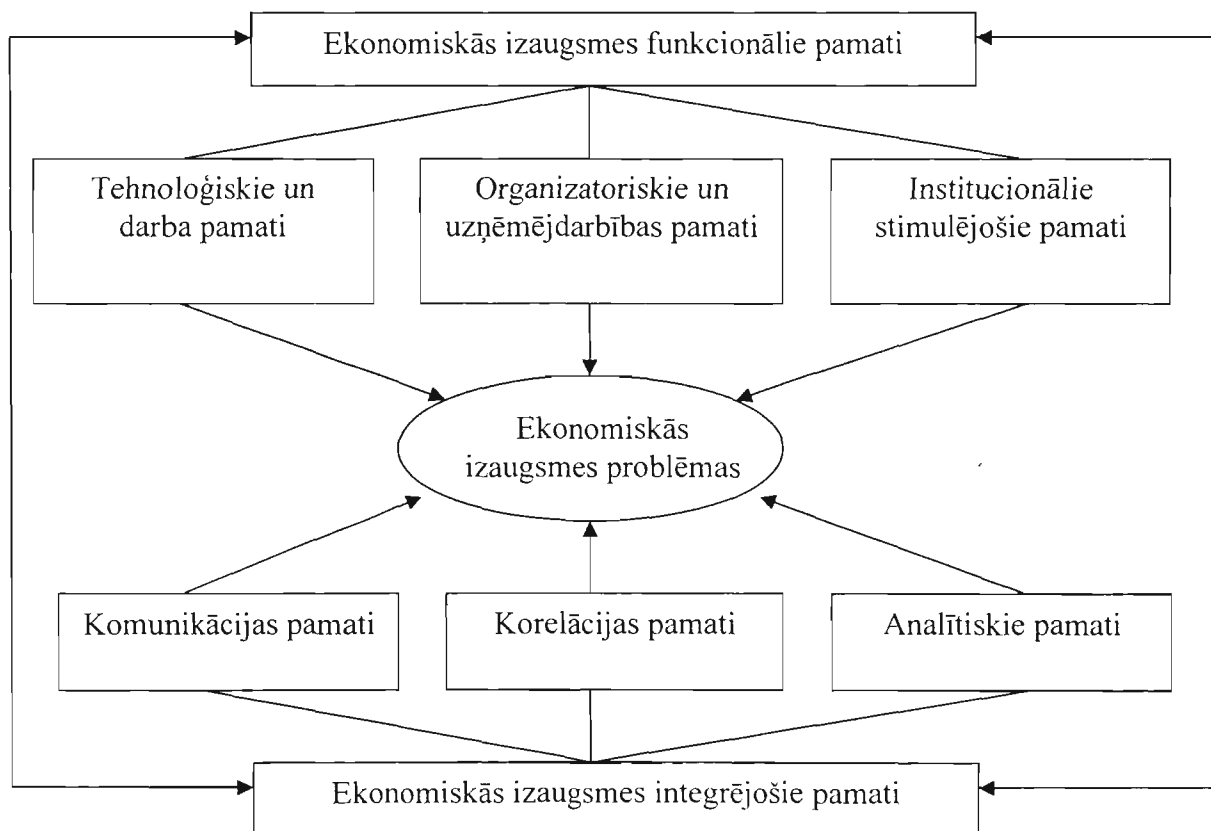
Latvijā ir neliels nacionālo uzkrājumu līmenis un nelieli derīgo izrakteņu un dabisko enerģijas avotu resursi, tāpēc pārejas periodā visai likumsakarīga bija Latvijas tautsaimniecības pārstrukturizācija no tautsaimniecības ar lielu ražošanas īpatsvaru uz tādu struktūru, kurā dominē pakalpojumi, kas 2004.gada beigās sastādīja jau 72,7% no visas Latvijas tautsaimniecības pievienotās vērtības. Iepriekš minēto ekonomisko pētījumu rezultāti un dati par pakalpojumu jomas nozīmes pieaugumu liecina, ka valsts un tās iedzīvotāju ilgtermiņa ekonomiskās drošības nodrošināšanā aizvien lielāka loma būs tās cilvēkresursu attīstībai, bet tas, savukārt, nozīmē, ka ekonomiskās drošības jomā aizvien lielāka nozīme būs katra indivīda iniciatīvai. Valsts šo iniciatīvu un tās piepildīšanu var sekmēt ar ieguldījumiem izglītības, zinātniskās pētniecības un attīstības, transporta un komunikāciju infrastruktūras attīstībā, kā arī ar privātajai iniciatīvai labvēlīgu nodokļu politiku, ātru un precīzu valsts sektora iestāžu darbību, taisnīgu un pārskatāmu likumdošanu un tās īstenošanu.

3. Valsts ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšana

3.1. Prognozēšanas galvenie jēdzieni un metodoloģiskie aspekti

Par sociālekonomiskās attīstības teorētisko bāzi jākalpo, līdz ar vispārējo prognozēšanas teoriju, mūsdienu ekonomiskās izaugsmes teorijām un jaunām sabiedrības attīstības mērīšanas un prognozēšanas teorijām [92, 13].

Ekonomiskās izaugsmes jēdziena un tā sasniegšanas nosacījumu sistēmas aplūkošana ļauj izdalīt divus principiālus problēmu izstrādes virzienus. Pirmais virziens skar tā funkcionālos pamatus un izriet no ekonomiskās izaugsmes darba teorijas faktoriem, saimniekošanas subjektiem un principiāliem nolikumiem: tehnoloģiskie un darba pamati; uzņēmējdarbības pamati; institucionālie stimulējošie pamati. Otrais virziens, kas aptver ekonomiskās izaugsmes integrējošos pamatus, vadās no tā, ka katrs no augšminētajiem funkcionālajiem pamatiem var tikt realizēts attiecībā uz visiem subjektiem tikai tad, ja starp tiem tiek dibināti nepieciešamie sakari (komunikācijas pamati); relatīvā ietekmes pakāpe uz ekonomisko izaugsmi (korelācijas pamati) un iegūtie rezultāti (analītiskie un novērtējuma pamati) (3.1.att.).

3.1.att. Ekonomiskās izaugsmes funkcionālo un integrējošo pamatu formēšanas problēmas [83,

Ekonomiskās izaugsmes funkcionālo un integrējošo pamatu izstrāde kalpo kā attiecīgo sistēmu un ekonomiskās izaugsmes tehnoloģijas, organizācijas un stimulēšanas lietišķo programmu projektēšanas teorētiskā bāze.

Ekonomiskās izaugsmes tehnoloģiskajiem pamatiem jāatspoguļojas inženieru ekonomikas problēmu izstrādē, tas ir, inženieru lēmumu ekonomiskā pamatojuma un izvēles metodoloģijā.

Darba pamati paredz cilvēka ekonomisko attiecību ar dabu metodoloģijas izstrādi, kā arī darba ekonomiskā cikla projektēšanas koncepcijas izstrādi uzņēmuma, firmas, nozares vai reģiona ietvaros. Ekonomiskās izaugsmes darba teorija paredz triju savstarpēji saistītu aspektu – preču ražošanas aspekta, uzņēmējdarbības aspekta un institucionālā aspekta – integrāciju. Pirmais aspekts atspoguļo cilvēka tehnoloģisko sakarību ar dabu darba procesā, otrais – pieprasījuma un piedāvājuma subjektu savstarpējās attiecības, bet trešais – dažādu fizisko un juridisko personu kategoriju interešu balansa formēšanas ekonomisko politiku. Katra no augšminētajiem ekonomiskās izaugsmes teorijas aspektiem organiska savienošana ar ekonomiku kalpo kā institucionālās darba ekonomikas koncepcijas formēšanas pamats, kā darba ekonomikas integrācijas teorētiskā bāze ar sabiedrības ekonomisko un sociālo procesu institucionālo regulēšanu.

Ekonomiskās izaugsmes organizatoriskie un uzņēmējdarbības pamati ietver uzņēmumu un produkcijas (pakalpojumu) ražošanas un realizācijas firmas aparāta darba integrētas sistēmas izstrādi katras firmas ietvaros; produkcijas diversifikācijas prognozēšanu; darba organizāciju menedžmenta sistēmā (ekonomiskās izaugsmes pārvaldes nodrošinājums).

Ekonomiskās izaugsmes stimulēšanas institucionālie pamati ietver ekonomiskās izaugsmes stimulēšanas un atbalstīšanas, institucionālo orgānu darba aktivitātes paaugstināšana un tirgus regulēšanas daļas noteikšanas formas un metodes institucionālajā politikā optimālās ekonomiskās vides nodrošināšanas nolūkos.

Ekonomiskās izaugsmes komunikācijas pamati paredz stabilu funkcionālo un saimniecisko sakaru dibināšanu starp pieprasījuma un piedāvājuma ekonomiskajiem subjektiem, šī uzdevuma risināšanas teorijas un prakses jautājumu izstrādi, noslēdzot darījumus (vienošanās), kā arī izmantojot informācijas tehnoloģijas.

Ekonomiskās izaugsmes korelācijas pamati paredz attiecību noteikšanu un uzturēšanu optimāla līmenī starp dažādiem izmantojamo resursu veidiem, tai skaitā starp preču ražošanas, uzņēmējdarbības un institucionālajā sfērā nodarbināto darbinieku skaitu. Šajā nolūkā tiek izmantota korelācijas un resursu proporcionēšanas teorija. Uz tās pamata tiek izstrādāti attiecību normatīvi starp atsevišķo darbinieku kategorijām personāla struktūras optimizācijai un to regulēšanas mehānismi, kā arī tiek noteiktas nepieciešamas proporcijas starp visu citu resursu

veidu apjomiem to funkciju izpildei ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanas vispārējās sistēmas ietvaros.

Un, beidzot, ekonomiskās izaugsmes analītiskie un novērtējuma pamati paredz ekonomiskās izaugsmes analīzes, novērtēšanas un prognozēšanas metožu izstrādi; inovācijas procesu un projektu un plānu investīciju stratēģijas modelēšanu un efektivitātes aprēķinus; informācijas mārketinga sistēmu attīstību; intelektuālās darbības stimulēšanas mehānismu [92, 42].

Savukārt, prognozēšana ir zinātniski pamatota sprieduma formēšanas process par aplūkojamā objekta iespējamajiem stāvokļiem nākotnē un (vai) par alternatīviem ceļiem un to sasniegšanas termiņiem. Prognozēšanas vispārīgais teorētiskais pamats ir speciālā nozare – prognostika, kas nodarbojas ar prognožu izstrāžu likumsakarību pētīšanu [92, 205].

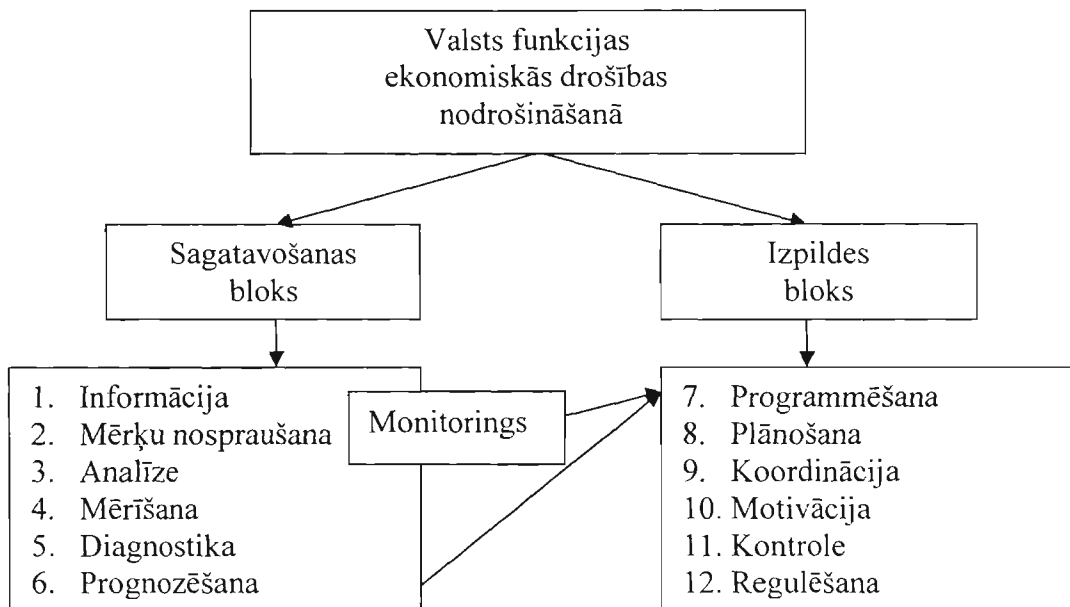
Tāpat kā jebkurš darba aktivitātes process, prognozēšana raksturojama ar tās subjektiem un objektiem, izmantojamajiem līdzekļiem un metodēm, ka arī ar apkārtējo vidi.

Ekonomiskās drošības prognozēšanas subjekti ir valsts varas orgāni Latvijas Republikas, Republikas subjektu, pašvaldību, korporācijas un uzņēmuma līmenī, ka arī viņu piesaistāmās zinātniski pētnieciskās un konsultāciju sniedzošas organizācijas un atsevišķi eksperti, kuri nodarbojas ar prognožu izstrādi.

Ekonomiskās drošības prognozēšanas objekti ir procesi, parādības un notikumi, uz kuriem ir vērsta prognozēšanas subjektu darbība, izmantojot ekonomiskās drošības indikatoru sistēmu, proti, ekonomiskos, sociālos un finansu indikatorus, kā arī faktoru vērtību sistēmu, no kuriem ir atkarīgi augšminētie indikatori.

Prognozēšanā izmantojamo līdzekļu un metožu kopums, ņemot vērā apkārtējo vidi, proti, attiecībā pret aplūkojamajiem objektiem ārējo apstākļu (faktoru) kopums būtībā raksturo prognožu izstrādes tehnoloģiju. Kā šādas tehnoloģijas metodiskais pamats, attiecībā uz katru aplūkojamo objektu tiek veidots prognozes modelis, kura izmantošana attiecībā uz katru aplūkojamo objektu ļauj dabūt informāciju par aplūkojamā objekta iespējamajiem stāvokļiem nākotnē un (vai) par alternatīviem ceļiem un to sasniegšanas termiņiem. Šajā nolūkā pirmām kārtām jānosaka prognozēšanas procesa mērķa nozīme un procesa saturs attiecība uz prognozēšanas objektu – valsts ekonomisko drošību.

Vadoties no sabiedrisko procesu pārvaldīšanas vispārpieņemtajām teorijām, prognozēšanai ir noteicoša loma ekonomiskās drošības nodrošināšanas sistēmā kā saistošam elementam starp objektīvi nepieciešamām attiecīgo valsts līmeņa lēmumu sagatavošanas un realizācijas funkciju vidū (3.2.att.).

3.2.att. Prognozēšanas vieta valsts funkciju vidū ekonomiskās drošības nodrošināšanā [autore, izmantojot 92]

Sagatavošanas bloka funkcijām ir pētniecisks un analītisks raksturs. Tās ietver sešas funkcijas. Pirmā – informācija – ietver sevī tekošo statistisko un analītisko datu saņemšanu par ekonomiskās drošības indikatoru dinamiku attiecīgajā monitoringa līmenī, kā arī iepazīšanos ar jauno pieredzi un tendencēm šajā jomā. Otrā funkcija – mērķu nospraušana – ir tā, ka tiek noteikta konkrētu mērķu sistēma nepieciešamā ekonomiskās drošības līmeņa sasniegšanas ietvaros attiecība uz noteiktu periodu, vadoties no galvenā stratēģiskā mērķa – dzīves kvalitātes un tās komponentu paaugstināšana – iedzīvotāju labklājības paaugstināšana un to drošības un sociāla taisnīguma nodrošināšana. Trešā funkcija – analīze – paredz iegūtās informācijas izpēti un vispārināšanu par ekonomiskās drošības dinamiku, salīdzinot ar attiecīgajiem mērķindikatoriem. Ceturtā funkcija – mērīšana – paredz ekonomiskās drošības rādītāju un tās kvantitatīva novērtējuma metožu sistēmas radīšanu un pilnveidošanu. Piektā funkcija – diagnostika – ir tā, ka tiek sagatavoti secinājumi un vispārējais slēdziens par ekonomiskās drošības tekošo stāvokli un līmeni, nosakot pozitīvos un negatīvos to ietekmējošos faktorus. Pēdējās trīs funkcijas – analīze, mērīšana un diagnostika – tiek īstenotas, veicot monitoringu vai pirms prognozēšanas. Sestā funkcija – prognozēšana – ietver ekonomiskās drošības līmeņa sagaidāmo izmaiņu un to seku iespējamo variantu izstrādi un pamatošanu iekšējo un ārējo faktoru ietekmē. Līdz ar to prognozēšana noslēdz ekonomiskās drošības pārvaldīšanas funkciju sagatavošanas bloku, kas paredz prognozēšanas uzdevumu risināšanu kompleksā ar visām iepriekš minētajām funkcijām, izstrādājot to attiecīgās izpildes tehnoloģijas.

No otras puses, prognozēšana ir funkciju izpildes bloka (no 7. līdz 12.) realizācijas pamats, kurām ir programmas un pārvaldīšanas raksturs: septītā – programmēšana (tas ir, ekonomiskās drošības nodrošināšanas programmu izstrāde), astotā – plānošana (programmā paredzēto pasākumu realizācijas plānu sastādīšana); devītā – koordinācija (programmas dalībnieku darbības operatīva saskaņošana); desmitā – motivācija (programmas dalībnieku ieinteresētības nodrošināšana); vienpadsmitā – kontrole (programmas izpildes norises monitorings); divpadsmitā – regulēšana (operatīvo grozījumu izdarīšana, izpildot programmu). Tātad par izstrādājamo valsts ekonomiskās drošības līmeņa prognožu kvalitāti un efektivitāti var spriest pēc programmu realizācijas, kuras ir balstītas uz šīm prognozēm.

Tādējādi visas 12 ekonomiskās drošības pārvaldīšanas funkcijām kopumā veido vienotu dažādu līmeņu pārvaldes orgānu darbību saskaņošanas un funkcionāla sadalījuma sistēmu.

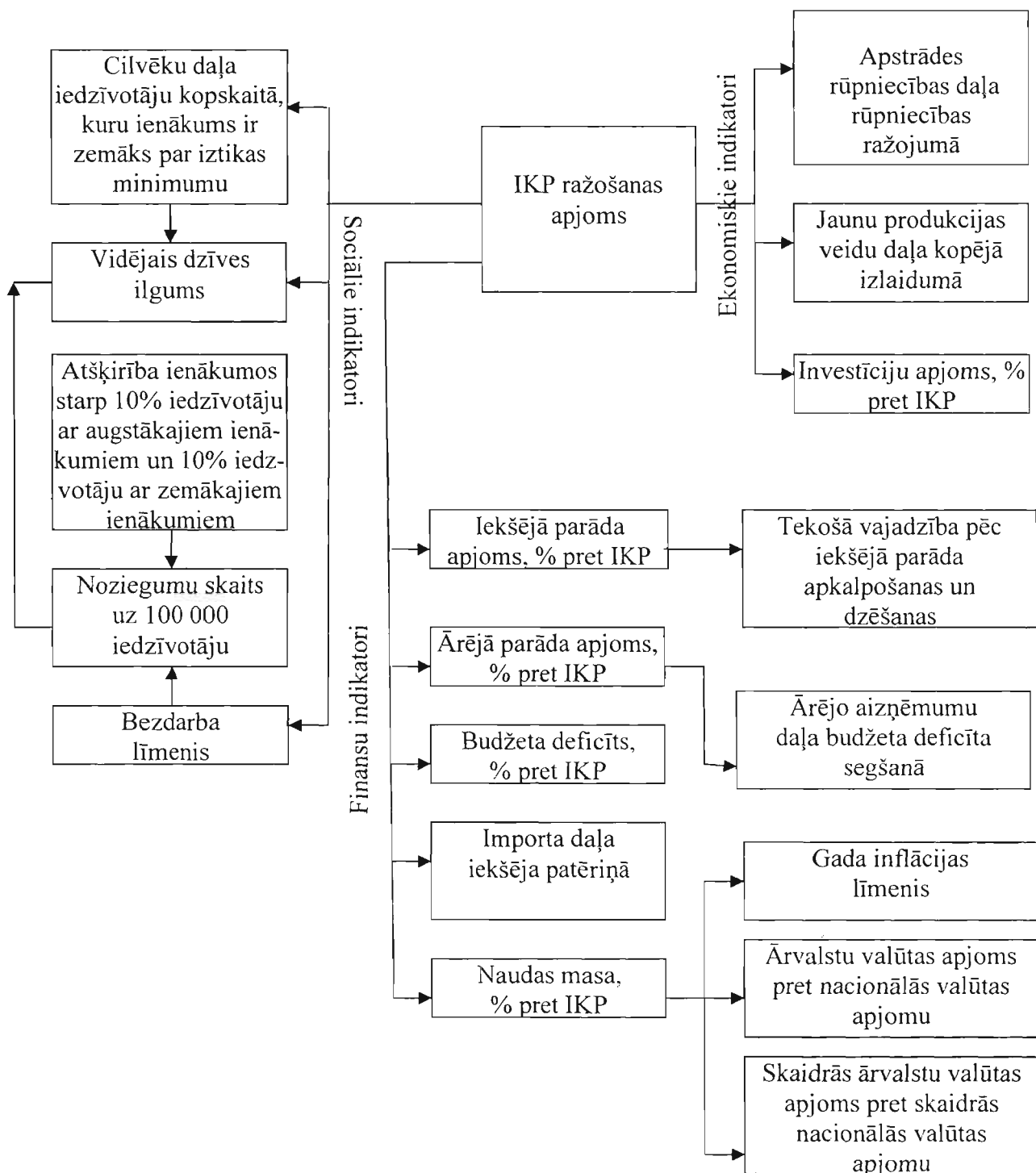
Pārvaldes funkciju kvalitatīva izpilde lielā mērā balstās uz aprīkojumu ar mūsdienu tehnoloģijām un datortehnikas un telekomunikācijas tehnikas un to izmantošanu. Attiecībā uz pārvaldes funkciju konkrētu saturu un ietekmes sfēru izstrādājamā tehnoloģija ir to izpildes mehānisms, kas nosaka operāciju loku un to secību, izmantojamos tehniskos līdzekļus, izpildītāju sastāvu un to mijiedarbības formas, kā arī gatavo normatīvā, projekta vai rīcības rakstura dokumentu saskaņošanas un apstiprināšanas procedūras.

Izstrādājot ekonomiskās drošības līmeņa prognozēšanas tehnoloģijas, galvenās prasības un ar tām saistītās problēmas ir:

- prognozēšanā pieņemto izstrādājamo prognožu sistēmas, saskaņošanas, alternativitātes, nepārtrauktības, ticamības, precizitātes, pamatotības un rentabilitātes principu ievērošana;
- orientācija uz normatīva veida prognožu izvēli, kad prognozējamie rādītāji tiek noteikti, vadoties no to atkarības no iekšējo un ārējo faktoru faktisko un normatīvo vērtību attiecībām;
- absolūto un relatīvo rādītāju izmantošana, kuri izteic prognozējamo objektu parametru mainīgo vērtību dinamiku;
- prognozes dibināšanas un apstiprināšanas optimālo parametru noteikšana [83, 208].

Vadoties no sistēmas principa, izstrādājot prognozēšanas tehnoloģijas, nosaka ekonomisko, sociālo un finanšu indikatoru sastāvu un to savstarpējās sakarības, kuri ir būtiski, aprakstot un kvantitatīvi novērtējot prognozēšanas objektus attiecība uz risināmo uzdevumu. Sistēmas raksturs nozīmē, ka katrs rādītājs matemātiskā interpretācijā var raksturot noteiktu funkciju un līdz ar to kalpot kā citu funkciju faktors – arguments. Turklāt tiek izdalīti katra objekta endogēni mainīgie lielumi, kurus nosaka kāda ārējo mainīgo lielumu kopuma ietekme. Katrs parametrs raksturo prognozēšanas objektu prognozes dibināšanas un apstiprināšanas periodā. Vadoties no

tādu nacionālas drošības parametru noteicošās lomas, kā ekonomiskie, sociālie un finansu indikatori, kā arī no stratēģiskā kursa uz darba efektivizāciju, prognozējamo rādītāju parametru sistēmu var shematiski attēlot sekojoši (3.3.att.).

3.3.att. Galveno ekonomiskās drošības rādītāju parametru sistēma [autore]

Prognozēšanas objektu parametru mērīšanā un novērtēšanā izmanto gan naturālos, gan vērtības rādītājus. Turklāt īpaša nozīme ir to saskaņošanas mehānismu izveidošanai visos ekonomikas līmeņos, jo no tā ir atkarīga dažādu prognozes lēmumu variantu salīdzinošās

analīzes iespēja, izmantojamās informācijas nepārtrauktības un ticamības nodrošināšana, kā arī prognozes darbības efektivitāte.

Faktoru skaitlisko vērtību mērīšanai izmanto gan absolūtos lielumus (naturālajā vai vērtības izteiksmē), gan relatīvās vērtības (procentos pret noteiktu struktūru un attiecībā pret pagājušo periodu). Iegūtās atkarības var izmantot kā pamata instrumentu, izstrādājot prognozes, koriģējot ekstrapolācijas secinājumus un novērtējot prognožu lēmumu kvalitāti [92, 212].

Izejas informācija par ekonomiskās drošības prognozēšanas objektiem ir statistikas dati, kuri atspoguļo analizējamo rādītāju dinamiku par iepriekšējo periodu. Promocijas darbā autore aplūko datus no 1995.g. līdz 2004.g. Turklāt prioritārā nozīme ir rādītājiem, kuru skaitliskās vērtības var izmērīt un aprēķināt kā absolūtos lielumus. Izmantojot rādītājus relatīvo lielumu veidā, tiem jābalstās uz to absolūtajām vērtībām. Pretējā gadījumā izzūd rādītāju, kā ekonomisko, finanšu un sociālo indikatoru, reālā jēga. Gadījumā, ja dominē relatīvie rādītāji (procentos pret iepriekšējo gadu) un nav to absolūto jeb naturālo vērtību stabila atskaites punkta, indikatoru reālā dinamika ir sakropļota. Līdz ar to, pievēršot uzmanību Latvijas Ekonomikas ministrijas sagatavoto statistikas krājumu datiem, var pamanīt, ka materiālu lielāka daļa satur tieši relatīvos nevis absolūtos rādītājus, turklāt tas attiecas uz tādiem principiāli svarīgiem indikatoriem kā IKP ražošanas apjoms, eksports, imports u.t.t.

Principiāla nozīme ir prognozes rādītāju dinamikas noteikšana to reālajā vērtībā attiecībā pret izvēlēto novērtējuma bāzi, kas raksturojama ar noteiktu vēsturisko notikumu, kas būtiski ietekmē ekonomiku un cilvēku dzīvi [92, 211]. Latvijas vēsturē tās ir neatkarības atgūšana un ekonomiskās reformas pagājušā gadsimta 90.gadu sākumā. Analogisks periods nepieciešams, veicot prognozes atsevišķo reģionu un korporāciju līmenī.

Ekonomiskās drošības līmeņa prognozēšanas nepieciešamība ir saistīta arī ar plaša klāsta iekšējo un ārējo apdraudējumu esamību, kuri ir klasificēti 1.3.nodaļā. Pazīstami dažādi kritēriju veidi, kurus izmanto lēmumu pieņemšanas teorijā nenoteiktības apstākļos. Lēmumu pretrunības dēļ, kuri tiek iegūti, izmantojot dažādus kritērijus, bieži vien rodas vajadzība pēc ekspertu novērtējumiem.

Ekonomiskās drošības līmeņa prognozēšanas konkrētos uzdevumos jāveic apdraudējumu klasifikācija, jāizvirza konkrēta riska novērtēšanas uzdevums un jāveic tā strukturizācija, tai skaitā jāizveido iemeslu koki un seku koki. Riski jāņem vērā, prognozējot pieņemamo lēmumu ekonomiskās sekas, ārējos ekonomiskos apstākļus un Latvijas Republikas makroekonomisko attīstību, kā arī apkārtējās vides ekoloģisko stāvokli, tehnoloģiju drošību u.t.t.

Prognozēšana ir modelēšanas, kā apgūšanas un pārvaldīšanas pamata, veids. Aplūkosim dažādus sociālekonomiskajā jomā izmantojamās prognozēšanas veidus.

Viens no prognozēšanas metožu pielietošanas variantiem ir izmaiņu nepieciešamības noskaidrošana, izmantojot „novešanu pie absurda”. Piemēram, ja pasaules iedzīvotāju skaits palielināsies dubultsies ik 50 gadus, tad nav grūti aprēķināt, pēc cik gadiem uz katru Zemes virsmas kvadrātmetru pienāksies 10 000 cilvēku. No šīs prognozes izriet, ka iedzīvotāju skaita pieauguma likumsakarības mainīsies [83, 460].

Ņemot vērā prognozēšanas ceļā atklātās nevēlamās tendences, iespējams veikt nepieciešamus pasākumus to novēršanai, tādējādi neļaujot prognozei īstenoties.

Prognozēšanā izmantojamo likumsakarību noteikšanas vienkāršākās metodes vadās no noteiktas laika rindas, tas ir, no funkcijas, kura sastāv no noteikta punktu skaita uz laika ass. Turklāt laika rindu bieži vien aplūko varbūtības modeļa ietvaros, ievieš citus faktorus (neatkarīgos mainīgos lielumus), bez laika, piemēram, naudas masas apjomu (agregāts M2). Laika rinda var būt daudzvērtību rinda, kad atkarīgo mainīgo lielumu skaits ir lielāks par vienu. Galvenie risināmie uzdevumi ir interpolācija un ekstrapolācija. Var izrādīties noderīgi arī mainīgo lielumu iepriekšēji pārveidojumi.

Krievijā Augsto statistikas tehnoloģiju institūtā ir uzkrāta pieredze inflācijas indeksa un patēriņa groza vērtības prognozēšanā. Turklāt raksturīgi, ka stabilos apstākļos prognozēšanas precizitāte bijusi diezgan apmierinoša – 10 – 15%.

Indikatoru skaitlisko vērtību prognozēšanas galvenā metode ir statistikas datu ekstrapolācija, tas ir, to izmaiņu dinamikas izplatīšana uz aplūkojamo periodu, ņemot vērā objekta attīstības apstākļus un ierobežojumus. Tas nozīmē, ka ekstrapolācijas metode pielietojama tad, ja iepriekšējā perioda tendences var pārnest arī uz nākotnes periodu vai arī ja ir noskaidrotas un kvantitatīvi novērtētas nepieciešamās izmaiņas, kas saistītas ar iepriekš pieņemtas aproksimācijas funkcijas analīzi un koriģēšanu.

Visbiežāk izmanto vismazāko kvadrātu metodi ar vairākiem faktoriem (2 – 3). Vismazāko kvadrātu metodi vienkāršākajā gadījumā (viena faktora lineārā funkcija) izstrādāja K.Gauss vairāk nekā pirms diviem gadsimtiem (1794. – 1795.g.).

Vismazāko moduļu metodi un citas ekstrapolācijas metodes izmanto retāk, kaut gan to statistiskās īpašības bieži vien ir labākas. Autore uzskata, ka šeit liela loma ir tradīcijai un vispārējam zināšanu līmenim prognozēšanas ekonometrisko metožu jomā, kurš nav augsts.

Prognozes precizitātes novērtēšana ir kvalificētas prognozēšanas procedūras neatņemama sastāvdaļa. Turklāt parasti izmanto varbūtības un statistikas atkarības noteikšanas modeļus, piemēram, veic labiālo prognozi, izmantojot maksimālās ticamības metodi. Tiek izstrādāti prognozes precizitātes parametriskie (parasti uz normālo kļūdu modeļa pamata) un neparametriskie novērtējumi, kā arī prognozes ticamības robežas (pamatojoties uz varbūtību

teorijas Centrālo Robežas Teorēmu). Izmanto arī heuristiskās metodes, kuras nebalstās ne uz kādas teorijas: slīdošo vidējo metode, eksponenciālās izlīdzināšanas metode [83, 462].

Adaptīvās prognozēšanas metodes ļauj operatīvi koriģēt prognozes, rodoties jauniem punktiem. Tās ietver sevī modeļu parametru novērtēšanas adaptīvās metodes un neparametriskās novērtēšanas adaptīvās metodes. Jāatzīmē, ka attīstoties datoru skaitļošanas jaudām, skaitļošanas apjomu saīsināšanas problēma kļūst mazāk nozīmīga.

Prognozēšanas tehnoloģijas attīstības konstruktīvākais virziens ir attiecīgo rādītāju atkarību noteikšanas matemātisko metožu pielietošana no endogeniem un ekzogēniem faktoriem, pamatojoties uz objekta statistikas datu korelācijas regresijas analīzi. Šāda pieeja pagātnē tika veiksmīgi izmantota, izstrādājot normatīvos materiālus, lai noteiktu inženieru un pārvaldes sfēras darbinieku nepieciešamo skaitu atkarībā no dažādiem faktoriem, t.i., risinot uzdevumu, kas būtībā ir analogisks prognozējamo rādītāju skaitlisko vērtību noteikšanai.

Daudzfaktoru regresija, tai skaitā izmantojot sadalījuma blīvuma neparametriskos vērtējumus, dotajā brīdī ir galvenais prognozēšanas ekonometriskais aparāts. Ļoti svarīgs ir modeļa adekvātuma pārbaudes uzdevums, kā arī faktoru atlases problēma. Atkarīgo mainīgo lielumu ietekmējošo faktoru loks parasti ir diezgan plašs, tādējādi, to vēlams sašaurināt. Mūsdienu ekonometrisko pētījumu liels virziens ir veltīts „pazīmju informatīvā daudzuma” atlases metodēm, taču šī problēma joprojām nav atrisināta.

Ir noteikts, ka vispiemērotākie modeļi šādu uzdevumu risināšana, izmantojot matemātisko statistiku, ir šāda veida pakāpes regresijas funkcijas atkarības:

$$y = Cx_1^a x_2^b \dots x_n^z, \quad (2)$$

kur y – prognozējamā rādītāja skaitliskā vērtība (funkcija);

C – pastāvīgais koeficients;

x_1, x_2, \dots, x_n – 1, 2, ... n faktoru skaitliskās vērtības;

a, b, \dots, z – attiecīgo faktoru pakāpes rādītāji.

Šādu atkarību noteikšanas process ietver:

- prognozējamo rādītāju ietekmējošo faktoru (argumentu) iepriekšēju ekspertu noteikšanu;
- sakaru ciešuma korelācijas analīzi starp doto rādītāju un katru no faktoriem un būtiskāko faktoru atlasī;
- pakāpes rādītāju un pastāvīgo koeficientu aprēķinu formulās;
- iegūto atkarību precizitātes novērtēšanu.

Pie mūsdienu prognozēšanas statistiskajām metodēm pieder arī autoregresijas modeļi. Boksa-Dženkinsa modelis un ekonometrisko vienādojumu sistēmas, kas balstās gan uz parametriskām, gan uz neparametriskām pieejām [83, 463].

Lai noteiktu asimptomātisko rezultātu pielietojšanas iespējamību pie gala („maziem”) izlašu apjomiem, izmanto statistiskās datortehnoloģijas, kuras ļauj arī veidot dažādus imitācijas modeļus.

Prognozēšana uz datu pamata, kuriem ir neskaitlisks raksturs, tai skaitā kvalitatīvo pazīmju prognozēšana, balstās uz neskaitlisko datu statistikas rezultātiem [83, 463]. Prognozēšanā visai perspektīvas ir regresijas analīze, pamatojoties uz intervālu datiem, kā arī neprecīzo datu regresijas analīze. Regresijas analīzes vispārīga nostādne neskaitlisko datu statistikas ietvaros un tās atsevišķie gadījumi – dispersijas analīze un diskriminanta analīze, nodrošinot vienotu pieeju formāli dažādām metodēm, ir noderīgas mūsdienīgo statistisko prognozēšanas metožu programmas realizācijā.

Prognozēšanas praksē var tikt pielietotas arī attīstības scenārija ekspertu novērtējuma metodes (ieskaitot „smadzeņu uzbrukumu”), kuras reāli pielietojamas, nosakot attīstības tendences, nevis nosakot konkrēto rādītāju skaitliskās vērtības.

Ir jāatzīmē ekspertīžu lielu praktisko nozīmi, salīdzinot un izvēloties investīciju un inovāciju projektus, kā arī projektu vadīšanā vai veicot ekoloģiskās ekspertīzes. Kā prognozēšanā plaši izmantojamo konkrēto ekspertu procedūru piemērus, var minēt Delfi metodi un scenāriju metodi. Uz to pamata tiek formētas konkrētas lēmumu sagatavošanas un pieņemšanas procedūras, izmantojot ekspertu novērtējumu metodes, piemēram, zinātniski pētniecisko darbu finansējuma sadalīšanas procedūras, pamatojoties uz baļļu vērtējumiem vai pāru salīdzinājumiem, tehniski ekonomisko analīzi, kabinātu mārketinga pētījumus un investīciju projektu novērtēšanu, salīdzināšanu un izvēli.

Sagatavojot scenārija nosacījumus, precīzi jānorobežo to izskatīšanas un analīzes optimistiskais un pesimistiskais variants kā prognozes lēmumu bāze. Dažos gadījumos (parasti liela skaita endogēnu un ekzogēnu faktoru esamības gadījumā) var tikt aplūkots lielāks attīstības scenāriju skaits, piemēram, izstrādājot Latvijas Ilgtermiņa ekonomiskās attīstības stratēģiju, kura diezgan sīki aplūkota 1.4.nodaļā.

Ekspertu pētījuma plānošanas un organizēšanas ietvaros jāformē darba grupa un ekspertu komisija. Visai atbildīgi posmi ir ekspertu pētījuma mērķu formēšana un ekspertu komisijas sastāva formēšana, iepriekš nosakot ekspertu aprioru priekšrokas. Dažādi ekspertu pētījuma organizācijas varianti, kuri atšķiras pēc tūru skaita (viens, vairāki, skaits nav fiksēts), ekspertu piesaistes kārtības (vienlaicīgi, konsekventi), viedokļu uzskaites veida (ar svariem, bez svariem), ekspertu saskarsmes organizācijas ļauj ņemt vērā konkrēta ekspertu pētījuma specifiku.

Ekspertu novērtējumus var dabūt dažādās matemātiskās formās. Visbiežāk sastopami kvantitatīvas vai kvalitatīvas pazīmes, bināras attiecības, intervāli, nestingras kopas, pāru salīdzinājumu rezultāti u.t.t. [83, 465]. Reprerzentatīvās izmaiņu teorijas galvenie jēdzieni –

galvenie skalū tipi, pieļaujāmie pārveidojumi, adekvāti secinājumi u.t.t. – ir svarīgi attiecībā uz ekspertu novērtējumu. Jāizmanto vidējie lielumi, kuri atbilst galvenajām mērišanas skalām. Attiecībā uz dažādiem reitingu veidiem reprezentatīvā izmaiņas teorija ļauj noskaidrot to adekvātuma līmeni prognostikas situācijai, kā arī piedāvāt prognozēšanas mērķiem derīgākos.

Prognostisko ekspertu vērtējumu apstrādes galvenās procedūras ir saskaņošanas pārbaude, klasteru analīze un grupas viedokļa atrašana.

Rangos izteikto ekspertu viedokļu saskaņošanas pārbaudi veic izmantojot Kendala un Spirmena rangū korelācijas koeficientus, kā arī Kendala un Bebingtona Smita rangū konkordācijas koeficientu. Saskaņotības neesamības gadījumā ekspertu viedokļus iedala savā starpā līdzīgu viedokļu grupās, izmantojot tuvākā kaimiņa metodi vai citas klasteru analīzes metodes.

Izmanto dažādas ekspertu komisijas galā viedokļa izveidošanas metodes. Visvienkāršākā ir vidējo rangū metode. Lielo skaitļu likuma interpretācija neskaitliskajiem datiem ekspertu aptaujas teorijas terminos ir sekojoša: galā viedoklis ir stabils, proti, tas maz mainās, mainoties ekspertu komisijas sastāvam, un palielinoties ekspertu skaitam tuvojas „patiesībai”. Turklāt paredzams, ka ekspertu atbildes var aplūkot kā mērijumu rezultātus ar kļūdām, tie visi ir neatkarīgi vienādi sadalīti gadījuma elementi, noteiktas vērtības pieņemšanas varbūtība samazinās, attālinoties no noteikta centra – „patiesības”, bet ekspertu kopējais skaits ir diezgan liels.

Prognozēšanas sistēmas ar intensīvu datoru izmantošanu apvieno dažādas prognozēšanas metodes vienotas automatizētas prognozētāja darbavietas ietvaros. Perspektīvas ir interaktīvas prognozēšanas metodes ar ekonometrisko datu bāžu un imitācijas (tai skaitā pamatojoties uz statistisko pārbažu Montekarlo metodes izmantošanu) un ekonomiski matemātisko dinamisko modeļu izmantošanu, kuri apvieno ekspertu, statistiskos un modelējošos blokus.

Ir jāatzīmē ekspertu vērtējumu un ekspertu sistēmu metožu līdzība un atšķirība. Var teikt, ka ekspertu sistēma modelē eksperta uzvedību, formalizējot viņa zināšanas pēc speciālas tehnoloģijas. Taču „dzīva eksperta” intuīciju nevar ieprogrammēt datorā, bet formalizējot eksperta viedokļus līdz ar vienu viņa priekšstatu precizēšanu citi priekšstati kļūst rupjāki. Citiem vārdiem, izmantojot ekspertu vērtējumus, pievēršas tieši augsti kvalificētu speciālistu pieredzei un intuīcijai, bet pielietojot ekspertu sistēmas izmanto datorizētus aprēķinu un secinājumu algoritmus, kuru radīšanai agrāk piesaistīja ekspertus kā datu un tipveida slēdzienu avotu.

Šobrīd ir izstrādātas datorsistēmas un kombinētu prognozēšanas metožu programmu īpašības.

Ekonomiskās prognozēšanas matemātisko metožu ieviešanas un praktiskās izmantošanas problēmas ir saistītas, pirmkārt, ar pietiekami plašas pieredzes neesamību Latvijā šādu pētījumu

veikšanas jomā, jo gadu desmitiem ilgi priekšroku deva plānošanai, nevis prognozēšanai. Tieši prognozēšanas pieredzes neesamība paaugstina autores izstrādātā valsts ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšanas modeļa un tās izmantošanas metodoloģijas nozīmīgumu.

3.2. Matemātiskā modelēšana ekonomiskās drošības indikatoru sistēmā

Mūsdienu ekonomikas teorija ietver sevī gan mikro- gan makrolīmenī kā nepieciešamu elementu matemātiskos modeļus un metodes. Matemātikas izmantošana ekonomikā ļauj, pirmkārt, izdalīt un formāli aprakstīt ekonomikas mainīgo lielumu un objektu svarīgākās sakarības: tik sarežģīta objekta pētīšana paredz augstu abstrakcijas līmeni. Otrkārt, no precīzi formulētiem izejas datiem un attiecībā, izmantojot dedukcijas metodes, var iegūt secinājumus, kuri ir adekvāti pētāmajam objektam tajā pašā mērā kā izdarītie priekšnosacījumi. Treškārt, matemātiskās un statistiskās metodes ļauj indukcijas ceļā gūt jaunas zināšanas par objektu: novērtēt tā mainīgo lielumu atkarību formu un parametrus, kuri visvairāk atbilst esošajiem novērojumiem. Un, beidzot, ceturtkārt, matemātikas valodas izmantošana ļauj precīzi un kompakti izklāstīt ekonomikas teorijas nolikumus, formulēt tās jēdzienus un secinājumus.

Matemātiskos modeļus izmantoja ilustratīvos un pētnieciskos nolūkos jau F.Kenē (1758.g., „Ekonomiskā tabula”), Ā.Smits (klasiskais makroekonomikas modelis) un D.Rikardo (starptautiskās tirdzniecības modelis). XIX gadsimtā lielu ieguldījumu tirgus ekonomikas modelēšanā izdarīja matemātikas skola (L.Valrass, O.Kurno, V.Pareto, F.Edžvorts u.c.). XX gadsimtā matemātiskās modelēšanas metodes tika izmantotas ļoti plaši, ar to izmantošanu ir saistīti gandrīz vai visi darbi, kas godalgoti ar Nobeļa prēmiju ekonomikā (D.Hikss, R.Solou, V.Ļeontjevs, P.Samuelsons u.c.).

Mikroekonomikas, makroekonomikas un lietišķo disciplīnu attīstība ir saistīta ar aizvien augstāku to formalizācijas līmeni. Pamatu tam licis progress lietišķās matemātikas – spēļu teorijas, matemātiskās programmēšanas un matemātiskās statistikas jomā. Krievijā XX gadsimta sākumā lielu ieguldījumu ekonomikas matemātiskajā modelēšanā izdarīja V.Dmitrijevs un E.Sluckis. 1930. – 50.g. šajā nozarē progress nebija vērojams totalitārā režīma ideoloģisku ierobežojumu dēļ. 1960. – 80.g. ekonomiski matemātiskais virziens atdzima (V.Ļemčinovs, V.Novožilovs, L.Kantorovičs), taču tas bija saistīts galvenokārt ar centieniem formāli aprakstīt „sociālistiskās ekonomikas optimālās funkcionēšanas sistēmu”. Tika izveidotas tautsaimnieciskās plānošanas modeļu daudzlīmeņu sistēmas, kā arī nozaru un uzņēmumu optimizācijas modeļus. Tagad svarīgs uzdevums ir attīstības ekonomikas procesu modelēšana.

Dažādu ekonomisko parādību pētīšanas nolūkos ekonomisti izmanto to vienkāršotus formālus aprakstus, kurus sauc par ekonomiskajiem modeļiem. Ekonomisko modeļu piemēri ir patērētāju izvēles modeļi, firmas modeļi, ekonomiskās izaugsmes modeļi, līdzsvara modeļi preču, faktoru un finanšu tirgos un daudz citu. Vienus un tos pašus matemātiskos modeļus un metodes var izmantot absolūti dažādu ekonomisko uzdevumu risināšanai.

Veidojot modeļus, ekonomisti atklāj būtiskus faktorus, kuri nosaka pētāmo parādību, un atmet detaļas, kuras nav būtiskas nostādītās problēmas risināšanai. Ekonomisko objektu funkcionēšanas galveno īpatnību formalizācija ļauj novērtēt iespējamās iedarbību sekas uz šiem objektiem un izmantot šādus novērtējumus pārvaldē.

Ekonomiskā modeļa veidošanas algoritms ir sekojošs:

1. Tiek formulēti pētījuma priekšmets un mērķi.
2. Aplūkojamajā ekonomiskajā sistēmā tiek izdalīti strukturālie vai funkcionālie elementi, kas atbilst šim mērķim, kā arī tiek atklāti šo elementu svarīgākie raksturojumi.
3. Tiek kvalitatīvi aprakstītas savstarpējas sakarības starp modeļa elementiem.
4. Tiek ieviesti simboliski apzīmējumi uzskaitāmajiem ekonomiskā objekta raksturojumiem un pēc iespējas tiek formalizētas to savstarpējās sakarības. Tādējādi tiek formalizēts matemātiskais modelis.
5. Tiek veikti aprēķini, izmantojot matemātisko modeli, kā arī iegūtā lēmuma analīze [74, 12].

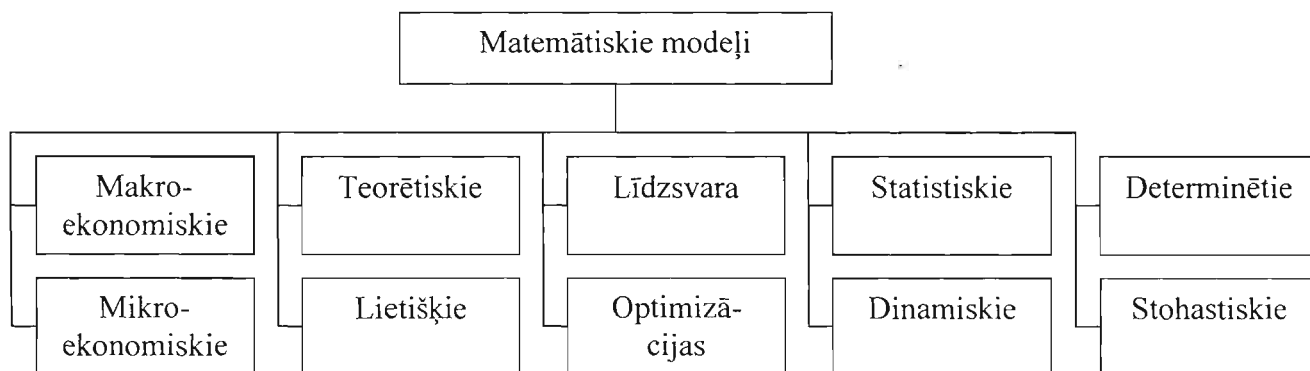
Ekonomiskie modeļi ļauj atklāt ekonomiskā objekta funkcionēšanas īpatnības un uz šī pamata pareģot objekta uzvedību nākotnē, mainoties kādiem parametriem. Nākotnes izmaiņu pareģojumi, piemēram, valūtas maiņas kursa palielināšanās, ekonomiskās konjunktūras pasliktināšanās vai peļņas krišanās var būt balstīti tikai uz intuīcijas. Taču šajā gadījumā var būt palaistas, nepareizi noteiktas vai novērtētas aplūkojamo situāciju ietekmējošo ekonomisko rādītāju svarīgas sakarības. Bet modelī visas mainīgo lielumu sakarības iespējams novērtēt kvantitatīvi, kas ļauj iegūt kvalitatīvāku un drošāku prognozi.

Jebkuram ekonomiskam subjektam situācijas prognozēšanas iespējamība nozīmē, pirmkārt, labāku rezultātu iegūšanu vai izvairīšanos no zaudējumiem, tai skaitā arī valsts politikā.

Pēc dabas jebkurš ekonomisks modelis ir abstrakts un, tādējādi, nepilns, jo izdalot būtiskākos faktorus, kuri nosaka aplūkojamā ekonomiskā objekta funkcionēšanas likumsakarības, tas abstrahējas no citiem faktoriem, kuri, neskatoties uz to relatīvo mazumu, tomēr kopumā var noteikt ne tikai novirzes objekta uzvedībā, bet gan arī pašu viņa uzvedību. Tā, vienkāršākajā pieprasījuma modelī ir pieņemts, ka pieprasījumu pēc kādas preces nosaka šīs preces cena un patērētāja ienākums. Taču būtībā pieprasījuma lielumu ietekmē arī virkne citu faktoru: patērētāju gaumes un gaidas, citu preču cenas, reklāmas un modes ietekme u.t.t. Parasti

paredz, ka visiem faktoriem, kuri tieši nav iekļauti ekonomiskajā modelī, ir relatīvi maza rezultējošā iedarbība uz objektu. Modelī iekļauto faktoru sastāvs un to struktūra var tikt precizēti modeļa pilnveidošanas gaitā.

Ekonomikā izmantojamajos matemātiskos modeļus var iedalīt klasēs pēc virknes pazīmju, kuri attiecas uz modelējamā objekta īpatnībām, pēc modelēšanas mērķa un izmantojamiem instrumentiem, kā parādīts 3.4.att.

3.4.att. Galvenie matemātisko modeļu tipi ekonomikā [autore, izmantojot 49; 74; 83]

Makroekonomiskie modeļi apraksta ekonomiku kā vienotu kopu, saistot savā starpā apkopu materiālos un finanšu rādītājus: IKP, patēriņu, investīcijas, nodarbinātību, procenta likmi, naudas daudzumu un citus. Mikroekonomiskie modeļi apraksta ekonomikas strukturālo un funkcionālo komponentu mijiedarbību, vai nu atsevišķa tāda komponenta uzvedību tirgus vidē. Ekonomisko elementu tipu un to mijiedarbības formu daudzveidības dēļ tirgū matemātiskā modelēšana aizņem nozīmīgāku vietu ekonomiski matemātiskajā teorijā. Nozīmīgākie teorētiskie rezultāti mikroekonomiskajā modelēšanā ir iegūti, izpētot firmu stratēģisko uzvedību oligopola apstākļos, izmantojot spēļu teorijas aparātu.

Teorētiskie modeļi ļauj izpētīt ekonomikas un tās raksturīgo elementu vispārējās īpašības, izmantojot slēdzienu dedukciju no formālajām premisām. Lietišķie modeļi dod iespēju novērtēt konkrēta ekonomiskā objekta funkcionēšanas parametrus un noformulēt rekomendācijas praktisko lēmumu pieņemšanai. Pie lietīškajiem modeļiem pieder pirmām kārtām ekonometriskie modeļi, kuri operā ar ekonomisko mainīgo lielumu skaitliskajām vērtībām un ļauj statistiski nozīmīgi tās novērtēt, pamatojoties uz esošajiem novērojumiem.

Tirgus ekonomikas modelēšanā īpaša vieta ir līdzsvara modeļiem. Tie apraksta tādas ekonomikas stāvokļus, kad visu spēku rezultējošais, kuri cenšas to izvest no šī stāvokļa, ir vienāds ar nulli. Netirgus ekonomikā izjaukts līdzsvars pēc vieniem parametriem (piemēram, deficīts) tiek kompensēts ar citiem faktoriem („melnais tirgus”, rindas u.tml.). Līdzsvara modeļi ir aprakstoši. Mūsu valstī ilgāku laiku dominēja normatīvā pieeja modelēšanā, kas balstījās uz

optimizācijas. Tirgus ekonomikas teorijā optimizācija izmantojama pamatā mikrolīmenī (patērētāja lietderības vai firmas peļņas maksimizācija); makrolīmenī ekonomisko subjektu uzvedības racionālās izvēles rezultāts ir līdzsvara stāvoklis.

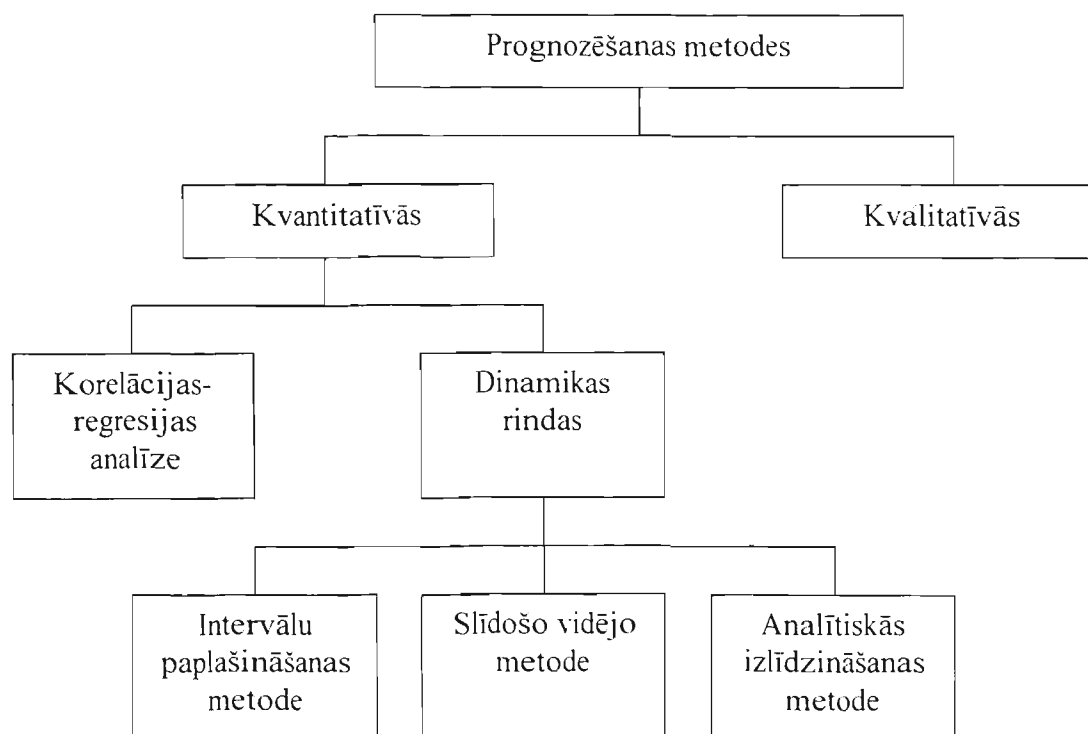
Statiskajos modeļos tiek aprakstīts ekonomiskā objekta stāvoklis konkrētā momentā vai laika periodā; dinamiskie modeļi ietver mainīgo lielumu sakarības laikā. Statiskajos modeļos parasti ir fiksētas virknes lielumu vērtības, kuras dinamikā ir mainīgas – piemēram, kapitāla resursi, cenas u.tml. Dinamiskais modelis nav vienkārša statisko modeļu summa, tā apraksta spēkus un mijiedarbības ekonomikā, kuri nosaka procesu norisi tajā. Dinamiskie modeļi parasti izmanto diferenciālo un starpību vienādojumu un variācijas skaitļošanas aparātu.

Determinētie modeļi paredz stingras funkcionālas sakarības starp modeļa mainīgajiem lielumiem. Stohastiskie modeļi pieļauj gadījuma iedarbību esamību uz pētāmajiem rādītājiem un izmanto varbūtību teorijas un matemātiskās statistikas instrumentus to aprakstīšanai.

3.3. Labākā modeļa izvēle ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšanai

Prognozēšanu var uzskatīt par ekstrapolācijas no pagātnes uz nākotni rezultātu. Ekonomiskā prognozēšana mūsdienās ir jebkuras ekonomiskās drošības ļoti svarīga sastāvdaļa [49, 68].

Prognozēšanas metodes dalās kvantitatīvajās un kvalitatīvajās, kā parādīts 3.5.att.

3.5.att. Prognozēšanas metodes [49, 68]

Prognozēšanas procesā teorētisko analīzi apvieno ar empīrisko analīzi. Empīriskā analīze saistīta ar ekonomisko rādītāju skaitlisko vērtību analīzi. Un šeit atbilstoša vieta pieder korelācijas-regresijas modeļiem.

Lai izmantotu pāru regresijas vienādojumu prognozēšanai, darbību secība ir sekojoša:

- gaidāmo faktorālās pazīmes vērtību ievieto vienādojumā argumenta vietā un aprēķina rezultatīvās pazīmes y vērtību;
- aprēķina prognožu ticamības intervālu. Ticamības intervāls ir intervāls, kurā ar noteiktu varbūtību var gaidīt prognozējamā mainīgā faktisko vērtību parādīšanos.

Šeit nepieciešams atzīmēt dažus svarīgus noteikumus, kuri jāievēro, meklējot prognozi:

- pētāmajam procesam jābūt relatīvi stabilam, pretējā gadījumā aprēķinātais regresijas vienādojums būs nederīgs;
- prognozēšanai izmantotā faktorālās pazīmes x_0 vērtība nedrīkst būt pārāk atšķirīga no bāzes faktorālās pazīmes x_i vērtībām.

Tādējādi, atgriežoties pie ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšanas problēmas, vadoties no augšminētajām regresijas īpašībām, var droši apgalvot, ka regresijas izmantošana prognozēšanā neļaus iegūt precīzu modeli vismaz sekojošu iemeslu dēļ:

- pētāmais process (mūsu gadījumā – ekonomiskās drošības indikatoru statistiskā rinda) daudzu endogēnu un ekzogēnu faktoru ietekmes dēļ nav stabils;
- katru no pētāmajiem parametriem ietekmē tik daudz faktoru, ka ne visus no tiem ir iespējams atklāt, nerunājot jau par to, lai tos ņemtu vērā regresijas modelī. Bez tam, jaunos ārējos faktorus, kuri var rasties laika periodā, kas ņemts par pamatu prognozēšanai, ne vienmēr ir iespējams zināt iepriekš, izstrādājot modeli, ka arī kvantitatīvi izmērīt. Pastāv arī tādi faktori, kuru ietekme uz prognozējamajiem parametriem ir acīmredzama, taču kvantitatīvā novērtējuma sarežģījuma un iespējamās neprecizitātes dēļ, ka arī tādēļ, ka nav iespējams precīzi novērtēt šo faktoru iedarbības laika periodu, izradās, ka to iekļaušana regresijas modelī ir problemātiska. Spilgts piemērs ir Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā;
- pat pieļaujot, ka visus faktorus ir iespējams ņemt vērā regresijas modelī, iegūtie rezultāti nebūs uzskatāmi, jo šādas daudzfaktoru sakarības (daudzfaktoru regresija) nav iespējams attēlot grafiski.

No otras puses, dažu ekonomiskās drošības indikatoru sakarība ir acīmredzama vai paredzama, kā parādīts 3.3.att., turklāt runa ir ne tikai par kādas vienas grupas indikatoriem (ekonomiskie, sociālie un finansu indikatori), bet gan arī par savstarpējām sakarībām starp dažādu grupu indikatoriem. Tā kā ne vienmēr sakarības ir acīmredzamas, būtu interesanti, izmantojot paketi SPSS, veikt daudzfaktoru regresijas analīzi, konsekventi ņemot katru

indikatoru kā atkarīgo mainīgo lielumu. Tas būs tikai atkāpums no prognozēšanas modeļa izstrādes, kas ļaus atklāt maz izpētītas sakarības starp valsts ekonomiskās drošības indikatoriem.

Tādējādi vispārīgā gadījumā regresijas analīzē tiek iesaistīti vairāki neatkarīgi mainīgie lielumi. Protams, kā jau bija atzīmēts augstāk, tas padara iegūstamos rezultātus ne tik uzskatāmus, jo šādas daudzfaktoru sakarības galu galā kļūst neiespējams attēlot grafiski.

Veicot daudzfaktoru regresijas analīzi, jānovērtē vienādojuma (3) koeficientus:

$$y = b_1 \cdot x_1 + b_2 \cdot x_2 + \dots + b_n \cdot x_n + a, \quad (3)$$

kur n – neatkarīgo mainīgo lielumu skaits, kurus apzīmē kā $x_1 \dots x_n$,

a – konstanta.

Mainīgie lielumi, kuri ir apzīmēti kā neatkarīgi, var paši korelēt sava starpā; šis fakts jāņem vērā, nosakot regresijas vienādojuma koeficientus, lai izvairītos no aplamām korelācijām [63, 279].

Veicot daudzfaktoru analīzi ar vairākiem neatkarīgiem mainīgajiem lielumiem, nav ieteicams izmantot visu mainīgo lielumu iekļaušanas metodi, kura ir uzdota SPSS programmā. Šī metode atbilst visu analīzei atlasīto neatkarīgo mainīgo lielumu vienlaicīgai apstrādei, un tāpēc to var ieteikt izmantot tikai vienkāršas analīzes gadījumā ar vienu neatkarīgo mainīgo lielumu. Taču veicot daudzfaktoru analīzi, jāizvēlas viena no soļu metodēm. Izmantojot tiešo metodi, neatkarīgie mainīgie lielumi, kuriem ir vislielākie daļējas korelācijas koeficienti ar atkarīgo mainīgo lielumu, tiek konsekventi iesaistīti regresijas vienādojumā. Pretējās metodes gadījumā sāk ar rezultātu, kas satur visus neatkarīgus mainīgos lielumus, un tad izslēdz neatkarīgus mainīgos lielumus ar vismazākajiem daļējas korelācijas koeficientus, kamēr attiecīgs korelācijas koeficients nebūs nenozīmīgs (šajā gadījumā nozīmības līmenis ir vienāds ar 0,1).

Visizplatītākā ir soļu metode, kuras princips ir tāds pats kā tiešās metodes gadījuma. taču pēc katra soļa dotajā brīdī izmantojamie mainīgie lielumi tiek izpētīti pēc pretējās metodes principa. Izmantojot soļu metodi, var uzdot neatkarīgo mainīgo lielumu blokus; šajā gadījumā šie bloki tiks apstrādāti vienlaicīgi vienā solī [63, 280].

Lai veiktu daudzfaktoru regresijas analīzi, izmantojot SPSS paketi, ieviesīsim sekojošus apzīmējumus:

x_1 – IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā, %;

x_2 – apstrādes rūpniecības īpatsvars rūpniecības ražošanā, %;

x_3 – investīciju apjoms procentos pret IKP, %;

x_4 – cilvēku daļa strādājošo iedzīvotāju kopskaitā, kuru ienākums ir zemāks par iztikas minimumu, %;

x_5 – vidējais dzīves ilgums (vīrieši), gados;

x_6 – atšķirība ienākumos starp 10% iedzīvotāju ar augstākajiem ienākumiem un 10% iedzīvotāju ar zemākajiem ienākumiem, reizēs;

x_7 – noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju, gab.;

x_8 – bezdarba līmenis, %;

x_9 – gada inflācijas līmenis, %;

x_{10} – iekšējais parāds, % pret IKP;

x_{11} – ārējais parāds, % pret IKP;

x_{12} – ārējo aizņēmumu daļa budžeta deficīta segšanā, %;

x_{13} – budžeta deficīts, % pret IKP;

x_{14} – ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu, %;

x_{15} – naudas masa, % pret IKP;

x_{16} – importa daļa iekšējā patēriņā, %.

Izvēloties kādu no augšminētajiem indikatoriem kā atkarīgo lielumu, mēs, protams, apzīmēsim to ar y ; turklāt visu pārējo mainīgo lielumu (kuri automātiski tiek klasificēti kā neatkarīgi) apzīmējumi saglabāsies.

Aplūkosim daudzfaktoru regresijas analīzi konkrēta piemērā, ņemot kā piemēru IKP ražošanas apjomu uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā, %, pieņemot to kā atkarīgo mainīgo lielumu (3.1.tabula).

3.1.tabula

Coefficients (Koeficienti) [autore]

Model (modelis)		Unstandardized Coefficients (nestandardizēti koeficienti)		Standardized Coefficients (standartizēti koeficienti)	t	Sig. (nozīmīgums)
		B	Std. Error (standart- kļūda)	Beta (β)		
1	(Constant) (konstanta)	12,000	2,308		5,199	,001
	X15	,668	,076	,952	8,844	,000
2	(Constant) (konstanta)	-68,419	10,662		-6,417	,000
	X15	,391	,045	,557	8,631	,000
	X5	1,372	,181	,489	7,565	,000
3	(Constant) (konstanta)	-56,706	8,378		-6,769	,001
	X15	,249	,057	,356	4,340	,005
	X5	1,295	,128	,461	10,110	,000
	X14	-2,759E-02	,009	-.238	-2,941	,026

a Dependent Variable (Atkarīgais mainīgais lielums): X1

Augšminētā tabula ir daudzfaktoru regresijas analīzes rezultāts ar SPSS programmas palīdzību, izmantojot soļu metodi. 3.1.tabulā redzams, ka no visiem 15 analizējamajiem

faktoriem būtiskākie ir trīs faktori – x_{15} , x_5 un x_{14} . Programma piedāvā trīs modeļa variantus – ar x_{15} ; ar x_{15} un x_5 ; ar x_{15} , x_5 un x_{14} .

Būtu jāpaskaidro arī β un t koeficientus. β koeficienti ir regresijas koeficienti, kuri ir standartizēti atbilstoši attiecīgai vērtību jomai, tie norāda uz regresijas vienādojumā iesaistīto mainīgo lielumu svarīgumu. t ir kontroles lielums, ko dod aprēķināto koeficientu dalījumi un to standartklūda.

Regresijas vienādojums y vērtības prognozēšanai izskatās sekojoši:

$$y_1 = 1,295 \cdot x_5 - 0,02759 \cdot x_{14} + 0,249 \cdot x_{15} - 56,706.$$

Pārbaudes nolūkā ievietosim vienādojumā x_{15} , x_5 un x_{14} vērtības par 1995.gadu un salīdzināsim iegūto y vērtību ar faktisko:

$$y_1 = 1,295 \cdot 63,9 - 0,02759 \cdot 133,6 + 0,249 \cdot 22,2 - 56,706 = 27,9. \text{ (Faktiskā vērtība ir } 24,0).$$

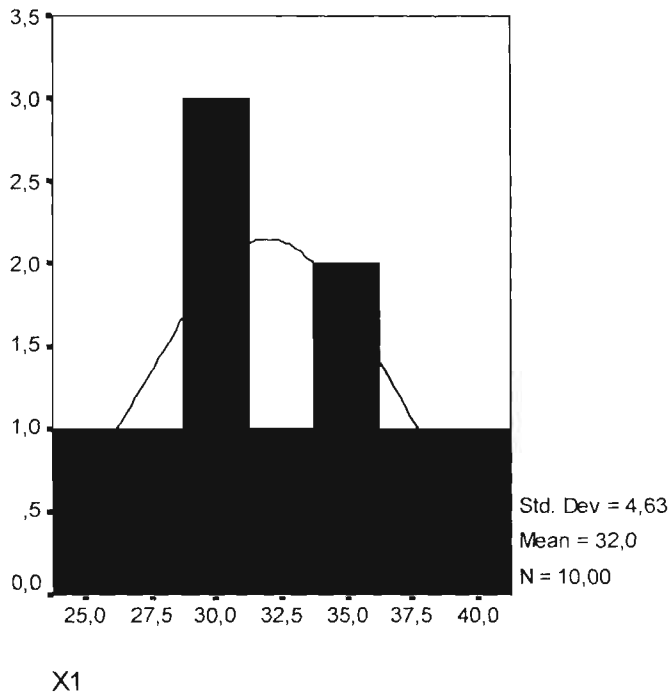
Pārbaudīsim regresijas vienādojumu vēlreiz, novietojot tajā x_{15} , x_5 un x_{14} vērtības par 2004.gadu un salīdzināsim iegūto y vērtību ar faktisko:

$$y_1 = 1,295 \cdot 67,1 - 0,02759 \cdot 26,6 + 0,249 \cdot 39,6 - 56,706 = 39,3. \text{ Iegūtā vērtība ir tuva faktiskajai (39,6).}$$

Centīsimies izanalizēt iegūto rezultātu. Kā redzams, saskaņā ar iegūto vienādojumu, var konstatēt diezgan ciešu sakarību starp IKP ražošanas apjomu uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā un vidējo dzīves ilgumu, kā arī sakarību ar naudas masu apgrozībā un pretējo sakarību ar ārvalstu valūtas apjomu pret nacionālās valūtas apjomu (pēdējais faktors ir mazāk nozīmīgs). Vai šis apgalvojums ir loģisks no veselā saprāta viedokļa, kā arī no makroekonomisko rādītāju vienkāršāko savstarpējo sakarību viedokļa?

Pirmām kārtām var pieļaut, ka atkarīgā lieluma sakarība ar diviem pēdējiem rādītājiem ir netieša: tā, jo lielāka ir naudas masa apgrozībā, jo augstāks ir inflācijas līmenis, tādējādi arī ražotā IKP nominālvērtība ir lielāka. Lai par to pārliecinātos, var aprēķināt tā saukto daļējas korelācijas koeficientu. Taču sakarā ar to, ka detalizēta korelācijas analīze neietilpst autores uzdevumos, šajā posmā pie tās nekavēsimies – pietiks ar to, ka esam ieguvuši daudzfaktoru regresijas vienādojumu un varam konstatēt cēloņu un sekū sakarību. Pētāmā mainīgā lieluma sakarība ar vidējo dzīves ilgumu ir loģiska, jo IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju ir viens no fundamentālajiem rādītājiem, kuri nosaka dzīves kvalitāti.

Izmantojot attiecīgās opcijas, var organizēt daudzu papildu statistisko raksturojumu un grafiku izvadīšanu. Svarīgs moments ir atlikumu, t.i., novērojamo vērtību noviržu no teorētiski sagaidāmajām vērtībām analīze. Atlikumiem jābūt gadījuma raksturam (nesistemātiskiem) un pakļautiem normālajam sadalījumam. To var pārbaudīt, uzskicējot atlikumu histogrammu (3.6.att.).

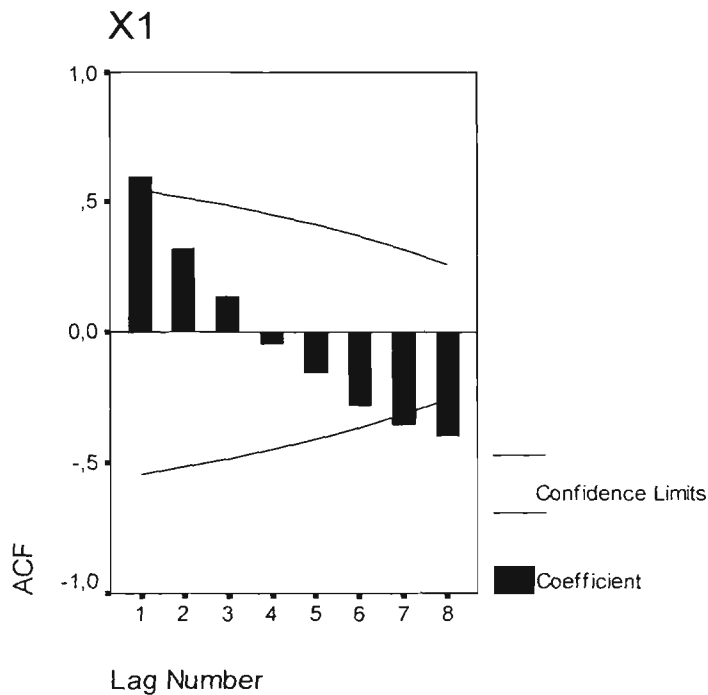
3.6.att. Atlikumu histogramma [autore]

Mūsu gadījumā atlikumu histogramma nav īpaši labi saskaņota ar normālo sadalījumu, taču arī elementu skaits nav pietiekošs. Iespējams, ka palielinot statistikas rindu, histogramma tuvotos normālajam sadalījumam.

Sistemātisko sakaru esamību starp vienas statistiskās rindas elementiem var veikt, izmantojot autokorelācijas testu. Par rindas līmeņu autokorelāciju sauc korelācijas atkarību starp laika rindas konsekventiem līmeņiem. Kvantitatīvi to var izmērīt, izmantojot lineāro korelācijas koeficientu starp izejas laika rindas līmeņiem un šīs rindas līmeņiem, kas nobīdīti laikā uz vairākiem soļiem (4.pielikums).

Periodu skaitu, pēc kuriem aprēķina autokorelācijas koeficientu, sauc par lagu. Palielinoties lagai, samazinās vērtību pāru skaits, pēc kuriem aprēķina autokorelācijas koeficientu. Daži autori uzskata, ka, lai nodrošinātu autokorelācijas koeficientu statistisko ticamību, ir lietderīgi izmantot noteikumu – maksimālā laga nedrīkst pārsniegt $(n/4)$ [47, 230].

Pirmās, otrās u.t.t. kārtas līmeņu autokorelācijas koeficientu secību sauc par laika rindas autokorelācijas funkciju. Tās vērtību atkarības grafiks no laga lieluma (autokorelācijas koeficienta kārtas) sauc par korelogrammu (3.7.att.).

3.7.att. Korelogramma x_1 [autore]

Autokorelācijas funkcijas un korelogrammas analīze ļauj noteikt lagu, kad autokorelācija ir visaugstākā, tādējādi arī lagu, kad sakarība starp rindas tekošo un iepriekšējiem līmeņiem ir visciešākā, t.i., ar autokorelācijas funkcijas un korelogrammas analīzes palīdzību var noteikt rindas struktūru.

Ja vislielākais ir pirmās kārtas autokorelācijas koeficients, tad pētāmā rinda satur tikai tendenci. Ja vislielākais ir τ kārtas autokorelācijas koeficients, tad tas nozīmē, ka rinda satur cikliskas svārstības ar periodiskumu τ periodi. Tā, piemēram, ja analizējot laika rindu izrādās, ka vislielākais ir otrās kārtas līmeņu korelācijas koeficients, tad tas nozīmē, ka rinda satur divu laika periodu cikliskas svārstības, t.i., tās grafiskajam attēlam būs zāģveida struktūra.

Ja neviens no autokorelācijas koeficientiem nav nozīmīgs, var izdarīt vienu no diviem pieņēmumiem par šīs rindas struktūru: vai nu rinda nesatur tendenci un cikliskas svārstības, vai nu tā satur stipru nelineāru tendenci, kuras atklāšanai nepieciešama papildu analīze. Jau iepriekš atzīmēsim, ka mūsu gadījumā statistiskās rindas diemžēl ir diezgan īsas, tādēļ diez vai izdosies atklāt cikliskas svārstības – mūsu galvenais uzdevums ir daudzfaktoru regresijas analīze, kā arī tendenču atklāšana prognozēšanai, kuras drīzāk būs lineāras.

Kā redzams 4.pielikumā, vislielākais autokorelācijas koeficients ir pirmās kārtas koeficients, t.i., atkarība drīzāk būs lineāra: taču ņemot vērā, ka tā absolūtā vērtība ir relatīvi neliela (0.597), var pieļaut, ka tendence nebūs stipra un spilgti izteikta, bet dispersija, tieši otrādi.

būs liela. No otras puses, autokorelācijas funkcijas vērtību var uzskatīt par apmierinošu regresijas vienādojuma pielietošanai.

Autokorelācijas pārbaudei izmanto arī tā saukto Darbina-Vatsona (Uotsona) testu. Šis tests aprēķina koeficientu, kura vērtība var svārstīties diapazonā no 0 līdz 4. Ja šī koeficienta vērtība ir tuva 2, tad tas nozīmē, ka autokorelācijas nav. Taču šis aprēķins tiek veikts, izmantojot daudz sarežģītākas formulas un, pēc autores viedokļa, ir darbietilpīgāks.

Autokorelācijas koeficienti, kuri ir aprēķināti analogiski atlikušajām rindām, ir ievietoti 3.2.tabulā.

3.2.tabula

Rindu 2. – 16. līmeņu autokorelācija [autore]

Laga	Autokorelācijas koeficients														
	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}	x_{16}
1	0,571	0,536	0,353	0,326	0,069	0,604	0,318	0,525	0,507	-0,091	-0,352	0,121	0,700	0,718	0,134
2	0,190	0,296	-0,180	0,194	0,156	0,344	-0,135	0,070	-0,059	-0,301	0,238	-0,453	0,375	0,362	-0,112
3	0,121	0,068	-0,192	0,138	0,087	0,163	-0,342	-0,104	-0,358	-0,180	-0,203	-0,301	0,070	0,128	-0,200
4	-0,031	-0,017	-0,122	-0,036	-0,436	-0,072	-0,018	-0,156	-0,450	-0,129	-0,269	0,007	-0,062	-0,109	-0,012
5	-0,266	-0,212	-0,253	-0,073	0,004	-0,303	0,170	-0,219	-0,379	0,020	0,013	-0,067	-0,306	-0,301	0,030
6	-0,216	-0,217	-0,338	-0,188	-0,198	-0,418	0,010	-0,239	-0,154	0,339	-0,026	0,118	-0,362	-0,350	0,205
7	-0,257	-0,309	-0,131	-0,202	-0,132	-0,348	-0,227	-0,258	0,096	0,078	0,049	0,138	-0,477	-0,385	0,014
8	-0,364	-0,366	0,207	-0,272	-0,019	-0,278	-0,173	-0,118	0,236	-0,180	0,025	0,001	-0,349	-0,375	-0,177

No 3.2.tabulas var izdarīt divus galvenos secinājumus; pirmkārt, nav tiešu „kontrindikāciju” daudzfaktoru regresijas analīzes veikšanai pēc visiem rādītājiem; otrkārt, vāja lineāra tendence novērojama dinamikas rindām x_2 , x_3 , x_7 , x_9 , x_{10} , x_{14} un x_{15} . Pirmās kārtas autokorelācijas koeficienta esamība, kas tuvs 0,5, apliecina autores sākotnējo pieņēmumu par to, ka vismaz daļai ekonomiskās drošības indikatoru aptuveni vienāda nozīme ir gan pašu tendence, gan arī ārējo faktoru ietekme, daļu no kuriem mēs centīsimies noskaidrot zemāk.

Analogiski veiktas daudzfaktoru regresijas analīzes rezultātā, izmantojot SPSS, tika iegūti sekojoši vienādojumi:

$$y_2 = 0,001 \cdot x_7 - 0,408 \cdot x_{13} + 0,207 \cdot x_{15} + 76,622;$$

$$y_3 = 1,262 \cdot x_1 - 1,593 \cdot x_{10} - 8,402;$$

$$y_4 = -3,448 \cdot x_{10} + 53,725;$$

$$y_5 = 0,729 \cdot x_1 + 0,175 \cdot x_{15} + 0,019 \cdot x_{14} + 44,819;$$

$$y_7 = -9,047 \cdot x_{14} + 2745,099;$$

$$y_8 = -0,089 \cdot x_9 + 8,647;$$

$$y_9 = -1,009 \cdot x_3 - 0,787 \cdot x_4 + 58,616;$$

$$y_{10} = -0,138 \cdot x_4 - 0,553 \cdot x_8 + 14,649;$$

$$y_{11} = 0,656 \cdot x_{13} + 6,607;$$

$$y_{12} = 23,519 \cdot x_{11} - 160,462;$$

$$y_{13} = 0,992 \cdot x_{11} - 5,916;$$

$$y_{14} = 1,312 \cdot x_4 + 3,081 \cdot x_5 - 0,03 \cdot x_7 - 15,630 \cdot x_8 - 3,473 \cdot x_{15} + 131,23;$$

$$y_{15} = 3,952 \cdot x_2 + 1,362 \cdot x_{13} - 302,981;$$

$$y_{16} = 2,42 \cdot x_5 - 2,357 \cdot x_{13} - 90,317.$$

Aplūkosim citas prognozēšanas metodes (3.5.att.). Kā parādīts attēlā, otra svarīgākā kvantitatīvā prognozēšanas metode ir dinamikas rindu izmantošana.

Par dinamikas jeb laika rindām sauc skaitļu rindas, kas raksturo statistikas objekta vai parādības izmaiņas laikā. Dinamikas rindas dod ļoti svarīgu informāciju par raksturojamā objekta attīstības procesu, lai to izpētītu un kvantitatīvi raksturotu. Tādējādi no šī definējuma izriet, ka dinamikas rinda ideāli integrē ekonomiskās drošības rādītāju statistikas rindas īpatnības: pētāmie indikatori atspoguļo valsts ekonomiskās drošības līmeņa izmaiņas laikā un satur svarīgu informāciju par tā attīstības procesu dinamikā.

Katru dinamikas rindu veido divi elementi: līmenis un laika norāde.

Laika norāde (t) – dienas, mēneši, gadi vai momenti; mēnešu, gadu u.t.t. pirmās vai pēdējās dienas;

Rindas līmenis (y) – izsaka pētāmās parādības lielumus norādītajā laikā.

Dinamikas rindu līmeņu apzīmējumi:

y_1 – rindas pirmais līmenis;

y_n – rindas pēdējais līmenis;

y_m – jebkurš rindas līmenis.

Dinamikas rindas var klasificēt pēc dažādiem kritērijiem.

Vispirms dinamikas rindas iedala momentu un intervālu dinamikas rindās. Momentu dinamikas rindas līmeņi izsaka parādības stāvokli noteiktā laika momentā (mēneša sākumā, gada beigās u.t.t.). Intervālu dinamikas rindā līmeņi izsaka parādības uzkrātu apjomu kādā laika periodā (gadā, ceturksnī, mēnesī...).

Atkarībā no laika norādes rakstura dinamikas rindas iedala nepārtrauktajās un pārtrauktajās dinamikas rindās. Kā nepārtrauktas parasti tiek izveidotas intervālu dinamikas rindas, ja tās nav pārāk garas. Pētāmā parādība laika ziņā tiek aptverta pilnīgi, neizlaižot nevienu periodu. Šajās rindās labāk atspoguļojas pētāmās parādības pārmaiņu raksturs un īpatnības. Tās ir piemērotākas analīzei un rezultātu ticamības ziņā pilnvērtīgākas nekā pārtrauktās dinamikas rindas. Pārtrauktās dinamikas rindās starp tieši uzrādītiem līmeņiem ir noteikta plašuma laika pārtraukumi jeb atstarpes. Visas momentu dinamikas rindās starp tieši uzrādītiem līmeņiem ir noteikta plašuma laika pārtraukumi jeb atstarpes. Visas momentu dinamikas rindas jau pēc savas būtības

vienlaikus ir arī pārtrauktās dinamikas rindas, jo nav iespējams uztvert un fiksēt pētāmās parādības nepārtraukti mainīgo stāvokli ikvienā laika momentā. Taču arī intervālu dinamikas rindas, lai tās kompaktāk aptvertu plašu laika periodu, var veidot arī ar laika pārtraukumiem. Pārtrauktās dinamikas rindas savukārt iedala vienādi plašu un dažādi plašu pārtraukumu dinamikas rindās.

Pēc tam dinamikas rindas iedala arī tiešajās un kumulatīvajās. Tiešo dinamikas rindu līmeņi izsaka parādības lielumu, kāds tas konkrēti bijis tieši minētajā laika periodā vai momentā. Kumulatīvās jeb uzkrāto līmeņu dinamikas rindas izsaka parādības uzkrāšanas procesu, un katrs šādas rindas līmenis ietver sevī arī visus iepriekšējos līmeņus, sākot no rindas sākuma. Kumulatīvas var būt tikai nepārtrauktu intervālu dinamikas rindas. Sākotnēji visas dinamikas rindas ir tiešas, bet pēc tām tās var pārveidot kumulatīvajās.

Dinamikas rindas var attēlot arī grafiski. Paņēmieni ir dažādi, un parasti tās iedala divās lielās grupās: diagrammas un kartogrammas. Izplatītākās diagrammas ir šādas: līniju, stabiņu, figūru un sektoru diagrammas. Kartogrammas apvieno sevī diagrammas ar ģeogrāfisko karti. Kartogrammas atspoguļo pētāmo parādību teritoriālo sadalīšanu atsevišķos rajonos un tiek izmantotas šo sadalīšanas likumsakarību atrašanai [49, 72].

Analizējot dinamikas rindas, parasti cenšas izdalīt:

- galveno tendenci jeb trendu;
- sezonas svārstības;
- cikliskās svārstības;
- nejaušās gadījuma svārstības.

Ne katra ekonomiska rādītāja dinamikas rinda satur nosauktās komponentes. Var būt, piemēram, dinamikas rindas, kurās ir tikai galvenā tendence un sezonas komponente, kā arī dinamikas rindas, kurās ir tikai sezonas un gadījuma komponentes un nav galvenās tendences u.c.

Gadījumā, ja statistikas dati par ekonomisko drošību tiek attēloti dinamikas rindu veidā, acīmredzams, ka sezonālā komponenta nebūs, taču ir iespējamas, piemēram, gadījuma svārstības. Būtībā šīm svārstībām nav gadījuma rakstura, jo tās nosaka noteikti faktori (piemēram, finanšu krīze Krievijā ietekmēja Latvijas eksporta apjomus un netiešā veidā – arī nodarbinātību), bet grafikā tās izskatīsies tieši kā gadījuma novirzes no pamata trenda.

Iespējamas arī cikliskas svārstības, kuras ir pietiekami argumentētas ciklu teorijā ekonomikā, kuru pamatoja Kondratjevs, taču autores savākie statistikas dati par analizējamajiem rādītājiem diez vai ļaus atklāt cikliskas svārstības, jo tie aptver 9 gadu ilgu periodu. Taču ņemt ilgāku periodu nav jēgas, jo 90. gadu sākumā Latvijas ekonomikā, tāpat kā citu valstu ekonomikā, kuras radās uz bijušās PSRS bāzes, notika radikālas pārmaiņas, kuras attiecīgi atspoguļojas arī uz

makroekonomiskajiem rādītājiem (pietiek vien ar inflācijas tempu samazināšanos aptuveni 500 reizēs – no 1000% līdz 2%). Šādas lēcienveida izmaiņas būtiski sakropļotu grafiku, tieši tāpēc autore aplūko stabilizācijas un attīstības periodu, neņemot vērā neatkarības atgūšanas un ekonomisko reformu uzsākšanas periodu.

No zinātniskā un praktiskā viedokļa vislielāko interesi izraisa izmaiņu pamattendence jeb trends. Tieši tāpēc autore uzskata, ka svarīgi ir uzsvērt statistikas datu tālākas savākšanas un apstrādes nepieciešamību to analīzes nolūkā, lai turpmāk tos izmantotu prognozēšanā.

Lai atklātu trendu, rindu izlīdzina. Tādējādi jo garāka ir statistikas rinda, jo precīzāks būs trends un attiecīgi precīzāks būs modelis. Teorijā ir izveidojušās vairākas trenda atklāšanas un analīzes metodes. Tālāk autore aplūkos un salīdzinās, kā arī izmantot ekonomiskās drošības rādītāju prognozēšanai sekojošas:

- intervālu paplašināšanas metode;
- slīdošo vidējo metode;
- analītiskās izlīdzināšanas metode.

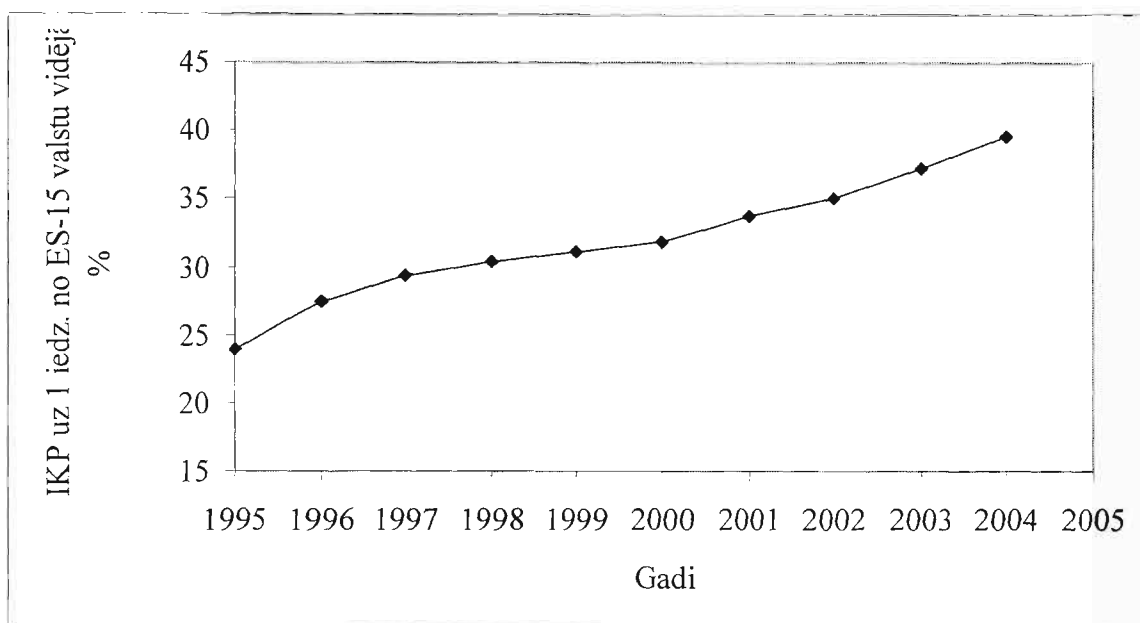
Intervālu paplašināšanas metode – ļoti vienkārša un dziļākas analīzes vajadzībām pārāk elementāra. To lieto gadījumos, kad nepieciešams iegūt priekšstatu par kādas parādības attīstības pamattendenci.

Apskatīsim piemēru 3.3.tabulā.

3.3.tabula

IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā [autore, izmantojot 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15]

Gadi	IKP uz 1 iedz. no ES-15 valstu vidējā, %
1995	24,0
1996	27,5
1997	29,4
1998	30,3
1999	31,1
2000	31,8
2001	33,8
2002	35,0
2003	37,3
2004	39,6

3.8.att. IKP ražošanas apjoma uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā dinamika 10 gadu laikā [autore]

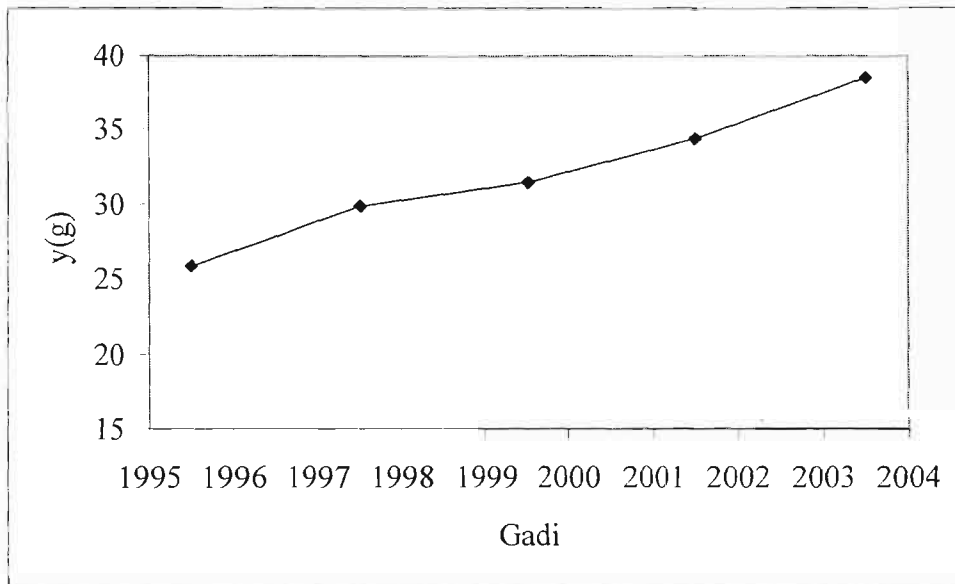
Paplašinot laika vienības, piemēram, viena gada periodu vietā ņemot divus gadus (3.4.tabula), nejausās svārstības to ietvaros daļēji izlīdzinās un dinamikas rindā atklāsies IKP ražošanas apjoma uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā pamattendence (3.9.att.).

3.4.tabula

IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā 4 divgadīgu periodu laikā [autore]

Gadi	IKP uz 1 iedz. no ES-15 valstu vidējā, %, vidēji gadā, (yg)
1995-96	25,8
1997-98	29,9
1999-00	31,5
2001-02	34,4
2003-04	38,5

Pamattendence liecina par to, ka IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā pakāpeniski palielinās, it īpaši strauji pieaugot pēc 2000.gada. To nosaka vairāki faktori, tai skaitā Latvijas ražotā IKP relatīvi straujāks pieaugums.

3.9.att. IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā 5 divgadīgu periodu laikā [autore]

Intervālu paplašināšanas metodes zināms trūkums ir tas, ka pēc šīs metodes pārveidotā rinda ievērojami saīsinās salīdzinājumā ar empīrisko rindu. Tāpēc šo metodi var lietot galvenokārt tikai tad, ja empīriskā rinda ir pietiekami gara, vai arī tad, ja pamattendenci iespējams atklāt, izveidojot samērā šaurus paplašinātos intervālus. Mūsu gadījumā, ņemot vērā ierobežotas statistikas rindas, kā arī pētāmā procesa nestabilitāti, intervālu paplašināšanas metode nav īsti piemērojama.

Slīdošo vidējo metodes pamatā arī ir laika intervālu paplašināšanas princips. Bet tā nav mehāniska vai kalendāra intervālu paplašināšana. Tā ir mainīga jeb slīdoša intervāla paplašināšana pēc principa „Pirmo atmet, nākamo pievienot”. Tas nozīmē ka, veidojot katru jaunu paplašināto intervālu, tā sākuma punkts „paslīd” par vienu laika vienību uz priekšu. Tādējādi slīdošie intervāli visu laiku saglabā dinamikas rindas locekļu reālo saistību, ietverot sevī gan vecā, gan jaunā elementus.

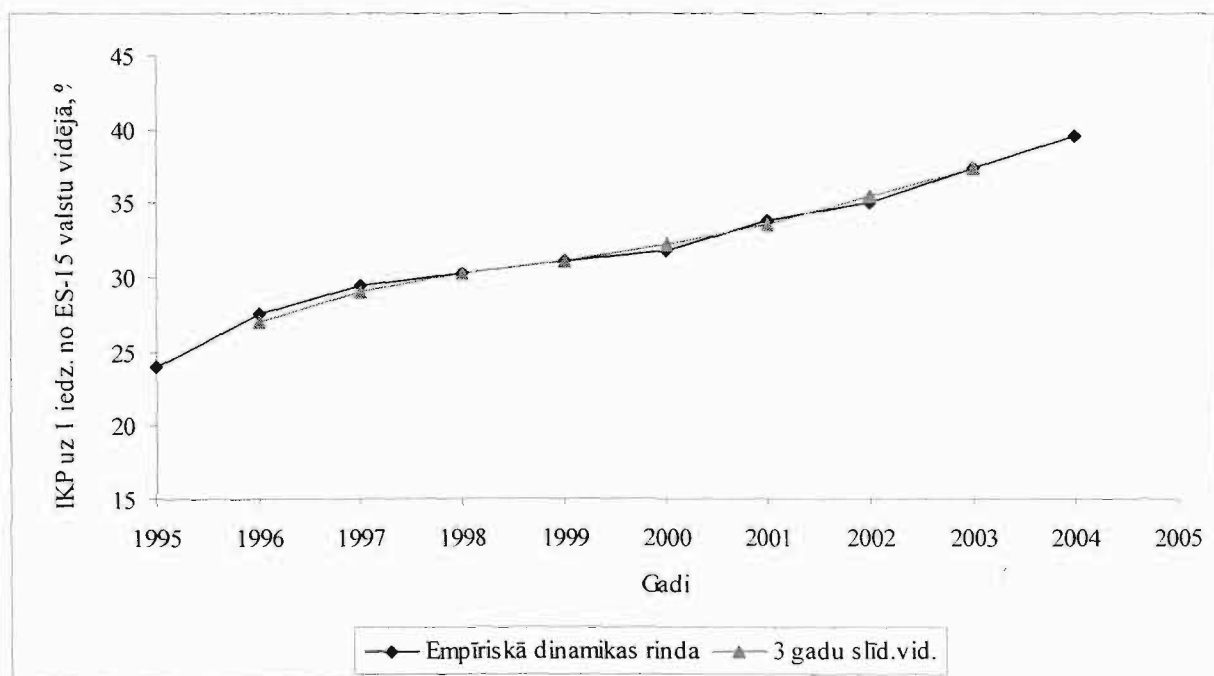
Piemēram, pirmais intervāls sastāv no y_1, y_2, y_3 elementiem, otrais – no y_2, y_3, y_4 elementiem u.t.t. Pēc tam aprēķina slīdošos vidējos līmeņus un attiecina tos pret intervāla vidū esošajiem līmeņiem. Šajā gadījumā pret intervāla otro locekli. Ja intervāls sastāv no 5 līmeņiem, tad slīdošos vidējos attiecina pret katra intervāla trešo līmeni u.t.t. Ja intervāls sastāv no pārskaitļu locekļiem (4, 6, ... u.t.t.) vai līmeņiem, tad šajā gadījumā nepieciešami slīdošos vidējos centrēt. Tātad tehniski vienkāršāk paplašināto intervālu salikt no nepāru skaitļu līmeņiem. Visbiežāk intervāls sastāv no trijiem, pieciem un septiņiem līmeņiem. Jo plašāki ir slīdošie intervāli, jo īsāka kļūst slīdošo vidējo rinda. Slīdošo intervāla plašumu izvēle ir atkarīga no līmeņu skaita dotajā dinamikas rindā.

Apskatīsim piemēru 3.5.tabulā.

3.5.tabula

IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā [autore]

Gadi	IKP uz 1 iedz. no ES-15 valstu vidējā, %	Slīdošo intervālu summas, % (3-gadu)	Slīdošie vidējie, %
1995	24,0		
1996	27,5	80,9	27
1997	29,4	87,2	29,1
1998	30,3	90,8	30,3
1999	31,1	93,2	31,1
2000	31,8	96,7	32,2
2001	33,8	100,6	33,5
2002	35,0	106,1	35,4
2003	37,3	111,9	37,3
2004	39,6		

3.10.att. IKP ražošanas apjoma uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā izlīdzinātā dinamikas rinda [autore]

No 3.10.att. var secināt, ka atklātā pamattendence liecina par IKP ražošanas apjoma uz vienu iedzīvotāju no ES valstu vidējā palielināšanos. Jo plašāks būs slīdošais intervāls, jo plūstošāks raksturs būs atklātajai pamattendencei.

Aplūkotās metodes faktiski ir iepriekšējās analīzes empīriski paņēmieni. Tos var uzskatīt par palīgīdzekļiem, kuri atvieglo citu svarīgāko metožu, piemēram, analītiskās izlīdzināšanas metodes pielietojšanu.

Dinamikas rindas analītiskā izlīdzināšana nozīmē, ka lauztās līnijas vietā novelk taisni vai vienmērīgi izliektu līkni, kas atrodas vistuvāk minētajai lauztajai līnijai. Matemātiski tāds uzdevums nozīmē atrast izlīdzinātās taisnes vai līknes vienādojumu, un pēc tam vienādojuma parametrus. Aprēķini ir līdzīgi kā nosakot regresijas vienādojumu. To izdara ar vismazāko kvadrātu metodi.

Analītiskā izlīdzināšana aptver šādus uzdevumus:

- trenda analītiskās formas noteikšana;
- taisnes vai līknes parametru aprēķināšana;
- izlīdzināšanas kvalitātes novērtēšana, atrodot dažādus sakarību ciešuma rādītājus;
- izlīdzinātās (teorētiskās) rindas līmeņu aprēķināšana.

Ir dažādi matemātiski paņēmieni, kā var atvieglot trenda analītiskās formas noteikšanu, bet tos nedrīkst lietot formāli. Visos gadījumos jāvadās no pētāmās parādības attīstības būtības loģiskas izpratnes.

Ja dinamikas rindai visos periodos ir aptuveni vienādi ķēdes absolūtie pieaugumi, tad par visatbilstošāko analītisko formu var uzskatīt lineāru vienādojumu:

$$\hat{y}_t = a + bt \quad (4)$$

Ja dinamikas rindai vērojami vairāk vai mazāk vienādi ķēdes augšanas tempi, izlīdzināšanu var izdarīt atbilstoši parabolas vienādojumam. Vienkāršākajiem ekonomikas uzdevumiem izmanto otrās kārtas parabolu:

$$\hat{y}_t = a + bt + ct^2 \quad (5)$$

Dažreiz parabolu mēdz aizstāt ar pakāpju funkciju:

$$\hat{y}_t = at^b \quad (6)$$

Ja parādība attīstās lavīnveidā, to samērā labi modelē eksponenta funkcija.

Trenda analītiskās formas noteikšanu var atvieglot grafiskā attēla metode. Pēc empīriskās rindas grafiskā attēla var novērtēt, kādas funkcijas grafiskajam attēlam vislabāk atbilst lauztā līnija. Ja arī tādā veidā pamatotā izvēle nav iespējama, izvēlās vienkāršāko, bieži lineāru sakarību.

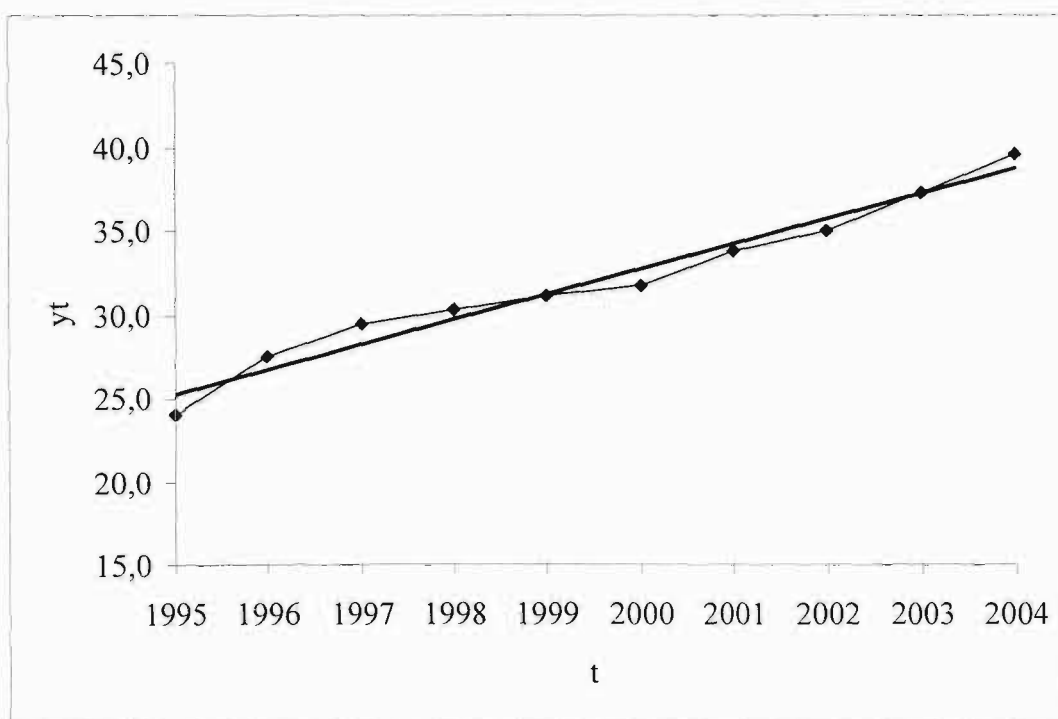
Tālāk apskatīsim 3.6.tabulā doto piemēru.

IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā 1995. – 2004.gadā [autore]

Gadi	t	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
IKP uz ES-15 valstu vidējā, %	y_t	24,0	27,5	29,4	30,3	31,1	31,8	33,8	35,0	37,3	39,6

Pielietosim analītisko izlīdzināšanas metodi.

Pirmkārt, konstruēsim dinamikas rindas grafisko attēlu (3.12.att.) un noteiksim trenda analītisko formu.

3.12.att. IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā 1995. – 2004.gadā [autore]

Grafiskais attēls dod tikai orientējošu priekšstatu par to, kādas matemātiskas funkcijas grafiskajam attēlam atbilst trends. Daudz pamatotāk, izvēloties atbilstošu trenda vienādojumu, ir pielietot teorētisko un empīrisko analīzi, tās apvienojot. Savukārt empīriskā analīze ir saistīta ar dinamikas rindas rādītāju skaitlisko vērtību analīzi. Par visatbilstošāko trenda vienādojumu pieņem to, kuram kritērija vērtība ir vismazākā. Par kritēriju lieto S_{y_t} – vidējo kvadrātisko novirzi:

$$S_{y_t} = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (y - y_t)^2}{n - m}}, \quad (7)$$

kur n – dinamikas rindas līmeņu skaits;

m – trenda vienādojuma parametru skaits;

y un y_t – empīriskās un analītiskās rindas līmeņu vērtības.

Mūsu piemērā par trenda vienādojumu pieņemsim taisnes vienādojumu (4).

Pēc būtības un tehniskā izpildījuma analītiskā izlīdzināšana atgādina korelatīvās sakarības atklāšanas procesu, tāpēc dinamikas rindas analītisko izlīdzināšanu var uzskatīt par korelācijas metodes īpašu lietojumu. Taču pastāv arī raksturīgas atšķirības:

- ar korelācijas metodi y pārmaiņas tiek pētītas saistībā ar daudz un dažādiem to ietekmējošiem faktoriem x_i , turpretī analītiskās izlīdzināšanas rezultātu y , respektīvi, dinamikas rindas līmeni, pēta atkarībā tikai no viena faktora – laika (t) ietekmes;
- korelācijas metodes argumenta x skaitliskās vērtības ir empīriski lielumi. Bet dinamikas rindas arguments t nav gadījuma lielums, bet noteiktā kārtībā izveidota skaitļu rinda.

Izvēlēto trenda vienādojumu sauc arī par regresijas vienādojumu. Dažreiz regresijas un korelācijas analīzes pielietošanu dinamikas rindās sauc par trenda analīzi.

Otrkārt, lai aprēķinātu trenda vienādojuma parametrus pēc formulas

$$a = \frac{\sum y - b \sum x}{n} \quad (8)$$

un

$$b = \frac{\sum xy - \frac{\sum x \cdot \sum y}{n}}{\sum x^2 - \frac{(\sum x)^2}{n}}, \quad (9)$$

papildināsim 3.6.tabulu.

3.7.tabula

Darba tabula vienādojuma parametru aprēķināšanai [autore]

Gadi	t	t^2	y_t	ty_t	\hat{y}_t	$y_t - \hat{y}_t$	$(y_t - \hat{y}_t)^2$	y_t^2
1995	1	1	24,0	24,0	25,2109	-1,2109	1,4663	576
1996	2	4	27,5	55,0	26,7152	0,78485	0,61599	756,25
1997	3	9	29,4	88,2	28,2194	1,18061	1,39383	864,36
1998	4	16	30,3	121,2	29,7236	0,57636	0,3322	918,09
1999	5	25	31,1	155,5	31,2279	-0,1279	0,01635	967,21
2000	6	36	31,8	190,8	32,7321	-0,9321	0,86885	1011,24
2001	7	49	33,8	236,6	34,2364	-0,4364	0,19041	1142,44
2002	8	64	35,0	280,0	35,7406	-0,7406	0,5485	1225
2003	9	81	37,3	335,7	37,2448	0,05515	0,00304	1391,29
2004	10	100	39,6	396,0	38,7491	0,85091	0,72405	1568,16
Σ	55	385	319,8	1883	319,8		6,15952	10420

$$b = \frac{n \sum t y_t - \sum t \cdot \sum y_t}{n \sum t^2 - (\sum t)^2} = \frac{10 \cdot 1883 - 55 \cdot 319,8}{10 \cdot 385 - 55^2} = 1,5042;$$

$$a = \frac{\sum y_t}{n} - \frac{b \sum t}{n} = \frac{319,8}{10} - \frac{1,5042 \cdot 55}{10} = 23,7067.$$

Izmantojot šo vienādojumu, aprēķināsim analītiskos līmeņus \hat{y}_t (3.8.tabula). Analītiskās izlīdzināšanas pirmais nosacījums prasa, lai $\sum y_t = \sum \hat{y}_t$, mūsu gadījumā $319,8 = 319,8$.

Dinamikas rindas analītiskās izlīdzināšanas rezultātus var izteikt arī grafiski (3.12.att.).

Treškārt, kad izlīdzinošā līnija (tās vienādojums) ir noteikta, jānovērtē, vai tā izsaka tendenci, kas atbilst parādības izmaiņu vispārīgajam kvalitatīvajam raksturam. Šim nolūkam aprēķina faktiskā un izlīdzinātā līmeņa vidējo kvadrātisko novirzi (standartklūdu):

$$\hat{S}_{y_t} = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (y_t - \hat{y}_t)^2}{n - m}} = \sqrt{\frac{6,1595}{10 - 2}} = \sqrt{0,7699} = 0,877(\%).$$

Dinamikas rindu savstarpējo noviržu standartnovirze ir izteikta rindas līmeņu vienībās (mūsu gadījumā – procentos) un raksturo gadījuma faktoru izraisīto faktiskās rindas līmeņu noviržu vidējo lielumu no izlīdzinātajiem līmeņiem.

Sastādot pilnīgi analogiskas darba tabulas, aprēķināsim parametrus a un b , kā arī \hat{y}_t un \hat{S}_{y_t} dinamikas rindām $x_3, x_7, x_9, x_{10}, x_{14}$ un x_{15} . Darba tabulas un grafiki ir ievietoti pielikumos Nr.5 – 10. Pārsvārā prognozes datu grafiki ir lineārās funkcijas, tāpat kā augstāk aplūkotajā piemērā ($\hat{y}_3, \hat{y}_7, \hat{y}_{14}$ un \hat{y}_{15}). Tomēr lai uzskicētu prognozes grafiku \hat{y}_9 , tika pielietots otrās kārtas polinoms (parabola), bet grafiku \hat{y}_{10} - ceturtais kārtas polinoms. Katra no augšminētajiem trendiem parametrus var noteikt ar vismazāko kvadrātu metodi, izmantojot kā neatkarīgo lielumu laiku $t = 1, 2, \dots, n$, bet kā atkarīgo lielumu – y_t laika rindas faktiskos parametrus. Nelineāru trendu gadījumā iepriekš veic standartu linearizācijas procedūru. Parametru noteikšanu būtiski atvieglo tādu programmu izmantošana, kā STATISTICA, SPSS.

Aprēķināto vērtību kopsavilkums ir attēlots 3.8.tabulā.

Aprēķināto vērtību kopsavilkums [autore]

Dinamikas rinda	Funkcijas veids	Formula	S_{y_t}
y_1	lineārā	$\hat{y} = 23,7067 + 1,5042t$	0,8775
y_3	lineārā	$\hat{y} = -2,46 + 4,1164t$	8,1577
y_7	lineārā	$\hat{y} = 9,8667 + 299,788t$	666,5687
y_9	otrās pakāpes polinoms	$\hat{y} = 32,623 - 9,6386t + 0,7189t^2$	2,1441
y_{10}	ceturtās pakāpes polinoms	$\hat{y} = 6,2545 + 1,0078t - 0,9049t^2 + 0,159t^3 - 0,008t^4$	1,0031
y_{14}	lineārā	$\hat{y} = 148,1867 - 10,9812t$	12,2979
y_{15}	lineārā	$\hat{y} = 18,3467 + 2,1006t$	1,8623

Tagad, kad ir atklātas visas meklējamās funkcijas un aprēķināti visi nepieciešamie parametri, var uzsākt fināla posmu – prognozēšanu (3.4.nodaļa).

3.4. Ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšana, izmantojot izvēlēto modeli

Dinamikas rindu analītiskās izlīdzināšanas uzdevums nav vienīgi atklāt attīstības pamattendenci. Viens no trenda praktiskās lietošanas gadījumiem ir dinamikas rindu līmeņu ekstrapolācija. Ar ekstrapolāciju saprot pētāmās parādības prognozēšanu, dinamikas rindas turpināšanu [63, 84].

Ekstrapolācijas metodes praktiskā lietošana ir saistīta ar principiālu noteikumu ievērošanu:

- jābūt pārliecībai par to, ka ekstrapolācijas periodā saglabājas tās pašas ar pētāmo parādību saistītās svarīgās likumsakarības un tendences;
- trendam par bāzi var ņemt tikai tādu laika periodu, kura ietvaros nav notikušas lielas novirzes, kas būtiski ietekmē trenda vienādojuma parametrus;
- ekstrapolēšanai sekmīgi var tikt izmantotas tikai stabilas parādības un prozesi, kas reāli turpinās un attīstās;
- ekstrapolācijas rezultātu ticamība lielā mērā ir atkarīga no pareizas tā perioda izvēles, kurā aprēķina ekstrapolēšanai izmantojamo trendu, un šim periodam ir jābūt pietiekami ilgam. [49, 85]

Aplūkosim 3.3.nodaļā izstrādāto modeļu atbilstību augšminētajām prasībām.

1. Kopumā autore uzskata, ka turpmāk pētāmajos procesu attīstības tendences (kuras faktiski iestājās pārejot uz tirgus ekonomiku, pēc tās stabilizācijas) saglabāsies un attīstīsies uz to pašu likumsakarību pamata, taču nedrīkst aizmirst arī par virknes ārējo faktoru ietekmi (kurus nosaka, starp citu, Latvijas iestāšanās ES). Līdz ar to, pēc autores domām, augšminēto faktoru ietekme būs spēcīgākā vidēja termiņa un ilgtermiņa periodā, tas ir, pārsvarā ārpus prognozēšanas perioda ietvariem. Ne vēlāk kā pēc 3 gadiem (1/3 no pētāmo dinamikas rindu garuma) prognozei izstrādātie modeļi jārevidē to iespējamās koriģēšanas nolūkā.
2. Aplūkojamajā periodā praktiski nav novērojamas prognozējamo datu būtiskas novirzes no empīriskajiem datiem, bet izvēlētais modelis ir atlasīts tā, lai maksimāli ņemtu vērā iespējamās novirzes.
3. Stabils tirgus ekonomikas apstākļos pētāmie procesi ir pietiekami stabili un līdz ar to prognozēšanai izvēlētie procesi stabili attīstās.
4. Dinamikas rindas garumu, uz kuras pamata ir izstrādāts modelis, diemžēl nosaka objektīvi iemesli – pagājušā gadsimta 90.gadu sākumā vēl nebija nerunās par pētāmo procesu stabili attīstību (pietiek atcerēties par gandrīz 1000% inflācijas līmeni 1992.gadā un salīdzināt to ar pēdējo gadu rādītājiem), tāpēc autore apzināti izvēlējusies īsāku, bet līdz ar to stabilāku pētāmo procesu attīstības periodu (no 1995.gada līdz 2004.gadam). Protams, jo garāks ir pētāmais periods, jo augstāka ir modeļa precizitāte, tāpēc statistikas tālāka savākšana un apstrāde nākamajos gados, iespējams, dos iespēju veikt precīzākas prognozes.

Ekonomisko rādītāju prognozes iegūst, liekot mainīgā lieluma t vietā tā vērtības prognozēšanas periodā. Piemēram, IKP ražošanas apjoma uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā prognoze pēc trenda vienādojuma $y = 23,7067 + 1,5042t$, ko aprēķinājām 3.3.apakšnodaļā, pie $t = 11$ (2005.gads) ir:

$$\hat{y} = 23,7067 + 1,5042 \cdot 11 = 40,3(\%).$$

Tāpat var iegūt prognožu vērtības nākamajiem laika momentiem. Šādā veidā, sastādot rādītāju prognozes, jāpamato prognozēšanas perioda garums. Šo periodu, kā jau bija minēts augstāk, galvenokārt nosaka izmantojamās informācijas apjoms un ticamība. Parasti uzskata, ka prognozēšanas periods nedrīkst būt garāks par 1/3 no izmantojamā rādītāja dinamikas rinda garuma. Arī autore tam piekrīt.

Pēc tam notiek prognožu ticamības robežu novērtēšana. Prognožu ticamības robežas ir atkarīgas galvenokārt no svārstību lieluma ap dinamikas rindas izlīdzinātajām vērtībām. Jo lielākas ir šīs svārstības, jo plašākas būs prognožu ticamības robežas.

Prognožu ticamības robežu vērtības var aprēķināt pēc formulas:

$$y_i \pm t_\alpha \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}}, \quad (10)$$

kur t_α – varbūtību koeficients brīvi izraudzītā varbūtībā p , atbilstoši nozīmības līmenim α , kuru ņem no Stjūdenta sadalījuma kvantīļu tabulām.

Mūsu piemērā:

$$S_y = 0,8775, t_\alpha = 2,306, \text{ ja } p = 95\%, \alpha = 5\% \text{ un } (n - m) = 8.$$

Prognožu ticamības robežas vērtība ir:

$$40,3 \pm 2,306 \cdot \frac{0,8775}{3,1623} = 40,3 \pm 0,64(\%)$$

$$39,7 \leq y \leq 40,9$$

No iegūtajiem rezultātiem varam secināt, ka ar 95% varbūtību 2005.gadā sagaidāmais IKP ražošanas apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējā var būt ne mazāks par 39,7% un ne lielāks par 40,9%.

Pārējo rādītāju prognozes ir ievietotas 3.9.tabulā.

3.9.tabula

Valsts ekonomiskās drošības indikatoru prognozes [autore]

Dinamikas rinda	p	α	n	$(n - m)$	t_α	2005.g.		2006.g.	
						\hat{y}	Ticamības interv.	\hat{y}	Ticamības interv.
y_1	95%	5%	10	8	2,306	40,3	$39,6 \leq y \leq 40,9$	41,8	$41,1 \leq y \leq 42,4$
y_3	95%	5%	10	8	2,306	42,8	$36,9 \leq y \leq 48,8$	46,9	$41,0 \leq y \leq 52,9$
y_7	95%	5%	10	8	2,306	3308	$2821 \leq y \leq 3794$	3607	$3121 \leq y \leq 4093$
y_9	95%	5%	10	7	2,365	13,6	$12,0 < y \leq 15,2$	-	-
y_{10}	95%	5%	10	5	2,571	2,3	$1,5 \leq y \leq 3,2$	-	-
y_{14}	95%	5%	10	8	2,306	27,4	$18,4 \leq y \leq 36,4$	16,4	$7,4 \leq y \leq 25,4$
y_{15}	95%	5%	10	8	2,306	41,5	$40,1 \leq y \leq 42,8$	43,6	$42,2 \leq y \leq 44,9$

Aplūkojot 3.9.tabulas rezultātus, var secināt, ka kopumā Latvijas tautsaimniecībā novērojamas virkne pozitīvu tendenču, piemēram, pakāpeniski pieaug ražotā IKP apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējās vērtības, kaut gan pagaidām tas ievērojami atpaliek no robežvērtības (2.2.apakšnodaļa). Lineāri pieaug investīciju apjoms procentos no IKP un jau

tagad šis rādītājs ir visai apmierinošs. Straujiem tempiem samazinās ārvalstu valūtas apjoms attiecībā pret nacionālo valūtu, bet naudas masas apjoms procentos pret IKP pakāpeniski pieaug.

Īpaša uzmanība jāpievērš straujajam inflācijas kāpumam. Aplūkojot intervālu no 1995.gada līdz 2002.gadam, inflācijas tempu grafiskais attēlojums ir līdzīgs pakāpes funkcijai, taču sākot ar 2003.gadu tendence mainās sekojošo iemeslu dēļ: administratīvi regulējamo cenu kāpums, netiešo nodokļu likmju harmonizācija, ar iestāšanos ES saistītās inflācijas gaidas, augstās naftas cenas. Tagad ņemot laika posmu no 1995.gada līdz 2004.gadam inflācijas tempu grafiks ir līdzīgs otrās kārtas polinomam (parabolai). Ja šāda dinamika turpināsies, inflācija var pieaugt arī straujākiem tempiem nekā 2004.gadā, ko apliecina 2005.g. 1.ceturksnis, kad preču un pakalpojumu cenas vidēji pieauga par 2,1%. Rezultātā augstu inflācijas tempu dēļ Latvija var arī neieviešot eiro apgrozībā kā vienotu maksājumu līdzekli 2008.gadā. 2006.gada prognoze netika aprēķināta, jo pēc ekspertu vērtējumiem inflācijas tēmu dinamika tuvākā gada vai divu gadu laikā var mainīties uz stabilizēšanas pusi.

Arī valsts iekšējā parāda dinamikas prognoze procentos no IKP 2006.gadam netika aprēķināta, jo tendenci raksturo ceturtais pakāpes polinoms, proti, salīdzinoši sarežģīta funkcija, kas nav tik stabila ilgtermiņa perspektīvā, salīdzinot ar lineāro (iespējams, ka funkcionālā sakarība mainīsies ārējo faktoru ietekmē).

Citas negatīvas tendences, kuras var novērot, ir noziegumu skaita lineāra palielināšanās (tai skaitā straujiem tempiem pieaug ekonomiskā noziedzība), kā arī šīs dinamikas turpināšanās, saskaņā ar veiktajām prognozēm.

Secinājumi un priekšlikumi

Pēc veiktā darba rezultātiem izdarīti sekojoši secinājumi:

1. Ekonomiskās drošības nodrošināšana ietilpst valsts svarīgāko funkciju sastāvā. Tās stratēģiskais mērķis ir pieņemamu apstākļu radīšana personības dzīvībai un attīstībai, sabiedrības sociālekonomiskajai un militāri politiskajai stabilitātei un valsts viengabalainības saglabāšanai, lai sekmīgi pretotos iekšējo un ārējo draudu ietekmei.
2. Nacionālās drošības jēdziens ir plašāks par ekonomiskās drošības jēdzienu, tas ietver aizsardzības drošību, informācijas drošību, ekoloģisko drošību, enerģētisko drošību u.t.t. Tomēr ekonomiskā drošība ir nacionālās drošības sistēmas „kodols”, būdama cieši saistīta ar tās komponentu lielāko daļu.
3. Valsts darbība ekonomiskās drošības nodrošināšanā ietver:
 - gadījumu atklāšanu, kad ekonomiskās attīstības faktiskie vai prognozējamie parametri novirzās no ekonomiskās drošības robežvērtībām;
 - pasākumu kompleksa izstrādi un realizācijas organizēšanu ekonomiskās drošības draudu pārvarēšanai vai nepieļaušanai;
 - pieņemamo lēmumu ekspertīzi finanšu un saimnieciskajos jautājumos no ekonomiskās drošības pozīcijas.
4. Valsts ekonomiskās drošības iekšējie draudi ir sekojoši:
 - ekonomikas struktūras deformācijas pastiprināšanās;
 - investīciju un inovāciju aktivitātes samazināšanās un zinātniski tehniskā potenciāla sagraušana;
 - importa atkarības pastiprināšanās;
 - valūtas resursu aizplūšana no valsts;
 - sabiedrības mantiskās noslaņošanās padziļināšanās;
 - ārējā parāda pieaugums;
 - ekonomikas pārmērīgs atklātums;
 - ekonomisko attiecību kriminalizācija.
5. Savukārt valsts ekonomiskās drošības ārējie draudi ir sekojoši:
 - valsts vārīgums tās kritiskas atkarības dēļ no importa;
 - tehnoloģiskās blokādes iespēja valsts atpalikšanās dēļ zinātniski tehniskajā sfērā;
 - pasaules tirgu negatīva ietekme uz vēl nenostiprinājušo pārejas ekonomikas valsts finanšu tirgu;
 - preču un pakalpojumu noieta tirgus zaudējuma iespēja.
6. Latvijai bīstamāki ir tās iekšējie draudi:

- iedzīvotāju mantiskās diferenciacijas augsts līmenis un nabadzības paaugstināts līmenis;
 - sabiedrības un saimnieciskās darbības sfēru kriminalizācija, liels ēnu ekonomikas īpatsvars;
 - ekonomiskās atkarības pastiprināšanās no citām valstīm un starptautiskajām savienībām, atražošanas un patēriņa procesu pakļaušana iekārtas un patēriņa preču iespējām.
7. Latvijas nacionālās drošības pamatā ir Nacionālās drošības likums un Nacionālās drošības koncepcija. Nacionālās drošības likums ir pieņemts uz Valsts aizsardzības likuma pamata. Likumā definēti nacionālās drošības sistēma un tās uzdevumi, nacionālās drošības subjektu kompetence, to darbības saskaņošanas, nodrošināšanas un kontroles principi un kārtība. Nacionālā drošība Likumā definēta kā “valsts un sabiedrības apvienotu mērķtiecīgu pasākumu veikšanas rezultātā sasniegtais stāvoklis, kad tiek garantēti valsts neatkarība, tās konstitucionālā iekārta un teritoriālā integrācija, sabiedrības brīvas attīstības perspektīva, labklājība un stabilitāte”. Nacionālās drošības koncepcijā tiek raksturota Latvijas Republikas situācija no drošības viedokļa, kā arī izvērtēti faktori, kas ietekmē drošības situāciju valstī. Koncepcija nosaka vadlīnijas valsts institūciju darbībai, atbalstot valsts kopējo drošības politiku un izstrādājot atsevišķus nozaru plānus un programmas.
 8. 2001.g. 18.jūlijā tika apstiprināta Ekonomikas Ministrijas izstrādātā Latvijas ilgtermiņa ekonomiskā stratēģija. Stratēģijā ir definēti ekonomiskās politikas ilgtermiņa mērķi, raksturotas Latvijas ekonomiskās attīstības tendences, veikta ekonomiskās attīstības iespēju un ar to saistīto risku analīze, noformulēti ekonomiskās politikas prioritātes un uzdevumi. Stratēģija apraksta četrus Latvijas ekonomikas ilgtermiņa attīstības iespējamus scenārijus atkarībā no ārējiem apstākļiem un stratēģijas realizācijas līmeņa.
 9. 2004.g. 17.augustā tika akceptēta Tautsaimniecības vienotā stratēģija. Stratēģijā definēta valsts politika stabilas, sabalansētas un ilgtspējīgas izaugsmes nodrošināšanai, vienotā sistēmā sasaistot ilgtermiņa ekonomiskos mērķus un prioritātes ar vidēja un īstermiņa mērķiem un pasākumiem. Galvenais mērķis ir nākamo 20-30 gadu laikā sasniegt Eiropas Savienības valstu vidējo iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju. Lai to sasniegtu, ir jānodrošina IKP pieaugums vidēja termiņa periodā par 8% ik gadu. Stratēģijā definēti vairāk nekā 60 rezultatīvu rādītāju, kuri nozaru griezumā sasniedzami fiksētā laika periodā.
 10. Latvijas iedzīvotājiem ir pieejamas divas ietekmīgākās pasaules reģionālās organizācijas – ES un NATO. Vitāli svarīga loma valsts drošības nodrošināšanā ir

Apvienoto Nāciju Organizācijai, kura ir lielākā un nozīmīgākā globāla starptautiska institūcija. ANO, gatavojoties darbībai XXI gadsimtā, formulējusi gadsimtu mijas attīstības mērķus (Tūkstošgades attīstības mērķi):

- Samazināt nabadzību.
- Nodrošināt visiem pamatizglītību, kā arī pieeju vidējai un profesionālai izglītībai.
- Nodrošināt vienādas iespējas sievietēm un vīriešiem.
- Mazināt bērnu mirstību.
- Uzlabot mātes veselību.
- Ierobežot HIV/AIDS, tuberkulozes un difterijas izplatību.
- Nodrošināt vides ilgtspējību.
- Palīdzēt cilvēkiem mazāk attīstītajās valstīs.

11. Ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības ir kvantitatīvie parametri, kuru neievērošana liek šķēršļus normālai ekonomiskās attīstības norisei, kas apdraud valsts ekonomisko drošību. Tie norobežo drošu un bīstamu zonu dažādās ekonomikas sfērās. Ekonomiskās drošības līmeni novērtē, salīdzinot valsts sociālekonomiskās attīstības faktiskā vai prognozes līmeņa parametrus ar indikatoru robežvērtībām.
12. Ekonomiskie indikatori raksturo ekonomikas attīstības tendences no ražošanas efektivitātes viedokļa, atspoguļo ražošanas sfēras spējas funkcionēt ar minimālu atkarību no ārējās pasaules (IKP ražošanas apjoms; apstrādes rūpniecības daļa rūpniecības ražojumā; investīciju apjoms procentos pret IKP; jaunu produkcijas veidu daļa kopējā izlaidumā).
13. Sociālie indikatori atspoguļo sociālo procesu attīstības tendences no labumu sadalīšanas principa realizācijas viedokļa (cilvēku daļa strādājošo iedzīvotāju kopskaitā, kuru ienākums ir zemāks par iztikas minimumu; vidējais dzīves ilgums; atšķirība ienākumos starp 10% iedzīvotāju ar augstākajiem ienākumiem un 10% iedzīvotāju ar zemākajiem ienākumiem; noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju; bezdarba līmenis).
14. Finanšu indikatori atspoguļo tendences valsts finanšu un naudas kredīta sistēmas attīstībā no to atbilstības viedokļa valsts ekonomiskās drošības prasībām (gada inflācijas līmenis: iekšējais parāds, % pret IKP; tekošā vajadzība pēc iekšējā parāda apkalpošanas un dzēšanas: ārējais parāds, % pret IKP; ārējo aizņēmumu daļa budžeta deficīta segšanā; budžeta deficīts, % pret IKP; ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu; skaidrās ārvalstu valūtas apjoms pret skaidrās nacionālās valūtas apjomu; naudas masa, % pret IKP; importa daļa iekšējā patēriņā).

15. Kopumā iestāšanās ES pozitīvi ietekmēja Latvijas vispārējo ekonomiskās drošības līmeni, kaut gan būtiski ietekmēja dažu makroekonomisko rādītāju attīstības dinamiku (piem., straujš inflācijas kāpums). Statistikas datu salīdzinošā analīze ar ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtībām parāda faktisko datu lielākās daļas atbilstību maksimāli pieļaujamajām vērtībām, kā arī ekonomiskās attīstības labvēlīgas tendences. Kā īpaši pozitīvus momentus var atzīmēt sekojošus:

- laika periodā no 2001.gada līdz 2003.gadam vidējais IKP pieauguma temps gadā bija 7,3%, bet 2004.gadā IKP pieauga par 8,5%, kas pārsniedz ES un pasaules vidējos IKP pieauguma tempus;
- augsta investīciju dinamika, kā pamatā ir makroekonomiskās un finansiālās vides stabilitāte, neatkarīgo starptautisko organizāciju pozitīvais vērtējums par Latvijas investīciju vidi, kā arī investīcijām labvēlīga valdības politika;
- kopš 1996.gada, izņemot 1999.gadu, valsts konsolidētā kopbudžeta fiskālais deficīts Latvijā ir bijis zemāks par Māstrihtas līgumā pieļautajiem 3% no IKP;
- banku sistēmas izaugsme un Latvijas Bankas veiktās monetārās politikas atbilstība Eiropas valstu centrālo banku veiktajai politikai;
- virknes sociāli demogrāfisko rādītāju uzlabošanās (dzimstības koeficients u.c.).

Taču ir arī rādītāji, kuri neiekļaujas pieļaujamo vērtību ietvaros no ekonomiskās drošības viedokļa:

- IKP apjoms uz vienu iedzīvotāju;
- iedzīvotāju īpatsvars, kuru ienākums ir zemāks par iztikas minimumu – gandrīz 1/3 no strādājošajiem iedzīvotājiem;
- vidējais dzīves ilgums, kas gandrīz paliek 90.gadu sākuma līmenī;
- joprojām augsts bezdarba līmenis;
- importa daļa iekšējā patēriņā.

Var pievērst uzmanību arī daudzu monetāro rādītāju neatbilstībai robežvērtībām, to būtisku novirzi. Taču šeit ir jāatzīmē, ka to lielā mērā nosaka Latvijas Bankas monetārās politikas specifika.

16. Analizējot Latvijas nacionālās ekonomikas riskus valsts ekonomiskās drošības kontekstā, tika secināts, ka Latvijā galvenie riski ir sekojoši:

- Zems vidējais ienākumu līmenis. 2004.gadā IKP uz vienu iedzīvotāju Latvijā palika zemākais ES un sastādīja 43% no ES vidējā līmeņa. Līdz ar to Latvijā ir viena no garākajām ES darba nedēļām, kā arī vērojama ienākumu nevienlīdzība reģionālajā griezumā un pieaug ienākumu polarizācija sabiedrībā, ko raksturo *Gini* koeficients, kas pieauga no 0,30 - 1996.gadā līdz pat 0,36 - 2004.gadā.

- Augsts inflācijas līmenis – 2004.gadā inflācijas tempi sastādīja 7,3%, un saskaņā ar Latvijas Bankas novērtējumiem arī 2005.gadā. gaidāms, ka gada inflācijas līmenis nebūs zemāks par 6%. Pēc šī rādītāja Latvija neatbilst Māstrihtas kritērijiem;
- Nelabvēlīga demogrāfiska situācija: straujš bērnu skaita absolūts un relatīvs samazinājums. Vēl 1990.gadā bērni sastādīja 22,7% no iedzīvotāju kopskaita, bet jau 2005.gadā šis īpatsvars sastādīja tikai 14,8%, ar tendenci samazināties arī turpmāk. Samazinās darbspējas vecuma iedzīvotāju īpatsvars. Mūža ilguma rādīti Latvijā ir vieni no zemākajiem Eiropā: 67,1 gadi vīriešiem un 77,2 – sievietēm (2004.gadā).
- Atvērtu ekonomiku risks saņemt pēkšņu triecienu no negatīvām attīstības tendencēm starptautiskā tirgū ir salīdzinoši lielāks nekā lielām un relatīvi noslēgtākām ekonomikām. Latvijas ekonomiskā drošība šajā ziņā ir lielā mērā atkarīga no ekonomiskajiem procesiem ārpus valsts robežām, jo Latvijas eksports sastāda ievērojamu daļu no valsts IKP (2004.gadā – 29,2%). Tomēr, kā to pierāda Igaunijas un Lietuvas pieredze, kura ārējā tirdzniecībā ir vēl aktīvāka nekā Latvija, maza atvērta ekonomika ir arī iespēja, izmantojot salīdzinošās priekšrocības, sasniegt augstākus ekonomiskās attīstības tempus nekā noslēgtākās ekonomikās.

17. Ekonomiskās drošības indikatoru grupas atrodas ciešā korelācijā. Daudzi ekonomiskās drošības indikatori ir saistīti savā starpā, turklāt tie ir ne tikai kādas vienas grupas indikatori (ekonomiskie, sociālie un finanšu indikatori) – pastāv savstarpējās sakarības starp dažādu grupu indikatoriem, kas tika atklātas, veicot daudzfaktoru regresijas analīzi, konsekventi ņemot katru indikatoru kā atkarīgo mainīgo lielumu.
18. Principiāla nozīme ir prognozes rādītāju dinamikas noteikšana to reālajā vērtībā attiecībā pret izvēlēto novērtējuma bāzi, kas raksturojama ar noteiktu vēsturisko notikumu, kas būtiski ietekmē ekonomiku un cilvēku dzīvi. Latvijas vēsturē tās ir neatkarības atgūšana un ekonomiskās reformas pagājušā gadsimta 90.gadu sākumā. Lai ekonomiskās drošības indikatoru robežvērtības kļūtu par nacionālo interešu aizsardzības darbīgu instrumentu, nepieciešams faktisko un prognozes rādītāju atbilstības monitorings.
19. Prognozēšanā izmantojamo likumsakarību noteikšanas vienkāršākās metodes vadās no noteiktas laika rindas, tas ir, no funkcijas, kura sastāv no noteikta punktu skaita uz laika ass. Indikatoru skaitlisko vērtību prognozēšanas galvenā metode ir statistikas datu ekstrapolācija. Ņemot vērā prognozēšanas ceļā atklātās nevēlamās tendences, iespējams veikt nepieciešamus pasākumus to novēršanai, tādējādi neļaujot prognozei īstenoties.

20. Pamatojoties uz virkni kritēriju, tika izvēlēta dinamikas rindu faktorālo pazīmju vērtību prognozēšanas metode – analītiskās izlīdzināšanas metode. Konkrētā piemērā aplūkotas arī citas metodes – intervālu paplašināšanas metode un slīdošo vidējo metode.
21. Analīzes gaitā tika atklātas funkcionālas atkarības, kuras visprecīzāk apraksta statistikas rādītāju dinamiku. Autores sākotnējais pieņēmums par to, ka atkarība drīzāk būs lineāra, tika apliecināts tikai daļēji: rādītāju lielākās daļas dinamika ir tuva lineārai:
- IKP procentos no ES-15 valstu vidējā;
 - investīciju apjoms procentos pret IKP;
 - noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju;
 - ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu;
 - naudas masa procentos no IKP,
- taču ir atklāta arī cita tipa atkarības:
- gada inflācijas līmenis – otrās kārtas polinoms (parabola);
 - iekšējais parāds procentos pret IKP – ceturtais kārtas polinoms.
22. Ir pamatots laika periods (no 1995.gada līdz 2003.gadam), statistikas dati par kuru ir izmantoti modeļu izstrādē. Izdarīti secinājumi par dažu statistikas rindu nepietiekamu garumu. Izstrādātajiem modeļiem ir noteikts optimālais prognozēšanas termiņš, kas sastāda 2 – 3 gadus. Prognozēšana ir veikta, izmantojot ekstrapolācijas metodi.
23. Atklātas dinamikas rindas, kuras nav prognozējamas – tās ir rindas, kuru faktorālo pazīmju vērtībām ir ļoti zemi autokorelācijas koeficienti ar jebkuru lagu.
24. Kopumā Latvijas tautsaimniecībā novērojamas virkne pozitīvu tendenču, piemēram, pakāpeniski pieaug ražotā IKP apjoms uz vienu iedzīvotāju no ES-15 valstu vidējās vērtības, kaut gan pagaidām tas ievērojami atpaliek no robežvērtības. Lineāri pieaug investīciju apjoms procentos no IKP un jau tagad šis rādītājs ir visai apmierinošs. Straujiem tempiem samazinās ārvalstu valūtas apjoms attiecībā pret nacionālo valūtu, bet naudas masas apjoms procentos pret IKP pakāpeniski pieaug.
25. Īpaša uzmanība jāpievērš straujajam inflācijas kāpumam. Ņemot laika posmu no 1995.gada līdz 2004.gadam inflācijas tempu grafiks ir līdzīgs parabolai. Ja šāda dinamika turpināsies, inflācija var pieaugt arī straujākiem tempiem nekā 2004.gadā, ko apliecina 2005.gada 1.ceturksnis. Rezultātā augstu inflācijas tempu dēļ Latvija var arī neievieš eiro apgrozībā kā vienotu maksājumu līdzekli 2008.gadā. 2006.gadam prognoze netika aprēķināta, jo pēc ekspertu vērtējumiem inflācijas tempu dinamika tuvākā gada vai divu gadu laikā var mainīties uz stabilizēšanas pusi. Vēl viena negatīva tendence ir noziegumu skaita lineāra palielināšanās.

Kā galvenos priekšlikumus, kuri ir izdarīti pēc veiktā pētījuma rezultātiem, var nosaukt sekojošus:

1. Lai realizētu sistēmas pieeju Latvijas Republikas ekonomiskās drošības regulēšanai, Ekonomikas ministrijai ir jāizstrādā LR Ekonomiskās drošības koncepcija. Ņemot vērā ekonomiskās drošības ciešo sakarību ar citiem nacionālās drošības aspektiem (finanšu drošība, sociālā drošība u.c.) iespējama un pat vēlama sadarbība ar citām ministrijām un attiecīgām institūcijām (Labklājības ministrija, Finanšu ministrija u.t.t.).
2. Labklājības ministrijai būtu jāstrādā pie tirgus ekonomikas sadalīšanas mehānismu pilnveidošanas reģionu sociālekonomisko disproporciju un sabiedrības mantiskās noslāņošanās izlīdzināšanas nolūkā.
3. Savukārt ņemot vērā to, ka Baltijas valstis ir vienīgās ES dalībvalstis, kur pastāv proporcionāla iedzīvotāju ienākuma nodokļa likme, Finanšu ministrijai būtu jāizskata progresīvas iedzīvotāju ienākuma likmes ieviešanas iespējas, līdz ar to paaugstinot minimālo darba algu vismaz līdz iztikas minimuma līmenim, kā arī paaugstinot neapliekamo ienākumu. Kā labs piemērs Latvijas ienākuma nodokļa sistēmas reformēšanai var kalpot Īrijas nodokļu sistēma.
4. Attiecīgām ministrijām un institūcijām izstrādājot nacionālās programmas ES struktūrfondu apgūšanai lielāks akcents ir jāizdara uz tādu perspektīvāko nozaru attīstības, kā meža resursu izlietošanas pilns cikls; ekoloģiski tīru pārtikas produktu ražošana un tautsaimniecības netradicionālo nozaru attīstība; pakalpojumu sfēra; tranzītpakalpojumi; tūrisms.
5. Lai izvairītos no pārmērīga budžeta deficīta sakarā ar valsts izdevumu neizbēgamu palielināšanos iespējams, ka priekšroka jādod lēnas konverģences scenārijam, salīdzinot ar konverģences scenāriju.
6. Būtu ciešāk jāiesaista Mazo uzņēmumu un amatniecības padome uzņēmējdarbības likumdošanas pilnveidošana un tās stabilitātes nodrošināšana, kā arī izstrādājot ekonomiskos stimulus īpaši mazo un vidējo uzņēmumu attīstībai, kā arī uzņēmumiem atsevišķos reģionos un ekonomikas nozarēs.
7. Apgūstot ERAF struktūrfondu, Izglītības un zinātnes ministrijai būtu jāpievērš lielāka uzmanība nacionālo programmu izstrādei, kas atbalstītu pētījumu un jaunu tehnoloģiju ieviešanas projektus un nodrošinātu perspektīvu zinātņu ietilpīgo tehnoloģiju nozaru un augsto tehnoloģiju nozaru attīstībai.

8. Izstrādājot mazo un vidējo uzņēmumu atbalsta pasākumus, valdībai būtu jāparedz eksporta, kā viena no IKP pieauguma galvenajiem faktoriem, stimulēšanas pasākumi, ieskaitot eksporta netiešu atbalstu – garantēšanu, kreditēšanu u.t.t.
9. Ņemot vērā izstrādāto vienotu pieeju valsts ekonomiskās drošības līmeņa novērtēšanai, Centrālajai statistikas pārvaldei būtu jānodarbojas ar ekonomiskās drošības indikatoru sistematizētas datu bāzes ieviešanu un regulāru atjaunošanu, ka arī to sistemātisku aprēķināšanu – jo garāka ir statistikas rinda, jo, pirmām kārtām, precīzāks ir rādītāja dinamiku aprakstošs modelis un, otrām kārtām, garāks ir laika periods prognozēšanai, kura ietvaros modelis būs derīgs līdz tas tiks revidēts.
10. Nepieciešama izstrādāto ekonomiskās drošības indikatoru prognozēšanas modeļu revidēšana to iespējamās koriģēšanas nolūkā, izmantojot atjaunotu statistikas bāzi par ilgāku periodu, ka arī, iespējams, ņemot vērā faktorus, kuri ir saistīti ar Latvijas iestāšanos ES, kuru kvantitatīvo ietekmi uz ekonomiskās drošības indikatoriem šobrīd ir grūti novērtēt.

Augšminēto pasākumu veikšana ļaus spert soli uz ekonomiskās drošības pārvaldīšanas kvalitatīvi jaunu pakāpienu, kādēļ paaugstināsies makroekonomiskās stabilitātes līmenis, uzlabosies virknes ekonomiskās drošības indikatoru vērtības.

Izstrādātos modeļus var izmantot ne tikai tieši to konkrēto indikatoru prognozēšanai, kuriem tie bija paredzēti, bet gan arī kā noderīgu pieredzi, prognozējot makroekonomiskos rādītājus kopumā. Noderīga var būt arī izklāstītās metodikas pielietošana, risinot plaša loka ekonometriskos uzdevumus.

Izmantotās literatūras un avotu saraksts

1. LR Nacionālās drošības koncepcija, 24.01.2002.
2. LR Nacionālās drošības likums, 14.12.2000.
3. Eesti Statistika Aastaraamat 2000 (Statistical Yearbook of Estonia). – Tallinn: Statistikaamet (Statistical Office of Estonia), 2000.
4. Eesti Statistika Aastaraamat 2001 (Statistical Yearbook of Estonia). – Tallinn: Statistikaamet (Statistical Office of Estonia), 2001.
5. Estonia, Latvia, Lithuania in Figures. 2001. – Tallinn: Statistical Office of Estonia, 2001.
6. Latvia. Statistics in Brief. 2001. – Riga: Central Statistical Bureau of Latvia, 2001.
7. Latvijas nacionālie konti 1999.gadā. /Statistikas biļetens. – R., 2001.
8. Latvijas statistikas gadagrāmata 1996. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 1996.
9. Latvijas statistikas gadagrāmata 1997. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 1997.
10. Latvijas statistikas gadagrāmata 1998. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 1998.
11. Latvijas statistikas gadagrāmata 1999. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 1999.
12. Latvijas statistikas gadagrāmata 2000. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2000.
13. Latvijas statistikas gadagrāmata 2001. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2001.
14. Latvijas statistikas gadagrāmata 2002. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2002.
15. Latvijas statistikas gadagrāmata 2003. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 2003.
16. Lietuvos statistikos Metraštis (Statistical Yearbook of Lithuania) 2000. – Vilnius: Statistikos Departamentas (Statistics Lithuania), 2000.
17. Statistikos Departamentas (Statistics Lithuania) 2000. Lietuvos statistikos Metraštis (Statistical Yearbook of Lithuania). Vilnius, 2000.
18. The Baltic and the Nordic Countries. – Riga: Central Statistical Bureau of Latvia, 2001.
19. The Survey of the Lithuanian Economy 2001 May No.1. – Vilnius: Statistics Lithuania, 2001.

20. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2000.gada jūnijs.
21. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2000.gada decembris.
22. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2001.gada jūnijs.
23. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2001.gada decembris.
24. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2002.gada jūnijs.
25. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2002.gada decembris.
26. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2003.gada jūnijs.
27. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2003.gada decembris.
28. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2004.gada jūnijs.
29. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. – R.: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, 2004.gada decembris.
30. Alting von Geusau, Frans A.M. National Economic Security: Perceptions, Threats and Policies. – USA: Transaction Publishers, 1982.
31. Aris, Rutherford. Mathematical Modelling Techniques. – New York: Dover Publications, Inc., 1994.
32. Danovičs V., Ivaščuks V., Jadčenko L. The Role of Fiscal Policy in the Accession Countries in the Run-up to the Adoption of the Euro. //International Conference at the University of Latvia „Enlargement of the European Union in the Baltic Sea Region: Social and Economic Challenges and Opportunities” in Riga, 2003.
33. Danovich V., Yadchenko L. Economic Criminalization and State Security. //International Conference at Information System Institute „Information Technologies and Management” in Riga, 2003.
34. Ekonomikas ministrija – Publikācijas. //Internets - <http://www.em.gov.lv>
35. Finanšu un kapitāla tirgus komisija – par FKTK. //Internets - <http://www.fk.lv>
36. Gershenfeld, Neil. The Nature of Mathematical Modelling. – UK: Cambridge University Press, 1998.

37. Gutkin A., Yadchenko L. Financial Indicators of State Economic Security in the Perspective of Integration with the EU. //2nd International Conference at Information System Institute „Information Technologies and Management” in Riga, 2004.
38. Gutkin A., Yadchenko L. Financial Security as the Basis of National Security. //International Conference at Information System Institute „Information Technologies and Management” in Riga, 2003.
39. Jadčenko L. National Security from the Standpoint of Globalization and Integration Process. //International Conference at the University of Latvia „Enlargement of the European Union in the Baltic Sea Region: Social and Economic Challenges and Opportunities” in Riga, 2003.
40. Krastiņš O. Statistika un ekonometrija. /Mācību grāmata augstskolām. – R.: Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde, 1998.
41. Kraus, Michael and Liebowitz, Ronald D. Russia and Eastern Europe After Communism: The Search for new Political, Economical and Security Systems. – USA: Westview Press, 1996.
42. Latvijas Banka – Monetārā politika. /Internets - <http://www.bank.lv/>
43. Legword, Robert and Wallander, Celeste A. Swords and Sustenance: The Economics of Security in Belarus and Ukraine. – USA: American Academy of Art and Science, 2004.
44. LETA – Preses relīzes. /Internets - <http://www.leta.lv>
45. LR Centrālā statistikas pārvalde – Datu bāzes. /Internets - <http://www.csb.lv>
46. Poirson. Héléne. Economic Security, Private Investment, and Growth in Developing Countries. – International Monetary Fund, African dept., 1998.
47. Revina I. Ekonometrija. – R.: Euro Faculty, 2002.
48. Sengenbenger, Werner and Egger, Philippe. Decent Work in Denmark: Employment, Social Efficiency, and Economic Security. – USA: Brookings Institution Press, 2003.
49. Vergina G., Kārkliņa V. Statistika ekonomistiem. – R.: KAMENE, 2002.
50. Yadchenko L. Financial Aspects of State Economic Security in the Conditions of Integration with the EU. //International Conference at Kauno Technologijos Universitetas „Economics & Management – 2004” in Kaunas (Lithuania), 2004.
51. Yadchenko L. Geoeconomics and Its Impact on Regional Security. //International Conference at Ventspils University College “Information Society and Modern Business” in Ventspils (Latvia), 2003.
52. Yadchenko L. National Security in the Conditions of Globalization and Integration. //International Conference at BMDA „Management Development: Partnership between Business and Science in the Context of Globalization” in Kaunas (Lithuania), 2003.

53. Yadchenko L. State Economic Security Indicators in Foreign Economy Field. //Application of Financial and Management Tools in the Real Sector Development. Research Conference Thesis. – Riga: University of Latvia, 2001.
54. Yadchenko L. The Evaluation Methods of the Marginal Volumes of State Economic Security Indicators. Latvian Example. //International Conference at Vytauto Didžiojo University “Integration to European Union: Creating Business Infrastructure” in Kaunas (Lithuania), 2002.
55. Yadchenko L. The Model of Quantitative Evaluation of State Economic Security, Based on the Example of the Republic of Latvia. //International Conference at Ventspils University College “Information Society and Modern Business” in Ventspils (Latvia), 2003.
56. Yadchenko L. The Role of Geoeconomics in the Provision of Regional Security. //The 50th Anniversary Conference in Finance and Economics, Svishtov (Bulgaria), 2002.
57. Багаутдинов А.Т., Бондарева Н.П., Болдырев Н.П. и др. Экономическая безопасность./Энциклопедия. – М., 2001.
58. Бардовская Н. Аргентинское чудовище. //Коммерсант Baltic №2 (116) 14.01.2002.
59. Божко О. Жить стало лучше. //Телеграф №107 11.04.2002.
60. Божко О. Латвия – беднейшая в Балтии. //Телеграф №65 08.02.2002.
61. Буглай В.Б., Ливенцев Н.Н. Международные экономические отношения. – М.: Финансы и статистика, 1998.
62. Бункина М.К., Семенов А.М. Экономическая политика. /Учебное пособие. М., 1999.
63. Бююль Ахим, Цёфель Петер. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей. /Под ред. В.Е.Момота. – М. – СПб. – Киев: DiaSoft, 2002.
64. Ведута Е.Н. Государственные экономические стратегии. – М.: Деловая книга, 1998.
65. Вопросы экономической безопасности в зарубежной литературе. /Реферативный сборник. – М.: Академия наук СССР, Институт научной информации по общественным наукам, 1988.
66. Гайворонский К. Бюджет приняли хороший. //Коммерсант Baltic №49 (62) 04.12.2000.
67. Главное – правильно спрогнозировать. //Коммерсант Baltic №2(66) 15.01.2001.
68. Гончаров Г.А. Теория финансов. /Конспект лекций. – Р., 2000.
69. Государственное регулирование рыночной экономики. /Учебник под ред. В.И.Кушлина, Н.А.Волгина. – М.: Экономика, 2001.
70. Гуткин А.М., Роя Г.В., Ядченко Л.К. Экономическая безопасность государства. /Учебное пособие. – Р.: Реторика, 2002.
71. Доугерти, Кристофер. Введение в эконометрику. /Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2001.

72. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. – М.: АРКТОГЕЯ-центр, 1999.
73. Дьяков С.В. Государственные преступления против основ конституционного строя и безопасности государства и государственная преступность. – М.: НОРМА, 1999.
74. Замков О.О., Толстопятенко А.В., Черемных Ю.Н. Математические методы в экономике. /Учебник под общ. ред. д.э.н. Сидоровича А.В. – М.: Дело и сервис, 1999.
75. Киртовская М. Действительность оказалась лучше прогноза. //Бизнес & Балтия №72(1955) 16.04.2002.
76. Коледа А., Гайворонский К. Европейский бунт: осмысленный, но бесполезный. //Коммерсант Baltic №38(51) 18.09.2000.
77. Кочетов Э.Г. Геоэкономика. /Учебник. – М.: БЭК, 1999.
78. Кузьмичев В. Мир на пороге глобального экономического кризиса. //Литовский курьер №43(296) 26.10-01.11.2000.
79. Латвия – одна из самых чистых стран на свете. //По материалам BNS, LETA. Бизнес & Балтия №25(1908) 06.02.2002.
80. Мардас А.Н. Эконометрика. /Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2001.
81. Мигунова О. Саспенс для евро. //Коммерсант Baltic №35(99) 03.09.2001.
82. Орлов А. Глобальный недолив. //Итоги №38(224) 19.09.2000.
83. Орлов А.И. Эконометрика. /Учебное пособие для вузов. – М.: ЭКЗАМЕН, 2002.
84. Офманис Я. Возьмет ли евро реванш у доллара. //Коммерсант Baltic №35(99) 03.09.2001.
85. Переслегин С. К оценке геополитического положения Европы. //Коммерсант Baltic №37(107) 17.09.2001.
86. Пинскер Д. Нефтяной соблазн. //Итоги №38(224) 19.09.2000.
87. Пузииков В.В., Громович А.И. Экономическая безопасность и экономическая преступность. – М.: Армита – Маркетинг, Менеджмент. 2001.
88. Самсонов Ю. Специфика финансового управления в переходный период. //Латвияс Экономистс, 2000, №7.
89. Сатуев Р.С., Шраер Д.А., Яськова Н.Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной сфере. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2000.
90. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. – М.: Финстатинформ, 2002.
91. Скальская В. Как жить дальше? Выход рядом. //Коммерсант Baltic №29(93) 23.07.2001.
92. Слезингер Г.Э. Социальная экономика. /Учебник. – М.: Дело и сервис, 2001.

93. Спиридонов И.А. Мировая экономика. /Учебное пособие. – М.: Деловая книга, 1998.
94. Стрыгин А.В. Мировая экономика. – М.: ЭКЗАМЕН, 2001.
95. Центральный банк Российской Федерации – Международные финансовые организации. /Интернет - <http://www.cbr.ru/>
96. Эконометрика. /Под ред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2002.
97. Экономическая безопасность. Производство – Финансы – Банки. /Под ред. акад. В.К.Сенчагова. – М.: ЗАО Финстатинформ, 1998.
98. Экономическая безопасность хозяйственных систем. /Учебник под общ. ред. д.э.н., проф. А.В.Колосова. – М.: РАГС, 2001.
99. Экономическая и национальная безопасность./Учебник для ВУЗов под ред. Олейникова Е.А. – М.: Экзамен, 2004.
100. Ядченко Л. Модель расчета уровня экономической безопасности государства на примере Латвийской Республики. //Высокие технологии – тенденции развития. – Харьков – НТУ «ХПИ» - Алушта, 2003.

Pielikumi

Pielikumu saraksts:

- 1.Pielikums. Funkcijas ekonomikas un sabiedrības pārvaldīšanā tirgus saimniecībā valsts politikas līmenī
- 2.Pielikums. Pasākumi sagatavojamo projektu ekspertīzes ietvaros ekonomiskās drošības nodrošināšanas nolūkā likumdošanas sfērā
- 3.Pielikums. Ekonomikas valsts regulēšanas “Mērķu koks” sociālekonomiskās stabilitātes nodrošināšanā sabiedrībā
- 4.Pielikums. Rindas līmeņu autokorelācija x_1
- 5.Pielikums. Investīciju apjoms procentos pret IKP: darba tabula parametru aprēķināšanai;
Investīciju apjoms procentos pret IKP: empīriskie dati un prognozes funkcija.
- 6.Pielikums. Noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju: darba tabula parametru aprēķināšanai;
Noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju: empīriskie dati un prognozes funkcija.
- 7.Pielikums. Gada inflācijas līmenis: darba tabula parametru aprēķināšanai;
Gada inflācijas līmenis: empīriskie dati un prognozes funkcija.
- 8.Pielikums. Iekšējais parāds, % pret IKP: darba tabula parametru aprēķināšanai
Iekšējais parāds, % pret IKP: empīriskie dati un prognozes funkcija.
- 9.Pielikums. Ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu: darba tabula parametru aprēķināšanai;
Ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu: empīriskie dati un prognozes funkcija.
- 10.Pielikums. Naudas masa, % pret IKP: darba tabula parametru aprēķināšanai;
Naudas masa, % pret IKP: empīriskie dati un prognozes funkcija.

Funkcijas ekonomikas un sabiedrības pārvaldīšanā tirgus saimniecībā valsts politikas
līmenī

1. Ekonomiskās darbības tiesiskais nodrošinājums.
2. Naudas apgrozības organizācija.
3. Sabiedrisko preču un pakalpojumu ražošana, kuru uzdevums ir kolektīvu vajadzību apmierināšana, piemēram, aizsardzības nozīmes produkcija, ceļi, komunikācijas. Uz šo kategoriju var attiecināt arī valsts zinātnes, izglītības un kultūras atbalstu.
4. Transakcijas izmaksu minimizācija.
5. Pretmonopola regulēšana un konkurences attīstība; atbalsts mazajam un vidējam biznesam.
6. Ārējo efektu (*externalities*) ietekmes optimizācija – negatīvo efektu minimizācija un pozitīvo efektu maksimizācija, piemēram, cīņa pret apkārtējās vides piesārņošanu un labdarības programmu stimulēšana.
7. Ienākumu pārdalīšana sabiedrībā.
8. Optimālā nodarbinātības līmeņa uzturēšana; bezdarba un ar to saistīto izmaksu minimizācija.
9. Nacionālo interešu realizācija pasaules ekonomikā; nacionālās ekonomikas konkurētspējas uzturēšana starptautiskā līmenī.

Pasākumi sagatavojamo projektu ekspertīzes ietvaros ekonomiskās drošības nodrošināšanas nolūkā likumdošanas sfērā

1) Tiek veikts likumprojekta pieņemšanas lietderības novērtējums pēc sekojošiem kritērijiem:

- piedāvātā likumprojekta normu atbilstība ekonomiskās drošības stratēģijas mērķiem un uzdevumiem, kuri raksturo valsts ekonomiskās sistēmas stabilitāti;
- piedāvātā likumprojekta normu atbilstība valsts likumdošanai;
- saimnieciskās darbības subjektu un valsts interešu savienojamība no piedāvātā likumprojekta viedokļa ar valsts ekonomiskās drošības stratēģijā paredzēto valsts interešu absolūtu prioritāti.

2) Pēc likumprojekta analīzes rezultātiem tiek dots valsts ekonomiskās drošības iespējamo draudu novērtējums tā pieņemšanas un praktiskās realizācijas gadījumā. Novērtējums tiek veikts pēc sekojošas skalas:

- rod ievērojamus draudus – šis novērtējums nozīmē, ka likumprojekts prasa papildu budžeta finansējumu, turklāt pamatojums šāda finansējuma labā atzīts par neapmierinošu. Kā citi pamati šim novērtējumam var kalpot prognozējamās sekas, kuras tieši draud valsts ekonomiskajai drošībai (piemēram, valsts īpašuma tiesību zaudēšana uz stratēģiski svarīgiem saimnieciskiem objektiem; valsts atkarības pastiprināšanās no importa; stratēģiski svarīgu materiālu ieguves, apstrādes un apgrozības valsts kontroles novājināšanās);
- nerod ievērojamus draudus – šis novērtējums nozīmē, ka likumprojekts neprasa papildu budžeta finansējuma ievērojamas summas vai nu ir apmierinoši argumenti ievērojama papildu budžeta finansējuma labā (tiek norādīti paredzētā nākotnes labuma apmēri, papildu finansējuma avoti u.tml.). Līdz ar to saglabājas ekonomiskā riska elementi;
- ekonomiski drošs – novērtējums nozīmē, ka ekonomiskā riska praktiski nav;
- draudi nav noteikti šī novērtējuma pamatojums ir likumprojekta nepietiekama izstrāde, kas paredz likumprojekta realizācijas iespējamo ekonomisko seku dziļāku izpēti.

2.Pielikums (turpinājums)

3) Likumprojektu ekspertīzi, kuri skar valsts ekonomiskās drošības intereses, ir lietderīgi veikt to izskatīšanas sākumā. Slēdzieni jāformulē, piesaistot speciālistus no zinātniski pētnieciskajām organizācijām.

4) Ņemot verā valsts ekonomiskās dzīves likumdošanas regulēšanas sarežģītību no drošības nepieciešamo pasākumu nodrošināšanas viedokļa, kā arī sistēmas uzskata absolūtu svarīgumu uz stāvokli valsts ekonomiskās drošības sfērā, ir lietderīgi nodibināt valsts struktūru, kuras speciālais uzdevums būtu likumdošanas kompleksa analīze ekonomiskajā sfērā un vispārinātu slēdzieniem formulēšana par ekonomikas attīstības pamattendencēm visu pieņemamo likumu kopuma ietekmē.

Ekonomikas valsts regulēšanas “Mērķu koks” sociālekonomiskās stabilitātes nodrošināšanā
sabiedrībā

1. Ekonomiskās stabilitātes nodrošināšana, ilgtermiņa ciklisku un īstermiņa konjunktūras svārstību izlīdzināšana:	• nacionālās ekonomikas nozaru un reģionālās struktūras regulēšana;
	• ekonomiskās izaugsmes nodrošināšana;
	• nacionālās valūtas stabilitātes uzturēšana;
	• pilnas nodarbinātības nodrošināšana;
	• ārējais ekonomiskais līdzsvars.
2. Taustaimniecības funkcionēšanas ietvaru noteikumu nodrošināšana:	• teritoriālās vienotības nodrošināšana;
	• ekonomikas funkcionēšanas tiesisko pamatu nodrošināšana;
	• dažādu iedzīvotāju slāņu sociālais nodrošinājums;
	• sociālo pakalpojumu sniegšana;
	• iedzīvotāju nodrošināšana ar sabiedriskajiem labojumiem.
4. Saimnieciskās darbības koordinācija:	• nodrošināšana ar informāciju par tirgus konjunktūru, tautsaimniecības attīstības perspektīvām;
	• motivācijas mehānisma, stimulu un sankciju sistēmas izstrādāšana.
5. Konkurentas vides uzturēšana:	• ekonomisko, tiesisko nosacījumu, konkurentu attiecību sistēmas noteikumu izveidošana, konkurentas vides aizsardzība;
	• cīņa pret netaisnīgu konkurenci;
	• cīņa pte monopolismu;
	• uzņēmējdarbības aktivitātes attīstības stratēģisko un taktisko pasākumu (finansu, nodokļu, muitas u.t.t.).
6. Valsts sektora pārvaldīšana ekonomikā:	• valsts uzņēmumu vadīšana;
	• valsts īpašuma (derīgo izrakteņu, valsts vērtspapīru, akciju pakešu, valsts kredīta līdzekļu) pārvaldīšana

Rindas līmeņu autokorelācija x_1

Autokorelācijas: X_1														
Laga	Auto- kor.	Stand. kļūda.	-1	-.75	-.5	-.25	0	.25	.5	.75	1	Box-Ljung	Varb.	
			▣	▣	▣	▣	▣	▣	▣	▣	▣	▣	▣	
1	,597	,274					↔	*****	*				4,746	,029
2	,318	,258			.		↔	*****				6,259	,044	
3	,130	,242			.		↔	***				6,547	,088	
4	-,041	,224			.		*	↔				6,582	,160	
5	-,156	,204			.		***	↔				7,169	,208	
6	-,283	,183			.		*****	↔				9,572	,144	
7	-,351	,158			.		*	*****	↔			14,486	,043	
8	-,397	,129			.		***	*****	↔			23,952	,002	

Simboli: Autokorelācijas * Divu standartkļūdu limits.

Gadījumu kopskaits: 10 Aprēķināmās pirmās lagas: 9

Investīciju apjoms procentos pret IKP: darba tabula parametru aprēķināšanai

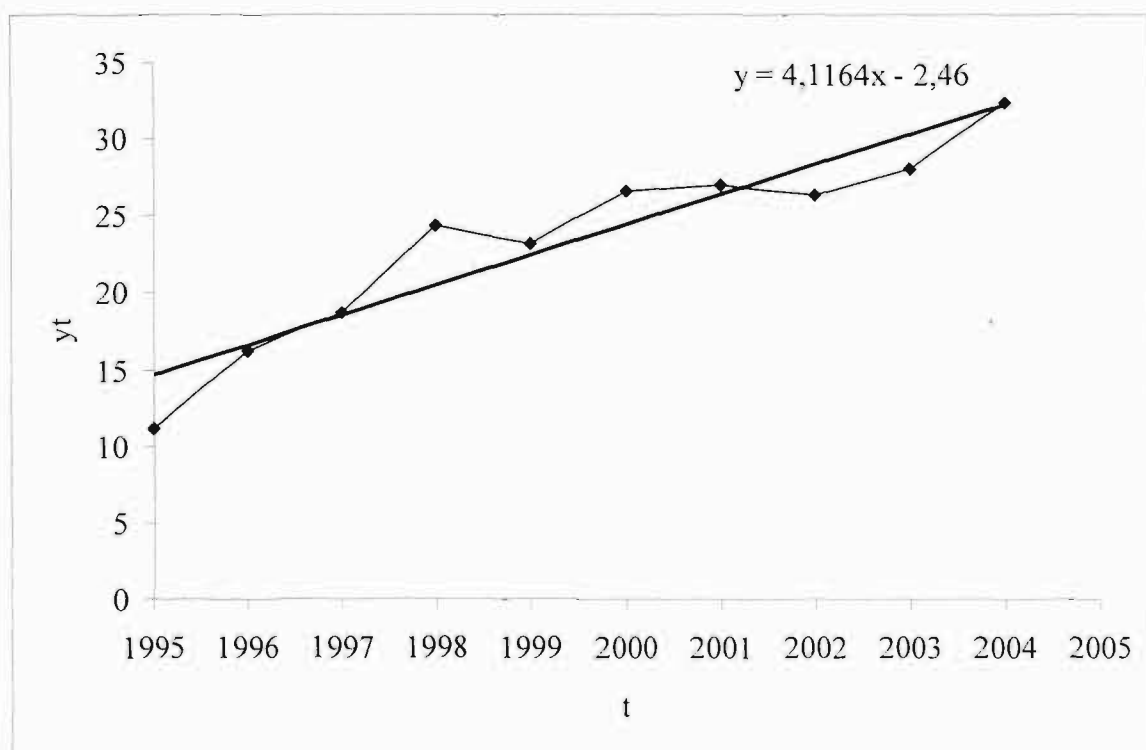
Gadi	t	t^2	y_t	ty_t	\hat{y}_t	$y_t - \hat{y}_t$	$(y_t - \hat{y}_t)^2$	y_t^2
1995	1	1	11,1	11,1	1,6564	9,4436	89,182	123,21
1996	2	4	16,3	32,6	5,7727	10,5273	110,823	265,69
1997	3	9	18,8	56,4	9,8891	8,9109	79,404	353,44
1998	4	16	24,4	97,6	14,0055	10,3945	108,047	595,36
1999	5	25	23,2	116	18,1218	5,0782	25,788	538,24
2000	6	36	26,6	159,6	22,2382	4,3618	19,025	707,56
2001	7	49	27,0	189	26,3545	0,6455	0,417	729
2002	8	64	26,4	211,2	30,4709	-4,0709	16,572	696,96
2003	9	81	28,0	252	34,5873	-6,5873	43,392	784
2004	10	100	32,4	324	38,7036	-6,3036	39,736	
Σ	55	385	201,8	1449,5	201,8		532,387	4793,46

$$n = 10$$

$$b = 4,1164$$

$$a = -2,46$$

$$S_{y_t} = 8,1577$$

Investīciju apjoms procentos pret IKP: empīriskie dati un prognozes funkcija

Noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju: darba tabula parametru aprēķināšanai

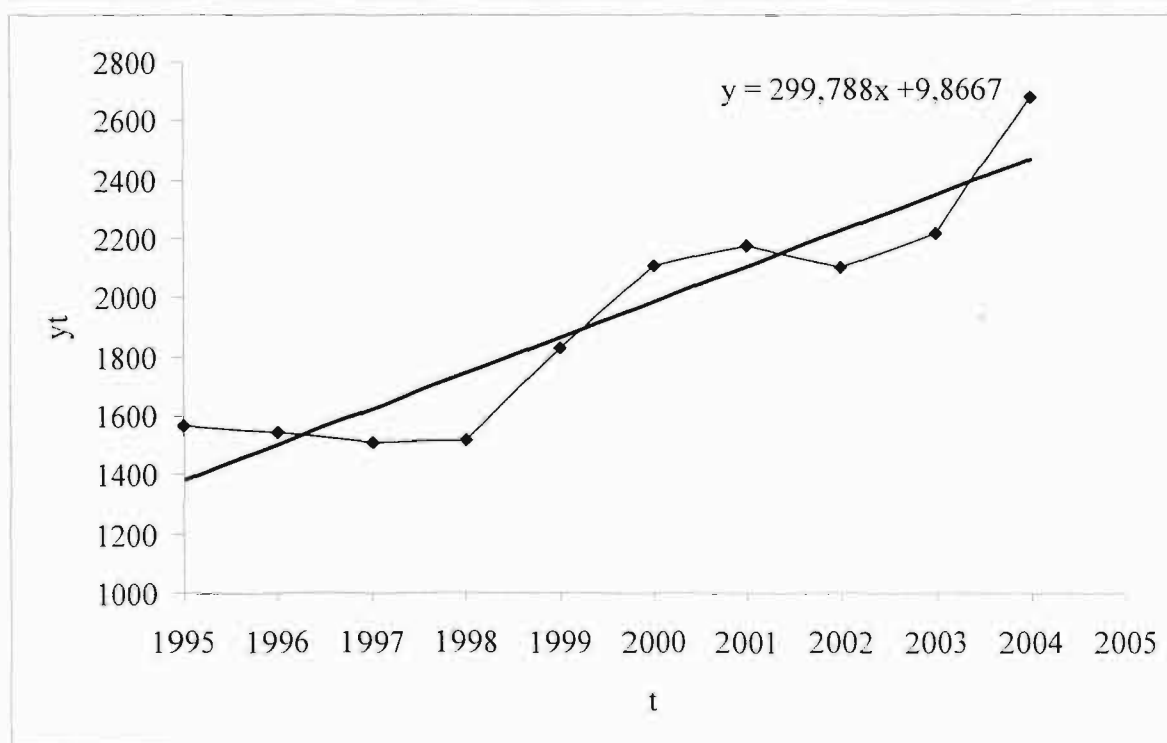
Gadi	t	t^2	y_t	ty_t	\hat{y}_t	$y_t - \hat{y}_t$	$(y_t - \hat{y}_t)^2$	y_t^2
1995	1	1	1566	1566	309,655	1256,35	1578404	2452356
1996	2	4	1548	3096	609,442	938,558	880890	2396304
1997	3	9	1509	4527	909,23	599,77	359724	2277081
1998	4	16	1516	6064	1209,02	306,982	94237,8	2298256
1999	5	25	1834	9170	1508,81	325,194	105751	3363556
2000	6	36	2113	12678	1808,59	304,406	92663	4464769
2001	7	49	2178	15246	2108,38	69,6182	4846,69	4743684
2002	8	64	2103	16824	2408,17	-305,17	93128,5	4422609
2003	9	81	2220	19980	2707,96	-487,96	238103	4928400
2004	10	100	2681	26810	3007,75	-326,75	106763	
Σ	55	385	16587	115961	16587		3554510	31347015

$$n = 10$$

$$b = 299,7879$$

$$a = 9,8667$$

$$S_{yt} = 666,5687$$

Noziegumu skaits uz 100 000 iedzīvotāju: empīriskie dati un prognozes funkcija

Gada inflācijas līmenis: darba tabula parametru aprēķināšanai

Gadi	t	t^2	y_t	ty_t	\hat{y}_t	$y_t - \hat{y}_t$	$(y_t - \hat{y}_t)^2$	y_t^2
1995	1	1	25,0	25	23,7033	1,2967	1,6814	625
1996	2	4	17,6	35,2	16,2214	1,3786	1,9005	309,76
1997	3	9	7	21	10,1773	-3,1773	10,0952	49
1998	4	16	2,8	11,2	5,571	-2,771	7,6784	7,84
1999	5	25	3,2	16	2,4025	0,7975	0,6360	10,24
2000	6	36	1,8	10,8	0,6718	1,1282	1,2728	3,24
2001	7	49	3,2	22,4	0,3789	2,8211	7,9586	10,24
2002	8	64	1,4	11,2	1,5238	-0,1238	0,0153	1,96
2003	9	81	3,6	32,4	4,1065	-0,5065	0,2565	12,96
2004	10	100	7,3	73	8,13	-0,827	0,6839	53,29
Σ	55	385	72,9	258,2	72,9		32,1789	1083,53

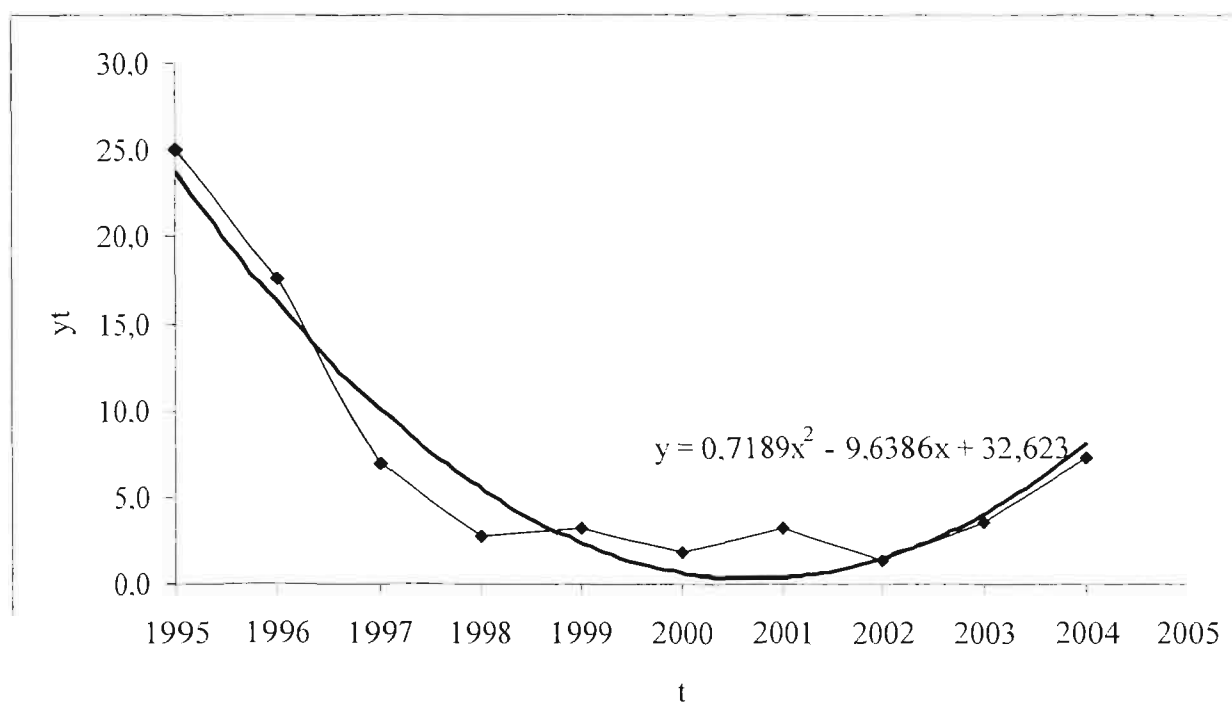
$$n = 10$$

$$c = 0,7189$$

$$b = -9,6386$$

$$a = 32,623$$

$$S_{yt} = 2,1441$$

Gada inflācijas līmenis: empīriskie dati un prognozes funkcija

Iekšējais parāds, % pret IKP: darba tabula parametru aprēķināšanai

Gadi	t	t^2	y_t	ty_t	\hat{y}_t	$y_t - \hat{y}_t$	$(y_t - \hat{y}_t)^2$	y_t^2
1995	1	1	6,8	6,8	6,5084	0,2916	0,0850	46,24
1996	2	4	6,4	12,8	5,7945	0,6055	0,3666	40,96
1997	3	9	5,3	15,9	4,7788	0,5212	0,2716	28,09
1998	4	16	3,9	15,6	3,9353	-0,0353	0,0012	15,21
1999	5	25	3,9	19,5	3,546	0,354	0,1253	15,21
2000	6	36	4,8	28,8	3,7009	1,0991	1,2080	23,04
2001	7	49	5	35	4,298	0,702	0,4928	25
2002	8	64	5,1	40,8	5,0433	0,0567	0,0032	26,01
2003	9	81	6,7	60,3	5,4508	1,2492	1,5605	44,89
2004	10	100	5,8	58	4,8425	0,9575	0,9168	
Σ	55	385	47,9	293,5	47,9		5,0312	264,65

$$n = 10$$

$$f = 6,2545$$

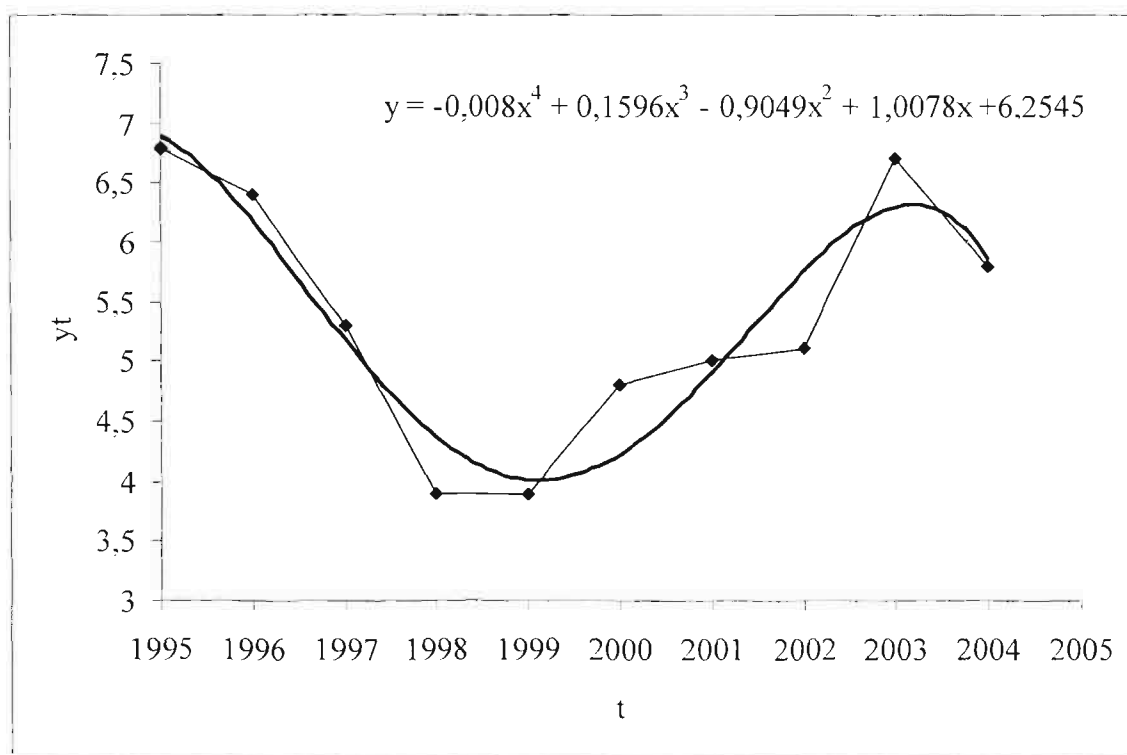
$$d = 1,0078$$

$$c = -0,9049$$

$$b = 0,159$$

$$a = -0,008$$

$$S_{yt} = 1,0031$$

Iekšējais parāds, % pret IKP: empīriskie dati un prognozes funkcija

Ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu: darba tabula parametru aprēķināšanai

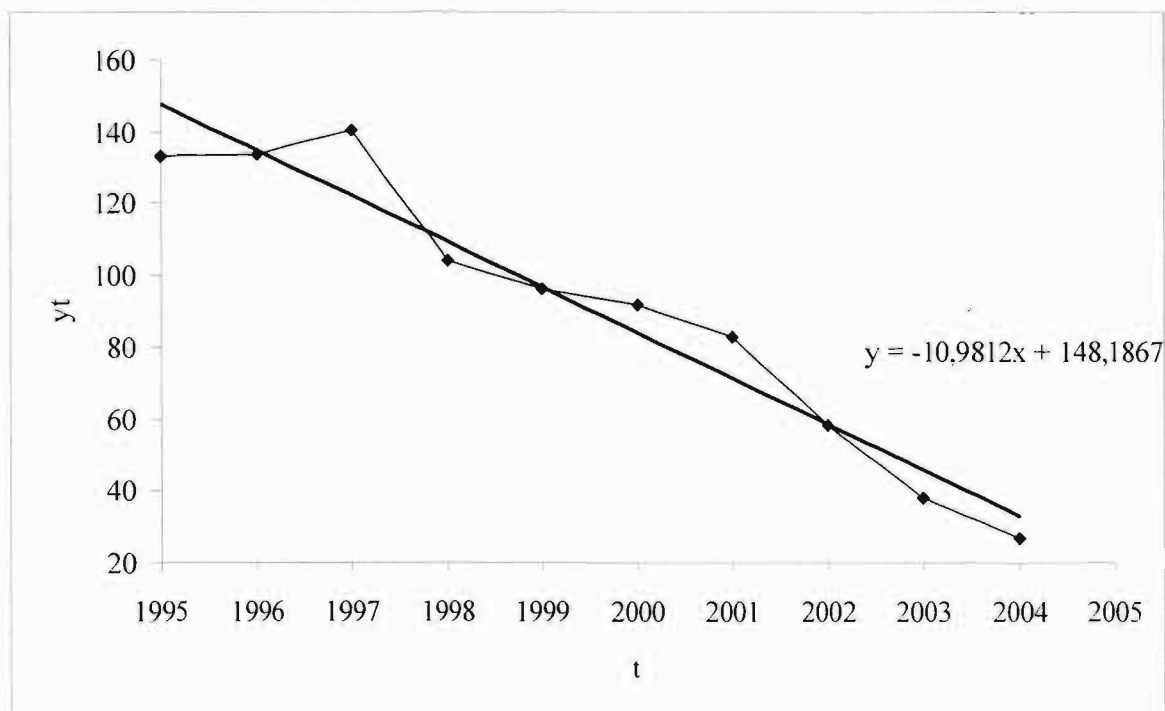
Gadi	t	t^2	y_t	ty_t	\hat{y}_t	$y_t - \hat{y}_t$	$(y_t - \hat{y}_t)^2$	y_t^2
1995	1	1	133	133	137,205	-4,2055	17,686	17689
1996	2	4	133,6	267,2	126,224	7,37576	54,402	17849
1997	3	9	140,3	420,9	115,243	25,057	627,852	19684,1
1998	4	16	103,8	415,2	104,262	-0,4618	0,213	10774,4
1999	5	25	96,2	481	93,2806	2,91939	8,523	9254,44
2000	6	36	91,9	551,4	82,2994	9,60061	92,172	8445,61
2001	7	49	83	581	71,3182	11,6818	136,465	6889
2002	8	64	58,1	464,8	60,337	-2,237	5,004	3375,61
2003	9	81	38	342	49,3558	-11,356	128,953	1444
2004	10	100	26,6	266	38,3745	-11,775	138,640	
Σ	55	385	877,9	3922,5	877,9		1209,909	95405,2

$$n = 10$$

$$b = -10,9812$$

$$a = 148,1867$$

$$S_{y_t} = 12,29791$$

Ārvalstu valūtas apjoms pret nacionālās valūtas apjomu: empīriskie dati un prognozes funkcija

Naudas masa, % pret IKP: darba tabula parametru aprēķināšanai

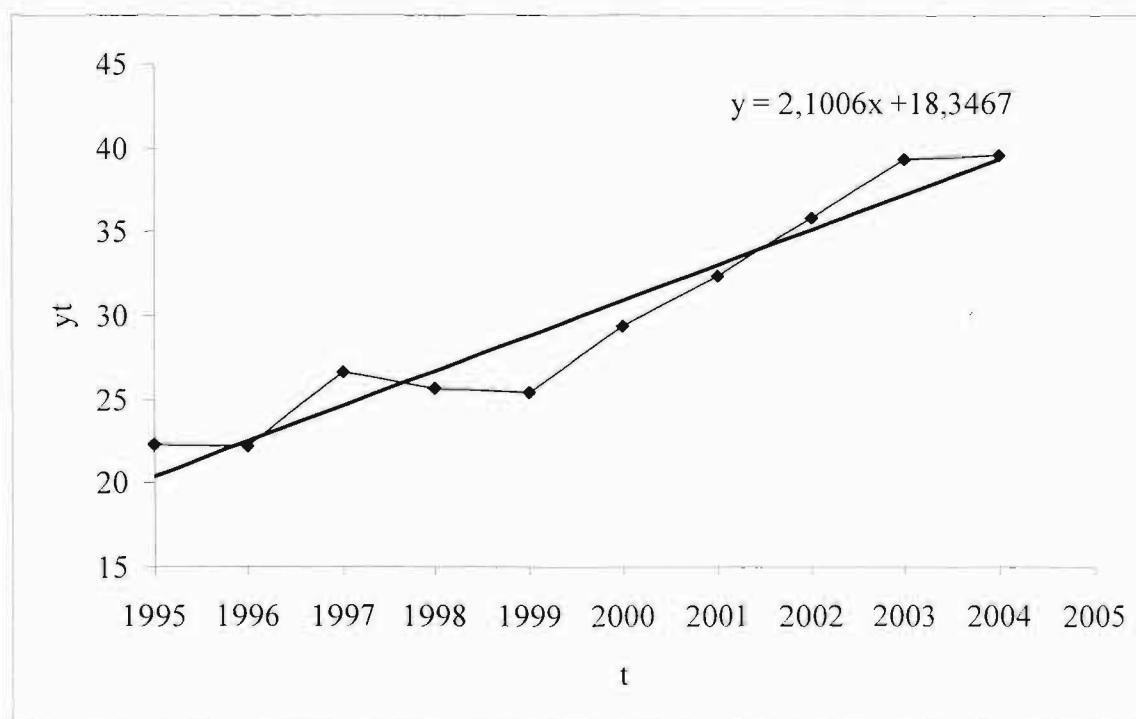
Gadi	t	t^2	y_t	ty_t	\hat{y}_t	$y_t - \hat{y}_t$	$(y_t - \hat{y}_t)^2$	y_t^2
1995	1	1	22,3	22,3	20,4473	1,8527	3,4326	497,29
1996	2	4	22,2	44,4	22,5479	-0,3479	0,12102	492,84
1997	3	9	26,6	79,8	24,6485	1,9515	3,80841	707,56
1998	4	16	25,7	102,8	26,7491	-1,0491	1,10059	660,49
1999	5	25	25,5	127,5	28,8497	-3,3497	11,2205	650,25
2000	6	36	29,4	176,4	30,9503	-1,5503	2,40344	864,36
2001	7	49	32,4	226,8	33,0509	-0,6509	0,42368	1049,76
2002	8	64	35,9	287,2	35,1515	0,7485	0,56023	1288,81
2003	9	81	39,4	354,6	37,2521	2,1479	4,61338	1552,36
2004	10	100	39,6	396	39,3527	0,2473	0,06114	1568,16
Σ	55	385	299	1817,8	299		27,745	9331,88

$$n = 10$$

$$b = 2,10061$$

$$a = 18,3467$$

$$S_{y_t} = 1,8623$$

Naudas masa, % pret IKP: empīriskie dati un prognozes funkcija